

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN
KUR'ÂN'DA İNSAN ONURU**

Yüksek Lisans Tezi

Meryem KARATAŞ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Hasan DAM

SAMSUN, 2014

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN
KUR'ÂN'DA İNSAN ONURU**

Yüksek Lisans Tezi

Meryem KARATAŞ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Hasan DAM

SAMSUN, 2014

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

___ / ___ / ____

Meryem KARATAŞ

TEZ KABUL VE ONAYI

Meryem KARATAŞ tarafından hazırlanan “Değerler Eğitimi Açısından Kur’ân’da İnsan Onuru” başlıklı bu çalışma, 10/07/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Prof. Dr. Mevlüt KAYA

Üye : Doç. Dr. Osman ŞAHİN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hasan DAM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

__ / __ / __

ÖZET

Değerler Eğitimi Açısından Kur'ân'da İnsan Onuru

Meryem KARATAŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans, Haziran/2014

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hasan DAM

Bu tez çalışmasının amacı değerler eğitiminin bakış açısıyla Kur'ân-ı Kerim'de geçen onur kavramını açıklamak, Kur'ân'da yer alan değerlerin insan onuruna olan katkısını araştırmaktır. Tezde temel kaynak olarak Kur'ân ayetleri ve hadis külliyatı kullanılmıştır. Değerler eğitimi ve onur kavramlarının açıklanmasından sonra, Kur'ân'da yer alan çocuk, yaşlı, zengin, fakir, kadın, erkek gibi bazı grupların onur kazanması için vurgulanan değerler belirlenmiş ve son bölümde ise bu değerler tek tek ele alınıp değerler eğitimiyle ilişkisi araştırılmıştır. Bu hususların anlaşılabilmesi için ayetlerin açıklanmasında bazı tefsirlere müracaat edilmiştir. Araştırmadaki kavramları tanımlamak için de sözlüklerden yararlanılmıştır.

Tez çalışması sonucunda değerler eğitiminin insanın kendi olma sürecine katkı sağlayan en önemli unsur olduğu belirlenmiş ve bunun üzerinde durulmuştur. Bu erdemlerin hem oluşmasının hem de aktarılmasının değerler eğitiminin ilgi alanına girdiği sonucuna varılmıştır. Değerlerin aktarılmasında dinin ortaya koyduğu kuralların ve desteğinin önemli olduğu, Kur'ân-ı Kerim'de ortaya konulan değerler ile son yıllarda bireylere benimsetilmesi istenen değerlerin paralellik gösterdiği ortaya konulmuştur. Ayrıca toplumdaki huzur ve mutluluk açısından bireylere “onur eğitimi” verilebileceği, bu eğitim verilirken de dinin söylemlerinin göz ardı edilmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Onur, Değer, Değerler Eğitimi, Ahlâk, Kur'ân

ABSTRACT

Values Education in the Qur'an in Terms of Human Dignity

Meryem KARATAŞ

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Master, Haziran/2014

Advisor: Asst. Assoc. Dr. Hasan DAM

The aim of this study is to explain the concept of the honour in the Holy Quran in terms of values education and to investigate the contribution of values located in the Qur'an to human honour. Quran verses and Hadith collection was used as a source for the thesis. After the explanation of the concepts of honor and values education, highlighted values were set to gain the honour for some groups located in the Quran like old, rich, poor, women and men. To explain some of the issues has been applied to commentaries in order to understand this verses. To describe concepts have been utilized from dictionaries.

In the last section, these values were individually addressed and connections of these values were investigated with values education. In the result of the thesis, it has been determined that values education is the most important factor that contribute to the process of becoming his own. It was concluded that both the formation and transfer of these virtues are a field of interest for values education and it is important that the rules and the support of the religion in transferring values and the values in Qur'an parallel with the values that is adopted set points to individuals in recent years. In addition, it was concluded that "honor education" can be given to individuals terms of peace and happiness in society and when this training is given, the religion discourses should not be ignored.

Key Words: Honour, Value, Values Education, Morality, the Qur'an.

ÖNSÖZ

Toplumların kültürel hayatında önemli yer tutan değerlerin benimsenmesi ve bireylerin yaşam süreçlerinde belirleyici rol oynaması iyi bir değerler eğitimiyle mümkün olabilir. Bireylerin bilişsel eğitim düzeyinin artırılmasının sağlıklı nesiller için yeterli olmadığı son yıllarda görülmüştür. Bu nedenle değerler eğitimine ağırlık veren söylemler ortaya çıkmıştır.

Sosyal ve bireysel huzurun kazanılması ve devamında değerlerin benimsetilmesi önemlidir. Değerlerin aktarılma yollarından biri eğitimidir. İlahi kitapların da insanın ahlâki eğitimini önemsediği bir gerçektir. İlahi kitapların sonuncusu olan Kur'ân, öğretilerinin bir kısmıyla da ahlâki mesajlar içermektedir. Onur gibi önemli bir hazineyi insanlara kazandırmaya çalışan Kur'ân'ın bu emrinin değerler eğitimi yoluyla aktarımı sağlanabilir.

Bu çalışma, bireylerin onurunu korumak için temel ilkeler ortaya koyan Kur'ân'ın aktardığı değerlerin ve bu değerleri benimsetme yönteminin, değerler eğitimine önemli katkılar sağlayacağı düşüncesiyle yapılmıştır. Değerler eğitimi odaklı çalışmaların son dönemlerde yoğunlaşmış olmasına rağmen Kur'ân'da vurgulanan onurlu birey modelinin değerler eğitimiyle olan bağlantısının gündeme getirilmediği görülmüştür.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın problemi, konusu ve amacı ele alınmış, çalışmada kullanılan temel kavramlar ve kaynaklar hakkında bilgi aktarılmıştır. Birinci bölümde değer ve onur kavramları ayrı ayrı açıklanmış, değerler eğitiminin tarihsel sürecinden ve öneminden bahsedilmiştir. Değerler eğitimi ve onurun birbirleriyle olan ilişkisi ortaya çıkarılmıştır. İkinci bölümde Kur'ân'da yer alan çocuk, kadın, engelli, yaşlı, erkek, zengin ve fakirlerin onurlarının korunması için ne gibi tedbirler alındığı anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise, onurları korunmaya çalışılan bu gruplarda hangi değerlerin vurgulandığı ve bu değerlerin eğitimle nasıl kazandırılacağı aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmam süresince görüş ve önerileriyle ufku genişleten tez danışmanım saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Hasan Dam'a, konu seçiminde beni yönlendiren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa Köylü'ye, çalışmayla ilgili son düzeltmeleri yapmam için değerli katkılarını esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mevlüt Kaya'ya ve Doç. Dr. Osman Şahin'e, tezimi okuyarak düzeltmelerde yardımcı olan ve desteğini esirgemeyen sevgili eşime, sonsuz güvenleriyle yanımda olan canım aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

...../...../2014
Meryem KARATAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Problemi ve Konusu	1
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
III. Kapsam ve Sınırlılıklar	3
IV. Araştırmanın Yöntemi	3
V. Temel Kavramlar	3
VI. İlgili Yayın ve Araştırmalar	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kavramsal Çerçeve	7
1.1.1. Değer Kavramı.....	7
1.1.2. Değerler Eğitimi	13
1.1.3. İnsan Onuru ve Tanımı	17
1.1.4. İnsan Onurunun Anayasal Temelleri	23
1.1.5. İnsan Onurunu Zedeleyen Davranışlar	25
1.1.6. İnsan Onurunu Korumaya Yönelik Tedbirler	28
1.1.7. Değerler Eğitimi ve Onur İlişkisi.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ AÇILARDAN KUR'ÂN'DA İNSAN ONURU

2. 1. Çeşitli Açılardan Kur'ân'da İnsan Onuru	34
2. 2. Yaşa Göre	34
2. 2. 1. Çocuk Onuru	34
2. 2. 2. Yaşlı Onuru	43
2. 3. Cinsiyete Göre	48
2. 3. 1. Erkek Onuru	48
2. 3. 2. Kadın Onuru	54
2. 4. Ekonomik Duruma Göre.....	62
2. 4. 1. Fakir Onuru	62
2. 4. 2. Zengin Onuru	68
2. 5. Sağlık Durumuna Göre	73
2. 5. 1. Engelli Onuru	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İNSAN ONURUNA İLİŞKİN DEĞERLER

3. 1. Kur'ân'da İnsan Onuruna İlişkin Değerler	84
3. 1. 1. Doğruluk ve Dürüstlük	84
3. 1. 2. Adalet	87
3. 1. 3. Ahde Vefa	90
3. 1. 4. İyilik	93
3. 1. 5. Cömertlik	96
3. 1. 6. Sevgi	99
3. 1. 7. Merhamet	102
3. 1. 8. İffet.....	106
3. 1. 9. Sabır	109

SONUÇ	113
KAYNAKÇA	116
ÖZGEÇMİŞ	123

GİRİŞ

I. Araştırmanın Problemi ve Konusu

İnsanoğlunun son dönemlerde yaşadığı hızlı teknolojik gelişmeler, beraberinde pek çok sosyal ve psikolojik değişimleri getirmiştir. Yaşanan değişikliklerin sonucunda dünyanın değişik coğrafyalarında farklı problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Ortaya çıkan bireysel ve toplumsal problemlerin çözümünde değerler eğitimi öne çıkmaktadır. Tez çalışması, Kur’ân-ı Kerim’in insan onuruyla ilgili koyduğu kuralların ışığında değerler eğitiminin önemli olduğundan yola çıkmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’le ilgili pek çok çalışma olmasına rağmen olaya değerler eğitimi açısından bakan alanın boş kaldığı görülmektedir.

Değerler kısaca “insanın çevresinde olup bitenleri anlama ve yorumlama da kullandığı ölçütler” olarak adlandırılabilir. Değer üretebilme özelliğine sahip tek birey olarak insan gösterilebilir. Bu da doğuştan değil, sonradan kazanılan bir özellik tir. Bu açıdan değerlerin belirlenmesinde, aktarılmasında ve benimsetilmesinde dinin önemi yadsınamayacak bir noktadadır.

Yapılacak araştırmada ele alınacak problemler şunlardır:

- 1-Değerler eğitiminin kazandırmak istediği özellikler ve bu özelliklerin önemi nedir?
- 2-Onur kavramının bireysel ve toplumsal zihinlerdeki algısı nedir?
- 3-Kur’ân-ı Kerim insan onuruna nasıl yaklaşmaktadır?
- 4-Kur’ân onurlu bireyler yetiştirmek için hangi değerleri vurgulamaktadır?
- 5-Değerler eğitiminin ve Kur’ân’ın üzerinde durdukları ortak değerler hangileridir?
- 6-Kur’ân-ı Kerim’de altı çizilen değerler eğitimde nasıl kullanılabilir?

Tez çalışmasında Kur'ân-ı Kerim'de genel anlamıyla insanın; özel anlamıyla kadın, erkek, çocuk, yaşlı, genç, işçi, işveren, yöneten, yönetilen gibi grupların hak ve hukuklarının nasıl anlatıldığı, sınırlarının nasıl belirlendiği ortaya koyulup değerler eğitimiyle olan bağlantısı kurulmaya çalışılacaktır.

Küreselleşmeyle beraber beklenenin aksine insanoğlunun bireysel yönünün daha ön planda olduğu, akademik başarının vurgulandığı bir eğitim modeli oluşturulmuştur. Gerek batıda gerekse ülkemizde “değerler kaybı”nın insanı mutsuzluğa sürüklediği çeşitli yollarla dile getirilmektedir. O halde insanoğluna sahip olduğu değerleri hatırlatacak, toplumsal, siyasal, ekonomik, ahlâki alanlarda düzenlemeler yapacak kurallara ihtiyaç vardır. Dinlerin, özellikle de İslam dininin konuyla ilgili ortaya koyduğu kurallar hem bireysel hem de toplumsal huzur ve mutluluk için son derece önemlidir.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; insanın doğuştan getirdiği onur ve haysiyetin Kur'ân'daki detaylarını araştırarak, değerler eğitimi açısından İslam dininin konuya bakış açısını tespit edebilmektir.

Onur, insanın kendine duyduğu saygıyı ve başkalarını da kendine saygılı kılmayı anlatır. Bu noktada onur kavramı, insana Yüce Yaratıcı tarafından doğuştan verilen özelliklerin korunmasıyla sağlanabilir. Araştırma sonucunda Kur'ân'ı, ibadet maksadıyla okuyup saygı gösteren bireylerin ona bir de insanlarla ilgili koyduğu kurallar ve kazandırmaya çalıştığı değerler açısından bakması gerektiği sonucuna varılmıştır. Özellikle özgürlüğünün sınırını, haklarını bilen, onurlu insanların yetiştireceği nesillerin de bu özelliklere sahip olacağı bu noktada gözden kaçırılmamalıdır.

Değerler eğitiminin önemi özellikle son yıllarda başta eğitimciler olmak üzere pek çok insan tarafından anlaşılmıştır. Toplumun mimarı olan insanın doğru yönlendirilmesi sadece diğer bireyleri değil, evreni paylaştığımız en küçük canlıları bile etkileyecek tarzdadır. Bu nedenle dünyadaki insanların yaklaşık beşte birini oluşturan Müslümanların kendi kutsal kitaplarının değerler eğitimi yönünden üzerinde durduğu noktaları öğrenmeleri, vurgulanan özellikleri bilmeleri davranış değişimi açısından oldukça önemlidir.

Ayrıca son dönemlerde eğitim kurumlarında kullanılan eğitim yaklaşımları da değişmektedir. Özellikle tutum ve davranış kazandırmaya çalışılan dersler için yapılacak çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'le alâkalı pek çok araştırma yapıldığı bilinen bir husustur; ancak değerler eğitimi açısından Kur'ân'ın insanın onuruna bakış açısının araştırılmasının yeni bir konu olduğu söylenebilir. Bu anlamda tez çalışmamız bu alandaki araştırmalara katkı sağlayacak olması açısından önem arz etmektedir.

III. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmada Kur'ân ve konuyla ilgili olan ayetlerin tefsirini ele alan bazı tefsir eserleri temel alınacak ve diğer dinlerin ya da kutsal kitapların bakış açısı bu konunun kapsamının dışında bırakılacaktır. Ancak araştırmada ayetler dışında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri ve uygulamaları da dikkate alınacaktır. Kur'ân'ın hayata aktarılmış hali olan sünnetten örnekler verilmeden konunun tam olarak anlaşılamayacağı düşünülmüş ve bu sebeple konuyla alâkalı hadislerden yararlanılmıştır.

Değerler eğitime yönelik araştırmalar incelenmiş ve onurla ilgili ayetlerden çıkarılabilecek değerler, bu çalışmalar ışığında ele alınmıştır. Fakat Kur'ân'daki çeşitli konuların değerler eğitimi açısından yeterince ele alınmamış olması sebebiyle alan araştırmaları bu teze sınırlı oranda katkı sağlayacaktır.

IV. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yöntem olarak literatüre dayalı teorik bir çalışmadır. Bu tez çalışması veri toplama tekniği ile pek çok kaynağa başvurularak hazırlanmıştır. Araştırma esnasında konu ile ilgili başvurduğumuz eserler incelenmiş, konuyla bağlantılı olan bilgiler bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmamızda kullandığımız eserler bilimsel nitelikli eserler olup değerler eğitimi, felsefe, ahlâk gibi alanlarda yazılmış kaynaklar kullanılmıştır. İkinci bölüm oluşturulurken Kur'ân ayetlerinden ve hadis külliyatından yararlanılmıştır.

V. Temel Kavramlar

Araştırmada farklı kavramlar ele alınmış ve açıklanmıştır. Ancak temel olarak değer, değerler eğitimi ve onur kavramları üzerinde durulmuştur. Değer; bir şeyin değdiği karşılık, kıymet gibi anlamlara gelir. İnsanın sahip olduğu üstün

niteliklere değer denir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde ise; bir varlığın ruhsal, toplumsal yönden taşıdığı yüksek ya da yararlı nitelik demektir.

Değerler eğitimi; değer üretme ve kazandırma yeteneği olan bireyi birtakım değerlerle donatma sürecidir. Sağlam karakterli, sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmek değerler eğitiminin hedefleri arasındadır.

Onur kavramı ise; Fransızca honneur kelimesinden türemiştir. Şeref ve vakar anlamına gelir. Onur kavramı anlamının çok daha ötesinde bir muhtevaya sahiptir. Tüm toplumlarda onur kavramı kişinin özsaygısını ve başkalarını da kendine saygılı kılmayı anlatır.

Çalışmanın son bölümünde doğruluk, adalet, ahde vefa, sabır, merhamet gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Bu kavramlar değerler kapsamında analiz edildiği için ayrıca burada ele alınmamıştır.

VI. İlgili Yayın ve Araştırmalar

Araştırma sırasında farklı kaynaklara başvurulmuştur. Değerler eğitimiyle ve insan onuruyla ilgili yapılan tezler ve yazılan makaleler taranmıştır. Konuyla ilgili araştırma yapmak isteyenlere yol gösterebilecek bazı kaynaklar aşağıda verilmiştir:

1-Değerler Psikolojisi ve Eğitimi: Hayati Hökelekli tarafından yazılan eser, değerlere psikolojik yönden bakmaktadır. Çeşitli değerlerden de bahseden kitap, konuyla ilgilenenler için bir başvuru kaynağıdır.

2-D.E.M. Dergileri: Değerler Eğitimi alanında yıllardır yayın yapan Değerler Eğitimi Merkezi'nin hazırladığı dergiler, konuyla ilgilenen akademisyenler tarafından kaleme alınan makaleleri içermektedir. Dergilere internet ortamında ulaşabilmek araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır.

3-Değerler Eğitimi Konferans Bildirileri: Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan konferansın bildirileri 2012 yılında kitap haline getirilmiştir. Kitap, dinin değerlerle bağlantısını kuran çalışmalar da içermektedir.

4-Değerler ve Eğitimi: Değerler Eğitimi Merkezi tarafından düzenlenen uluslararası sempozyum bildirilerinden oluşan bir eserdir.

5-Kur'ân'da İnsanlık Onuru: Musa Bilgiz'in 2012 yılında Fecr Yayınlarından çıkan kitabı, Kur'ân-ı Kerim'in ele aldığı insan modelini

aktarmaktadır. Eserde farklı grupların onurlarının nasıl korunmaya çalışıldığı ayetlerle açıklanmaktadır.

6-Hz. Peygamber ve İnsan Onuru: Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan kitap konuyla ilgili makaleler içermektedir. 2013 yılında yayınlanmış olan eser özellikle Veda Hutbesi'nin insan onuruyla ilgili ilkeleri üzerinde durmaktadır.

7-Diyanet İslam Ansiklopedisi: Kavram çalışması yapacaklar için önemli başvuru kaynaklarından olan ansiklopedi, araştırmamızda önemli bir yer tutmuştur. İnternet ortamında erişimi sağlanan esere ulaşabilmek de araştırmacı için kolaylık sağlamaktadır.

8-Değerler Eğitimi Bağlamında Yusuf ile Züleyha Kıssası: Marmara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Yurdagül Mehmedoğlu danışmanlığında Ayşegül Büyükbingöl Yağcı tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir. Araştırmada Yusuf Suresi'nde yer alan değerler ile din eğitiminin bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır.

9-Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Ahlak ve Değerler Eğitimi: Prof. Dr. Fahri Kayadibi danışmanlığında, Esmâ Arslan Parlak tarafından hazırlanan tez çalışmasında ahlâk ile ilgili değerler açıklanmıştır. Dikab ders müfredatında ahlâk ve değerler eğitiminin nasıl ele alındığı aktarılmıştır.

10-Bir Değer Eğitimi Olarak İlköğretim Döneminde Doğruluk Eğitimi: Hitit Üniversitesi'nde Yrd. Doç. Dr. Adem Konukcu danışmanlığında Ramazan Gül tarafından hazırlanan çalışma değerler eğitiminde hangi yöntemlerin kullanılabileceğinden bahsetmiş ve doğruluk değeri üzerinde içerik çalışması yapmıştır.

11-Hristiyanlıkta ve İslam'da Sevgi: Prof. Dr. Baki Adam danışmanlığında Mustafa Ekici tarafından hazırlanmış bir çalışmadır. Hristiyanlık ve İslam'ın sevgi kavramına yükledikleri anlamdan ve toplumsal huzura olan katkısından bahsedilmiştir.

12-Kur'ân'dan İffet Örnekleri: Prof. Dr. Mehmet Soysaldı danışmanlığında Hatice Avcı tarafından hazırlanan çalışmada iffetle ilgili iki önemli karakter üzerinde durulmaktadır. İffet değerinin Kur'ân-ı Kerim'deki en önemli iki örneği olan Hz. Meryem ve Hz. Yusuf'un yaşam hikâyelerinden yola çıkarak bu değer açıklanmıştır.

Araştırmamızda Türk Dil Kurumu Sözlüğü kavram başvurularında kullanılmıştır. Prof. Dr. Süleyman Ateş'in "Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri", Elmalılı Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili", Muhammed Hamidullah'ın "İslam Peygamberi" isimli eserleri başvuru kaynakları olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. 1. Kavramsal Çerçeve

1. 1. 1. Değer Kavramı

Değer; bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, üstün nitelik, meziyet, bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedel gibi manalara gelir.¹ Günlük dilde ticaretle ilgili kullanıldığında iki nesneden birinin diğeri karşısında öneminin önceden kabullenildiğini ifade eder.² Değer kelimesinin İngilizcedeki karşılığı olan “value”, bir şeyin kıymeti ve o şeyin kıymetini takdir etmek anlamındadır.³

Değer; insanı değerli kılan, sahip olduğu üstün nitelikler ve donanımlardır. Bunlar bireyin gelecekte kişiliğini, bakış açısını, davranışlarını, hatta hayatını belirleyecek etkenler olduğu için birey belli başlı değerlerin farkına varmalı, gerekli değerleri kazanmalı, bunları benimsemeli ve bütün bu değerleri kişiliğinin temel taşları haline getirdikten sonra davranışa dönüştürmelidir. Bu süreç hayat boyu devam edecektir. İşte bu değer kazanma/kazandırma aşamalarına değerler eğitimi denilmektedir.⁴

Değer; sosyologlar, psikologlar, felsefeciler ve eğitimcilerin üzerinde ısrarla durdukları bir kavramdır. Bu sebeple farklı bilim dallarının ilgilendiği, içine aldığı değer kavramının tek bir tanımını yapmak zorlaşmıştır. Biraz da bu nedenle tek bir değer tanımı yerine, farklı değer tanımlarının yapılması daha doğru olacaktır.

¹ TDK Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 607.

² Süleyman Tuğral, *Kur'an'da Değerler Sistemi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 22.

³ Tuğral, *Kuran'da Değerler Sistemi*, s. 21.

⁴ Ertuğrul Yaman, *Değerler Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012, s. 18.

Değerler bireyin davranışlarını belirleme gücü bakımından psikolojinin ilgilendiği bir konuyken, toplumlar üzerindeki etkisi açısından sosyolojiyi, her kültürün farklı değerlere sahip olması bakımından antropolojiyi ilgilendirir. Değişik bilim dallarının kapsamına aldığı değer, bu yönüyle değişik tanımların yapıldığı bir alan olmuştur.⁵ Aslında tanımların her biri değer farklı bir yönüne dikkat çekmiştir.

Hayati Hökelekli'ye göre genel olarak değer, bir şeye önem kazandıran ölçüdür. “Bir varlığın değerini oluşturan şey ve değer onun kendine özgü yetkinliğidir. Bir şeyin değerli olup olmaması, yine onun özünde mevcuttur.”⁶ Değer, neyin ve hangi davranışların iyi, güzel, doğru ve kutsal olduğuna dair inanç ve kabullerimizdir. İyi ve olgun insan olma kapasitemize önemli katkılar sağlayan olgudur.⁷

Eğitime bakan yönüyle değer “bir varlığın ruhsal, toplumsal, ahlâksal ya da güzellik yönünden taşıdığı düşünülen yüksek ya da yararlı nitelik” olarak tanımlanmıştır.⁸ Mustafa Aydın'a göre ise sosyolojik açıdan genel olarak değer, “kişiye ve gruba yararlı, kişi ve grup için istenilir, kişi veya grup tarafından beğenilen her şey” olarak tanımlanabilir.”⁹

Değerler konusu çok eski dönemlerden itibaren üzerinde düşünülen, araştırılan, tartışılan noktalardan biri olmuştur. Zamanın geçmesiyle beraber konuya olan ilgi azalmamış, tam tersine artmıştır. Hem filozofların hem de düşünürlerin gündemini hep meşgul etmiştir. Düşünürler hayatın anlamı ve insanın varoluş nedeni hakkında çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Erdemli bir insanın sahip olması gereken değerlere her zaman vurgu yapılmıştır. Zamana ve mekâna göre değerler ve sıralaması değişse bile değerler her zaman önemli olmuştur.¹⁰

Bireylerin hayattaki hedeflerini belirlemede, belirlenen hedeflere uygun yaşamasında değerlerin fonksiyonu önemlidir. Kişiliğin oluşması, gelişmesi süreci de değerlerin önemli olduğu alanlardandır. Aslında değer insanı insan yapan ölçüdür.¹¹

⁵ Recep Kaymakcan, “Değer Kavramı ve Gençlerin Dini Değerleri”, *Eğitim Bir Sen Dergisi*, 18, 2010, s.10.

⁶ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 193.

⁷ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 265.

⁸ TDK *Türkçe Sözlük*, s. 607.

⁹ Mustafa Aydın, “Değerler İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış*, 19, 2011, s. 39.

¹⁰ Kaymakcan, “Değer Kavramı ve Gençlerin Dini Değerleri”, s. 10.

¹¹ Mehmet Zeki Aydın “Okulda Çalışan Herkesin Görevi Olarak Değerler Eğitimi”, *Ceceli Eğitim Kurumları Değerler Eğitimi Buluşması*, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara, 10 Nisan 2010, s. 2.

Değerler davranışlarımıza rehberlik yapar, eylemlerimizi, yargılarımızı, anlık hedeflerimizi daha üst hedeflere taşıyarak nihai anlamda nasıl olmamız, nasıl davranmamız gerektiğini bize bildirir.”¹² Değerler kabul edilebilir, tekrar edilebilir olmalıdır; aksi takdirde çok yaygın olarak kullanılamaz. Zaman ve mekân üstü değerlerin kaynağı ebedi olduğu için insanların daha büyük bir bölümüne hitap edebilir.¹³ Değerlerin etkinliği noktasında aşkın kaynaklı değerler daha kalıcıdır. Dinin aşkınlığı da onun değerler konusunda söylediklerini çok daha önemli kılar.¹⁴

İnsanın zekâsı onun diğer canlılardan ayıran en önemli farkıdır; ancak canlılardan ayrıldığı zekâsı topluma adalet, barış, huzur getirmek için yeterli olmamıştır. Tam tersine savaşların, kavgaların, intiharların, haksızlığın kol gezdiği bir dünya inşa etmiştir. Bundan dolayı insanın hırsını kontrol altına almasının tek yolu olarak değerler akla gelmektedir. Zekâsını olumlu yollara kanaliz edebilmek değerlerin hayata uygulanmasıyla mümkün olabilir. Hayatı düzenleyen değerler insanın kişiliğinde ne kadar önemli olursa sonuçta o kadar olumlu olur.¹⁵

Felsefe sözlüğünde de değer kavramıyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

1. Ahlâk ya da değer felsefesinde, olgu bilincinden sonra ortaya çıkan ve olguya, belli duyguları, arzuları, ilgileri, amaçları, ihtiyaç ve eylemleri olan özneye ilişkisi içinde belli nitelikler yüklemeye belirlenen tavır; öznenin olana, olguya yüklediği nitelik,
2. Estetikte güzel, hoş, nitelikli, muhteşem vs. diye tanımlanan kültürel ürün ve etkinliklerin özelliği,
3. Mantıkta, bir değişkenin belli bir yorum altında oluşan değer alanının herhangi bir unsuru,
4. Dilbilimde dilsel bir öge ya da birimin dil sistemi içindeki farklı konumuna bağlı olarak ortaya çıkan anlamı,

¹² Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 285.

¹³ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2009, s. 74.

¹⁴ Mustafa Aydın, “Değerler, İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış*, 19, 2011, s. 43.

¹⁵ Şebnem Akyol, “İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Sevgi Temasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” (*Yüksek Lisans Tezi*, On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 15.

5. İktisatta mübadele edilebilir, satılabilir bir eşya ya da nesnenin karşılığı, özellikle de onun parasal veya maddi olarak belirlenen ederi. Bir mal, hizmet ya da işe izafe edilen görelî anlam ve önem.¹⁶

Değerlerin bireysel yönünden ziyade, toplumsal yönü daha ön plandadır. Sosyal hayatı düzenlemesi, bireyin toplum içindeki davranışlarını kontrol etmesi açısından değerlerin fonksiyonu önemlidir. Değerler toplumda doğru olan davranışlara yönlendiren, yanlış kabul edilen davranışları da engelleyen bir yapıya sahiptir.¹⁷ Bir takım değerlere sahip olan bireylerden oluşan toplumlarda doğru davranışlar yerleşir ve yanlış olanlar kontrol edilir. Değerler, toplumda yaşayan bireylerin kabulüyle oluşan bir özelliğe sahiptir. Birey doğduğu ve büyüdüğü toplumun değerlerini öğrenerek ve bu değerlere uyarak hayatını devam ettirir. Değerler insanların nasıl hareket edeceğini, birbirleriyle olan iletişimlerini, nasıl siyaset üreteceklerini belirleyen bir özelliğe de sahiptir.¹⁸

İnsanoğlu toplum içinde yaşamının getirdiği sorumlulukla beraber pek çok kuralı hem kendisi için hem de yaşadığı toplum için oluşturmak zorunda kalmış ve daha huzurlu bir toplum için değerlerin varlığı zorunlu olmuştur.

Toplumsal değerler deyince akla ahlâkî, kültürel, ruhsal boyutta oluşan sevgi, saygı, cesaret, sorumluluk, temizlik, nezaket gibi genel kabul görmüş değerler gelir. İnsan tüm bu değerlerin merkezinde olan varlıktır. Bu noktada insanın fıtrat üzere yaratıldığı akla gelmesi gereken bir özelliktir. Fıtrat üzere yaratılması değerlerinde buna uygun olmasını gerektirir.¹⁹

Birbirleriyle iç içe olan değerler arasında belki de tüm değerlerle bağlantılı olan tek değer ahlâkî değerlerdir. Çünkü ahlâkî değerleri diğerleriyle bağlayan önemli ortak yönleri vardır.²⁰ Ahlâkî değerlerde yer alan “iyi ve kötü” kavramları din, bilim, hukuk, ekonomi gibi alanlarda belirleyici özelliğe sahiptir. Felsefe değerleri incelerken bireyin yaptıklarını ele almaktadır. Sosyoloji değerleri açıklarken, psikoloji değerlerin nedenlerini araştırır. Antropoloji ise değerlerin ortaya çıkışını, nasıl ve neden oluştuğunu açıklamak için çaba gösterir.²¹

¹⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010, s. 31.

¹⁷ Aydın, “Okulda Çalışan Herkesin Görevi Olarak Değerler Eğitimi”, s. 2.

¹⁸ Ejder Okumuş, “Toplum ve Ahlak Eğitimi”, *Eğitime Bakış*, 18, 2010, s. 28.

¹⁹ Yaman, *Değerler Eğitimi*, s. 18.

²⁰ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 285.

²¹ Veysel Sönmez, *Eğitim Felsefesi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2011, ss. 19-20.

Milli değerler bazen evrensel değerlerle ortak noktada buluşabilir, bazen de dini değerlerin ahlâki değerlerle aynı olduğu görülür. Değerlerin iç içe olan bu yapısı onun pek çok bağlamda ele alınabilmesini sağlar.

İnsan davranışlarını yönlendiren değerler, toplumsal baskıya gerek kalmaksızın davranışa dönüşürler. Davranışlar ya zorunlu uyma davranışı, yani dış disiplin yoluyla olur ya da içselleştirilerek kişinin kendine mal ettiği değerler vasıtasıyla olur. Kişinin iç dünyasıyla temel değerlerinin uyuşması önemlidir. Onurlu bir yaşam için insan davranışlarını yönlendiren değerler olmalıdır. Değerlerden kaynaklanan iç disiplin ise içsel değerler değiştirilmediği sürece devam eder.²²

Değer kavramı, bilim ve bilgiden farklıdır. Değerin konusu; olmuş olandan farklı olup, olması gerektir. Dolayısıyla değer teorik değildir. Teorik olarak da çok fazla bir fonksiyonu olmaz, bu sebeple pratiktir.²³ Değerler, insanın en iyi tarafını ortaya çıkarmayı ve kişiliğini bütünüyle geliştirerek mükemmelliğe erişmesini sağlamayı amaçlar. Ayrıca olgular ve nesneler hakkında ihtiyaç ve ideallere göre verilen yargıyı ifade eder. Değerlerde inanç ön plandadır. İnsanlar hayatlarının her yerinde, her noktasında, çoğunlukla bilinçli olmasalar da zihinlerindeki çeşitli değerleri davranışa dönüştürürler. Bu nedenle değerler, tutumlar ve davranışlarla yakından ilişkilidir ve onlara yön verir.²⁴

Değerler sisteminin, bir toplumdaki ödül ve cezanın da temelini oluşturduğunu savunan Fichter'a göre değerleri olmayan bir toplum, en güçlü kontrol aracını da yitirmiştir. Çünkü bireylere neyin yasaklandığı, onlardan neyin istendiği, neyin ödüllendirilip neyin cezalandırılacağı değerlere göre belirlenir. Değerlerin olmadığı bir toplumda davranışların değerlendirileceği ölçütler ortadan kalkar. Bunların yanı sıra Fichter, değerlerin işlevlerini şu altı maddede toplamıştır:

1. Değerler, bireyin ve toplulukların sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılır. Tabakalaşma sistemini mümkün kılar. Bireyin çevresindekilerin gözünde nerede durduğunu bilmesine yardım eder.

²² Doğan Cüceloğlu, *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, İstanbul: Sistem Yayınları, 1999, s. 132.

²³ Bolay, "Aşkın Değerler Buhranı", *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: DEM Yayınları, 2007, s. 60.

²⁴ Mehmet Zeki Aydın ve Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, s. 3.

2. Değerler, kişilerin dikkatini yararlı ve önemli olarak görülen maddi kültür nesneleri üzerinde odaklar. Bu değerli nesne, birey veya grup için her zaman en iyi olmayabilir; fakat o nesnenin sosyal olarak değerli görülmesine ve onun için çaba gösterilmesine yol açar.
3. Her toplumda ideal düşünme ve davranma yollarına değerler tarafından işaret edilir. Değerler, sosyal olarak kabul edilebilir davranışın âdeta şemasını çizer. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini en iyi hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler.
4. Değerler, kişilerin sosyal rollerini seçmesine ve gerçekleştirmesine rehberlik eder.
5. Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir. Ayrıca değerler onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder ve sosyal ihlallerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolayca anlaşılabilmesini sağlar.
6. Değerler, dayanışmayı sağlayan başlıca unsurlardandır. İnsan kendisiyle aynı değeri taşıyan insanlara yaklaşır. Ortak değerler, sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir.²⁵

Değerlerin özellikleri noktasında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu görüşlere göre değerler bireylerin yaptıklarını içselleştirme imkânı verir ve her değer beraberinde bir kabulleniş ve inanış getirir. Değerler sosyaldirler ve pek çok kişinin ciddiye aldığı, uymaya çalıştığı, coşkuyla kutladığı bir özelliğe sahiptirler.²⁶ Değerler inançlardır ve tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış fikir niteliği taşımazlar. Etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçerler. Bireyin amaçlarıyla ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle ilişkilidirler. Davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren işleve sahiptirler. Bağlı oldukları kültürlere göre değişir. Hatta ait oldukları kültürlerin içinde dahi

²⁵ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?* Nilgün Çelebi (çev.), Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1990, s.135.

²⁶ Aydın, “Değerler, İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış*, 19, 2011, s. 40.

ayrılık gösterebilirler. Farklı iki toplum aynı değere sahip olabilir; ama o değere verdikleri önem derecesi farklı olabilir.²⁷

1. 1. 2. Değerler Eğitimi

Değerler eğitimi son dönemlerde üzerinde durulan önemli konulardan biridir. Aslında değerler eğitiminin bu kadar gündeme gelmesi onun çok fazla önemsenmesiyle ilgili değil, değerlere olan ihtiyacın artmasıyla alâkalı olmuştur.²⁸ Toplumsal huzur değerlerin aktarımıyla mümkündür. Değerlerini aktaramayan bir toplumun gelişmesi mümkün değildir. Değerlerden arınmış bir eğitimin mümkün olmadığı, olumsuz sonuçları yaşanarak tecrübe edilmiştir. Eğitim yoluyla değerlerin yeni nesillere aktarılması, değişen değerlerin yerine yenilerinin konulması oldukça önemlidir.²⁹

Eğitim genel olarak “bireylerin ve toplumun bilincinin yükseltilmesinden ve davranışlarının iyi, doğru ve güzel olana doğru dönüştürülmesinden ibaret olan bir etkinlik”³⁰ olarak tanımlanabilir. Değerler eğitimi ise değer kazandırma etkinliğidir. Yine değerler eğitimi, kimilerine göre değerlerin açık ve şuurlu bir şekilde öğretilme teşebbüsüdür. Kimilerine göre ise doğrudan ya da dolaylı olarak kişilerin değerler hakkındaki anlayış ve bilgisini geliştirmek, onların bireyler ve daha geniş bir toplumun üyeleri olarak belli değerler doğrultusunda davranabilmesini sağlamak için gerekli beceri ve eğilimler aşılamaaktır.³¹ Ayrıca değerler eğitimi “fert ve toplumların, uğrunda mücadele edecek kadar önemli buldukları değerlerin, içselleştirerek davranışlara dönüştürme eylemi” olarak tarif edilebilir. Bu bağlamda toplumu ayakta tutan da ortak değerler sistemidir.”³²

İnsanoğlu dünyaya ham kabiliyetlerle donanmış olarak gelir. Bu kabiliyetlerin gelişebilmesi ancak eğitim faaliyetlerine bağlıdır. Eğitim ise insanın bilişsel, bedensel, duygusal tüm yönlerini kuşatmak zorundadır. Tüm bu yönlerin geliştirilebilmesi ise sadece belirli bir dönemi kapsamayan, tüm yaşamı da içine alan

²⁷ Kubilay Yazıcı, “Değerler Eğitime Genel Bir Bakış”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 19, 2006, ss. 504-505.

²⁸ Z. Şeyma Arslan ve Fatma T. Yaşar, “Yükselen Değer Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *DEM*, 1, 2007, ss. 10-11.

²⁹ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 288.

³⁰ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 205.

³¹ Hayati Hökelekli ve Turgay Gündüz, “Üstün Yetenekli Çocukların Değer Yönelimleri ve Eğitimleri”, *Değerler ve Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul 2004, s. 385.

³² Mustafa Köylü, “Ailenin Fonksiyonu”, *Aile ve Eğitim Tartışmalı İlmi Toplantı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu, İstanbul 24-25 Nisan 2010, s. 233.

uzun bir süreç demektir. Çağdaş dünyadaki eğitim anlayışı insanların bilgi birikimine ciddi bir katkı sağlamıştır. Bilişsel ilerleme sağlayan insanoğlunun aynı düzeyde duyuşsal ve ahlâki gelişiminin sağlanamadığı da bilinen bir gerçekliktir. Son zamanlarda toplum otoritesine ya da saf akıl temeline dayalı hümanist ahlâk anlayışlarının pek de işe yaramadığı görülmüştür.³³ Kur'ân'ın öngördüğü eğitim ise, zihnin eğitilmesi yanında kalbin de eğitilmesi; bilişsel eğitimle beraber duyuşsal eğitiminde yapılabilmesidir. Değerler eğitiminin önemi de tam bu noktada ortaya çıkar.³⁴

Değerler eğitiminin verildiği farklı yerler olabilir. Ancak değerler eğitiminin ilk yeri ailedir. Ailedeki doğru modeller değerler eğitiminin aktarımında önem taşır. Canlı model olmadan sadece anlatarak yapılan aktarımlar hiçbir zaman tam olarak başarıya ulaşmaz. Değerlerin yaşatılabilmesi ve sonraki nesillere aktarılabilmesi için bu noktaya dikkat edilmelidir. Öğüt verme yerine model oluşturma çocuklar üzerinde daha önemli bir etkiye sahiptir.

Bazı filozofların da üzerinde durduğu gibi sağlıklı değer kazanımında aile içindeki tutum ve davranışlar birincil önceliktedir. Çocuklara kazandırılacak olan düzgün düşünme ve ayırt etme yeteneği onların değerleri öğrenip hayatlarında uygulamaları için önemlidir.³⁵ Bu bağlamda değerler eğitiminde kalıcı sonuçlara ulaşabilmek için birtakım ilkelerin göz önünde bulundurulması gerekir. Örneğin değerlerin bir bilgi yükleme işlemi gibi görülmesi kalıcı davranış değişikliği oluşturmaz. Her insanın bilişsel ve duyuşsal özellikleri birbirinden farklıdır. Sadece dışarıdan bilgi aşlamak yeterli değildir. Bazı değerlerin aktarımı oldukça uzun süre alabilir. Bireye zorlama olmadan aktarılan değerleri birey içselleştirmelidir ki davranış haline dönüştürebilsin.³⁶

Değerler eğitiminin insanın mükemmelliğe ulaşmasındaki katkısı inkâr edilemez. Değerler eğitimi iyi, güzel olan özelliklerin hem yapılmasını hem de bunların istenmesini sağlamalıdır. İrade üzerinde etkili olması beklenen değerler

³³ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, ss. 209-210.

³⁴ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 210.

³⁵ Aygün Akyol, “İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi”, *Muhafazakâr Düşünce*, 36, 2013, s. 62.

³⁶ Akyol, “İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Sevgi Temasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, s. 32.

eğitimi aslında zorlu bir süreç olabilir. Çünkü bireylerin değerlerle donanması iyi bir değerler eğitimine bağlıdır.³⁷

İnsan, anlam ve değer yaratan bir varlık olarak anlamlar ve değerlerden oluşan bir dünyada yaşar. Bu nedenle o, hem kendisine hem de diğer bütün var olanlara bu anlam ve değerlerin içinden bakıp kavramaya, anlamaya uğraşır. Dünyanın anlam ve değerlerden meydana gelen bir gerçeklik olmasının temelinde, insanın kendi anlam verme yeteneği ve özgür yaratıcı gücü bulunmaktadır. Bu, insan varoluşunun en temel niteliği, insanı insan yapan şeydir. İnsanın bir tarih ve kültür varlığı olması, onun yalnızca bilen bir varlık değil, aynı zamanda yaşayan tarihsel bir varlık olduğunun da ifadesidir.³⁸

Değer açıklama yaklaşımının öncüleri Rath, Harmin ve Simon eğitimde kazandırılabilcek değer için şu ölçütleri zikretmişlerdir:

1. “Değer özgürce seçilmelidir. Kişilerin zorunlu olarak seçtikleri ilkeler değer niteliği taşımazlar.
2. Değer her zaman seçenekler arasından tercih edilmelidir. Başka seçenek olmadığında değer ortaya çıkmaz. Değerin ortaya çıkabilmesi için seçim olmalıdır.
3. Değer seçeneklerin düşünüp taşınılmasından sonra yapılan bir seçime kaynaklık eder. Düşünüp taşınmadan kişinin ortaya koyduğu tercih, bir değeri yansıtmaz.
4. Bir şeylere değer verdiğiniz zaman onun sizin için olumlu bir niteliği vardır. Değer; iyi, olumlu, yararlı bir özelliktir. Siz bir şeyi değerli bulduysanız, aynı zamanda iyi, olumlu, yararlı bulmuşsunuz demektir.
5. Bir şeyleri, seçenekleri düşünüp taşındıktan sonra özgürce seçtiğinizde, seçiminizle gurur duyduğunuzda, onunla ilişkili olmaktan mutlu olduğunuzda, değerleri açıkça ilan etmeye gönüllüsünüz demektir.
6. Bir değeriniz olduğu zaman, o yaşamınızın her cephesini yönlendirir.

³⁷ Aydın, “Okulda Çalışan Herkesin Görevi Olarak Değerler Eğitimi”, s. 18.

³⁸ Mustafa Günay, “Hermeneutik Felsefe Açısından Bilgi- Değer İlişkisi”, *Bilgi ve Değer*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 265.

7. Değer yaşamınızda bir kararlılık ve bir örüntü gösterme eğilimindedir. Bir kere de olup bitmezler, daha sonra da davranışlarınızı biçimlendirmeye devam ederler.³⁹

Dünya ülkelerinin neredeyse tümünde “modern eğitim” olarak isimlendirilen sistem, gençleri mümkün olduğu kadar bilgi aktarımıyla karşılaştırmaya çalışarak bilim ve teknolojiye ilerleme sağlanmasına çalışan bir özelliğe sahiptir. Çağdaş batı eğitim sistemi, bilgi aktarımında ilerleme sağlarken şiddetin de artmasına ve ekonomik adaletsizliğin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. İnsanlığa huzur, refah, mutluluk getirmesi beklenen sistemden ümidini yitiren insanlık, farklı arayışların içine girmiştir.⁴⁰

Mevcut sorunların çözümünü sağlayamayan eğitim sisteminin yenilenmesini düşünen bilim insanları bu noktada çalışmalar yapmışlardır. Değerler eğitiminin önemi de burada ortaya çıkmıştır. Değerler eğitimi sadece canlıları içermemektedir. Canlı cansız tüm varlıklar için insani sorumluluk fikri değerler eğitiminin altyapısını oluşturmaktadır.⁴¹ Tarihsel olarak değer eğitimi aile, din ve okul olmak üzere üç kurum arasında paylaşılmıştır. Bu üç kurum beraber çalışarak değer aktarımı yolu ile gelecek nesilleri şekillendirir.

Değerler eğitiminin genel amaçlarından biri sağlam karakterli, sorumluluk sahibi, ahlâklı vatandaşlar ortaya çıkarmaktır. Bireylerde olumlu pek çok özellik oluşturmak değerler eğitiminin ilgi alanına girer. İnanç, güven, sorumluluk, erdem gibi özelliklerin oluşması ve gelişmesi değerler eğitimi sayesinde olur. Bireylerde oluşturulmaya çalışılan bu özellikler kısa süreli amaç olarak adlandırılır. Değerler eğitiminin uzun vadeli amacı ise toplumla ilgilidir. Ahlâki konularda toplumun daha yaşanır hale gelmesi için sosyal anlamda yardım etmek önemlidir.⁴²

³⁹ Rath; L, Harmin; M.; &Simon, S. (1978) Valves and Teaching: Working with valves in the classroom , Columbus; Olt:Charles E. Merrill; Hasan Bacanlı, “ Değer Değer midir?”, *Eğitime Bakış*, 19, 2011, s. 21.

⁴⁰ Köylü,” Değerler Eğitimi: İnsan Onuru ve Sorumluluklar”, *H. Peygamber ve İnsan Onuru*, Ankara: DİB Yayınları, 2013, s. 139.

⁴¹ Köylü, “Değerler Eğitimi: İnsan Onuru ve Sorumluluklar”, s. 141.

⁴² Mustafa Zülküf Altan, “Çoklu Zekâ Kuramı ve Değerler Eğitimi”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1/4, 2011, s. 55.

Değerler eğitiminin özellikleri genel olarak şunlardır:

- a) **Değerler eğitimi tüm insanlığın ve tüm toplumların refahını hedeflemektedir.** Bu nedenle sadece bir bölgeye ya da dine özgü niteliklerden çok küresel nitelikli sorunlarla ilgilenir.
- b) **Çoğulculuk anlayışına sahiptir.** Bunun en önemli göstergesi, dini ve kültürel farklılıklara odaklanmayıp onları birer zenginlik olarak görmesidir.
- c) **Değerler eğitimi olaylara negatif değil pozitif yönden bakar.** Amaç savaşa, ekonomik adaletsizliğe karşı çıkmaktan ziyade barışı tesis etmektir.
- d) **Değerler eğitiminin hedef kitlesi her yaş ve kademedeki bireylerdir.** Farklı düşünenler olsa bile küresel sorunlar herkesi ilgilendirdiğine göre değerler eğitimi de herkesi ilgilendirir.
- e) **Değerler eğitimi insanların “insan olduğu bilincine” ulaşmasını sağlamaya çalışır.** Bu bilinci engelleyen her faktörü değerler eğitimi ortadan kaldırmak için uğraşır. Öğrenciler açısından ise hedefi şeref, onur gibi güzel nitelikleri öğrencilere kazandırmaya çalışmaktır.
- f) **Değerler eğitiminin amacını gerçekleştirmek için dinlerin öğretileri önemli katkılar sağlar.** Her dinin ve ahlâki sistemin söyleyeceği mutlaka bir şeyler vardır.

Değerler eğitimi konusunda tüm dinlerin söyleyeceği şeyler vardır; ancak İslam Dini için durum biraz daha farklıdır. Müslümanlar da evrensel din mensupları olarak bu noktada daha fazla sorumluluk sahibidir.⁴³ Birtakım değerlere sahip olan bireyler olarak Müslümanların her yaş ve anlayıştaki insana değerleri aktarması gerekmektedir. Değerler aktarımı da ancak değerler eğitimi yoluyla gerçekleşebilir.

1. 1. 3. İnsan Onuru ve Tanımı

İnsan onuru, teolojik ve felsefi tartışmalara konu olmuştur. Hukuksal ve anayasal bir kavram olarak kabulü ise oldukça yenidir ve tıpkı anayasanın eşitlik, demokrasi ve sosyal devlet ilkeleri gibi soyut bir kavramdır. Bu sebeple kesin bir tanımını vermek zordur.

Onur, hem Türkçe’de hem de farklı dillerde anlamının ötesinde bir içeriğe sahiptir. Onur kelimesi Fransızca şeref ve vakar anlamındaki honneur kelimesinin

⁴³ Köylü, ” Değerler Eğitimi: İnsan Onuru ve Sorumluluklar”, ss.145- 150.

Türkçe 'deki telaffuz şeklidir.⁴⁴ Arapça karşılığı izzet olan onur; şeref, saygı, haysiyet gibi anlamlara sahiptir.⁴⁵ İzzet, insanın mağlup olmasını engelleyen bir durum anlamında kullanılır. Sözlükte “güçlü ve üstün olmak, galip gelmek, saygın olmak” gibi manalara gelen izz kökünden isim olan izzetin bu anlamları yanında, bireyin başkaları karşısında bedensel, ekonomik, psikolojik yönlerden üstün olması gibi anlamları da vardır. Alçaklık ve acizlik izzetin karşıtıdır.⁴⁶ Terim olarak insanın kendisine ve başkalarına karşı duyduğu saygıya onur denilir.⁴⁷

Onurun hem kişinin kendisiyle hem de diğer insanlarla ilgili tarafı vardır. İlk olarak kişinin kendisine duyduğu özsaygıyı ifade eder. İkinci anlamı ise diğer bireylerle ilgilidir. Bir kişiye başkalarının gösterdiği saygının dayandığı gurura ve şerefe vurgu yapmaktadır. İki anlamın da birbirleriyle olan bağlantısı oldukça belirgindir. Onur kişinin taşıdığı şeref ve haysiyeti ifade eder.⁴⁸ Onursuz kelimesi ise şerefsiz, haysiyetsiz anlamındadır. Onurlu kişi ise izzeti nefis sahibi, vakarlı kişi anlamlarında kullanılır.⁴⁹

İnsanoğlu yaratılıştan bazı özelliklere sahiptir. Yaratıcılığı sevmek, çirkin olandan uzaklaşma, iyi ve doğrunun peşinden koşma özellikleriyle beraber utanma, onurlu olma, hak ve adalet gibi duygularla yaratılmıştır. Kısacası onurlu olma insanın sonradan kazandığı bir özellik olmayıp doğuştan getirdiği bir haslettir.⁵⁰ İnsan onuru denildiği zaman insanı diğer canlılardan ayıran nitelikler akla gelir. Diğer varlıklar arasında insanın edindiği kıymetli yerdir aslında onur ve ilk insanın yaratılışıyla beraber vardır.⁵¹

İnsan onuru yaşam için vazgeçilmez bir niteliğe sahiptir. Kişinin kendini ifade edişini, yaşam şeklini, benliğini oluşturur. Onur kavramı insan haklarında dile

⁴⁴ Mehmet Doğan, İstanbul: *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, 1996, s. 862.

⁴⁵ TDK *Türkçe Sözlük*, s. 1806; Onurla ilgili olarak kullanılan bazı kavramlar vardır. Hak, şeref, haysiyet, izzet ve tekrîm bunlardandır. Bunlarla ilgili ayrıntılı açıklamalar için bkz. Bilgiz, *Kur'an'da İnsan Onuru*, ss. 15-18.

⁴⁶ Râgıb el- İsfahânî, *Kuran İstılahları Sözlüğü- Müfredat*, İstanbul: Çıra Yayınları, II, 2007, ss. 207-208.

⁴⁷ TDK *Türkçe Sözlük*, s. 1806; Raşit Küçük, “Hz Peygamber’in Örneğinde İnsan Onuru”, *Hizmet ve İnsan Onuru*, Ankara: DİB Yayınları, 2013, s. 21.

⁴⁸ Musa Bilgiz, *Kur'an'da İnsanlık Onuru*, Ankara: Fecr Yayınları, 2012, s. 11.

⁴⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 862.

⁵⁰ Ali Bardakoğlu, “Günümüz İslam Topluluklarında İnsan Onurunun Zedelenmesi Sorununa İçeriden Bakış”, *Hizmet ve İnsanoğlu*, s. 11.

⁵¹ Selva Özelbaş, “İslam Dini ve İnsanlık Onuru”, <http://www.sunumvaaz.com/?Syf=26&Syz=236349>. (07.03.2014).

getirilen, son zamanlarda ortaya çıkan bir özelliğe sahip gibi görünse de, insan onurunu koruyabilmek için tüm ilahi dinlerin çabalarının olduğu bilinir.⁵²

İnsanın önce kendi onurunu koruması gerekir. İnsanın kendini yönetmesi ve aşağıların aşağısına iten nefsanî arzularından uzak durması önemlidir. Yaratılıştan gelen onurunu kendi elleriyle mahveden insanoğlu Kur'ân'da ayıplanmıştır.⁵³ Ayrıca birey kendi onurunu koruduğu nispette başkalarının onurunu da korumakla yükümlüdür. Bu nedenle birey kişilik haklarını yok edebilecek her türlü davranıştan uzak durmalıdır.

İnsanın kendi kararını verebilmesi, verdiği karardan sorumlu olması, hatta sonuçlarına katlanması onun onurlu, şerefli bir varlık olarak yaratılmasının sonuçları olarak görülebilir. Onurlu yaratılan, onurunu korumak için çaba sarf eden insanoğlunun kimliğinin, yaratılışının ve amacının farkında olan bir özellikte olduğu kabul edilir.

İnsanın onurlu olması saygıyı hak etmesi için yeterlidir. İnsan varlığının temelini oluşturan şeref ve haysiyet vazgeçilmez ve devredilemez bir özelliktedir. Bütün hak ve özgürlüklerin temeli olarak onur gösterilebilir.⁵⁴ İnsan onuruyla doğar, onurlu olan insan aynı zamanda temel haklara sahip olarak, şeref ve haysiyetiyle dünyaya gelmiştir. Onur insanoğluna Rabbi tarafından bahşedilmiştir. İnsanı insan yapan, onu diğer canlılardan ayırıp, üstünlük tahtına oturtan da onurlu olarak yaratılmış olmasıdır. Birey yaratılıştan getirdiği bu cevheri görüp fark ettiği zaman kendine ve çevresindekilere faydalı olma şansına sahiptir.

Allah tarafından gönderilen tüm dinlerin ortak yönlerinden biri de onura özel olarak vurgu yapılmış olmasıdır. İlahi dinlerden olan İslam Dini için de aynı durum söz konusudur. Onurlu bir varlık olarak yaratılan insanoğlunun bu özelliğini zedeleyici hiçbir davranışına izin verilmemiştir. İnsan, onurlu olma özelliğini son ilahi kitap Kur'ân'la tekrar teyit etmiştir. İkinci dünya savaşından sonra gündeme gelen insan onuru kavramı ilahi vahye muhatap olan insanoğlu için çok da yeni bir kavram değildir.⁵⁵

⁵² Kemal Sayar, "Onur Meselesi", *Hız. Peygamber ve İnsan Onuru*, s. 111.

⁵³ eş-Şûrâ 42/30, Kur'an'ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

⁵⁴ Oğuz Şimşek, "Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması", (*Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), ss. 7-8, 46-65.

⁵⁵ Bilgiz, *Kur'an'da İnsanlık Onuru*, s.11.

İlahi kitapların gönderiliş amaçlarından biri de insan onurunu ortadan kaldıran davranışlardan insanoğlunu uzaklaştırabilmektir. Bütün semavi dinlerin ortak amaçları arasında insanların mal, can, nesil, akıl gibi özelliklerinin korunması vardır. Gönderilen tüm peygamberler de bu ortak amaçlar için çalışmışlardır.⁵⁶

İnsan onurunun Kur’ân ve sünnetten pek çok dayanağı bulunmaktadır. *“Andolsun biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık”*⁵⁷ ayeti konuya örnek olabilir. Tîn Suresi’nde ise *“Hakikaten biz, insanı ahsen-i takvim üzere yarattık”*⁵⁸ diye buyrulur. Ayetteki ahsen-i takvim sözü insanın madden ve manen doğrultmanın, en güzel şekilde yaratılmış olmasının ifadesidir.⁵⁹

Yeryüzünün halifesi olarak yaratılan insanoğlu,⁶⁰ göklerin ve yerin taşımadığı emaneti yüklenen,⁶¹ Yüce Yaraticıya ibadet etmek için yaratılan,⁶² eşrefi mahlûkat, onurlu bir varlıktır.⁶³ Yani insanoğlu en iyi şekilde yaratılmış, yaratılmışların en saygını ve varlığında özünü teşkil eder. Kur’ân-ı Kerim’deki pek çok ayet de insanın doğuştan onurlu olduğu üzerinde durulur.⁶⁴ Onurlu doğan insanoğlunun onurunun devamı ancak kendi çabalarıyla olabilir. Salih amellerde bulunanlarla, onurlu yönünü geliştiremeyenlerin aynı kefeye konulması mümkün değildir.⁶⁵ İslami öğreti ilk yaratılışı temiz, günahsız olarak tasvir eder. Fıtrat olarak isimlendirilen bu durum zamanla değişebilmekte, temiz olan bu özellik kirlenebilmektedir. Birey yaptığı hareket ve davranışlarla fıtratını devam ettirebilir veya tamamen fıtrattan uzaklaşabilir.

Onurlu olarak yaratılan bireyin onurunu koruyabilmesi için, İslam Dininin ortaya koyduğu kuralları takip etmesi gerekmektedir. Güzel ahlâkı benimseyip hayata geçirmesi, onurlu yaşamın devamı için önemli bir ipucudur. Kaybedilen güzel ahlâk ise yaratılıştan getirilen onurun zedelenmesine yol açar.⁶⁶ Kur’ân-ı Kerim, kul

⁵⁶ Bilgiz, *Kur’an’da İnsanlık Onuru*, s.15.

⁵⁷ el-İsrâ 17/70.

⁵⁸ et-Tîn 95/4.

⁵⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul: Çelik- Şura Yayınları, 1993, VIII, s.537.

⁶⁰ el-Bakara 2/30.

⁶¹ el-Ahzâb 33/72.

⁶² ez-Zâriyât 51/56.

⁶³ Kamil Yılmaz, “İrfan Geleneğimizde İnsan Onuru”, s. 29.

⁶⁴ el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/4; el-Hûd 11/112; el-En’âm 6/165.

⁶⁵ Bilgiz, *Kur’an’da İnsanlık Onuru*, s. 21.

⁶⁶ Ekrem Keleş, “Şahitlik Ehliyetini Kaybetmemek”, *Hiz. Peygamber ve İnsan Onuru*, ss. 42- 43.

hakkına ve insan onuruna yapılan saldırıları her zaman yasaklamıştır.⁶⁷ Hz. Peygamber'in insan onuruyla ilgili müminleri uyaran cümleleri önemlidir. *“Bir müminin dokunulmazlığına, şerefine dil uzatılan yerde bir mümini mahcup eden kimseyi Allah, en çok yardıma muhtaç olduğu bir anda onu perişan eder. Bir müminin şerefine dil uzatılan, dokunulmazlığı çiğnenen bir yerde mümine yardım edip onu savunan kimseye de Allah, en çok yardıma muhtaç olduğu bir sırada ona yardım eder”*⁶⁸ hadisi bunu ifade eder.

*“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık...”*⁶⁹, *“...Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin”*⁷⁰ ayetleri insanın yaratılanlar içerisindeki saygınlık ve mükemmelliğini bizlere özetler.⁷¹ Âdem'in yaratılışının anlatıldığı ayetlerde bize insanoğlunun onurlu olmasıyla ilgili örnek olabilir. Allah Âdemi yarattığında *“Âdem'e secde edin”*, diye emretmiş ve bütün melekler buna uymuşlardır.⁷² İblis kendisinin ateşten yaratıldığını ve bu durumun ona üstünlük sağladığını iddia etmiştir. Allah'ın secde emrine karşı gelmiştir.⁷³ Bunun sonucunda ise Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır.⁷⁴ Âdem'e secde edilmesi bizim namazda anladığımız sücûd anlamında değildir. Bundan maksat Âdem'in üstünlüğünün kabul edilmesidir.⁷⁵ Âdem'e secde edilmesi insanın şerefli, onurlu ve üstün bir varlık olarak yaratıldığının göstergesidir. Hz. Âdem'e yapılan secde, bireysel bir üstünlükten ziyade insanoğlunun yaratılıştan gelen onur ve üstünlüğüdür.

İnsanlık onuruna sahip olması açısından her birey eşittir. Irk, dil, din, cinsiyet ayrımı yapmadan insanların onurlu olarak yaratıldığı Kur'an-ı Kerim'deki *“Ey Âdem'in Çocukları!”*, *“Ey insanlar!”* hitaplarından anlaşılabilir. Bu sebeple İslam inancına sahip olmayan insanları ötekileştirme durumu söz konusu değildir.⁷⁶

İnsan onuru korunurken İslam'ın bakış açısı eşitlikten yanadır. Hz. Peygamber'in Veda Hutbesi'nde dile getirdiği sözler bu gerçeği anlatır. *“Siz hepiniz*

⁶⁷ el-Mutaffifîn 83/1, el-Kıyâme 75/36, eş-Şûrâ 42/42, el-İsrâ 17/34, en-Nahl 16/91.

⁶⁸ Ebu Dâvûd, “Edeb”, 12.

⁶⁹ el-İsrâ 17/70.

⁷⁰ el-Hicr 15/29.

⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, V, s. 47.

⁷² el-Bakara 2/34, el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/29-31.

⁷³ el-A'râf 7/12; el-Hicr 15/33; el-İsrâ 17/61.

⁷⁴ es-Sâd 38/74-78.

⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 248.

⁷⁶ Muhammet Şevki Aydın, “Peygamber Efendimizin Örneğinde İnsan Onuruna Saygı Bilinci Kazan(dır)mak”, *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, ss. 55-56.

Âdem'in neslindensiniz. Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arabın, Arap olmayanlar üzerinde veya Arap olmayanın Arap karşısında üstünlüğü yoktur. Bu üstünlük ancak takva ile olur."⁷⁷ Bu bağlamda inanan ve inanmayan arasında onurun korunması anlamında bir fark yoktur. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Allah sizin bedenlerinize ve fiziki şeklinize bakmaz. O, sizin kalplerinize ve davranışlarınıza bakar (değer verir)*"⁷⁸ buyurmuştur. Eşitlik noktasında gayrimüslimler de Hz. Peygamber'in şu uyarısıyla koruma altındadır: "*Gayrimüslim vatandaşlar konusunda dikkatli olun. Kim bir gayrimüslim vatandaşa haksızlıkta bulunursa zulüm yaparsa yahut onun hakkı olan şeyi kısar veya kısıtlarsa ya da ona gücünün üstünde bir yük yüklerse yahut da ona ait olan bir şeyi gönlü olmadığı halde alırsa, kıyamet günü öncelikle ben ondan davacı olacağım*"⁷⁹

Onurun korunması noktasında insanların eşitliğini vurgulayan başka örneklere de rastlanabilir. "*Müslüman Müslüman'ın kardeşidir, ona hainlik etmez, onu yalanlamaz, onu yardımsız ve yüz üstü bırakmaz. Her Müslüman'ın diğer Müslüman'a onuru, malı ve kanı haramdır. Takva ihlas işte şurada, kalptedir. Kişiyi şer olarak Müslüman kardeşini hakir görmesi yeter.*"⁸⁰ "*Nice kapılardan kovulmuş üstü başı perişan insan vardır ki, Allah'a yemin etse Allah onu yemininde haklı çıkarır*"⁸¹ buyuran Hz. Muhammed insan onurunun maddi ölçülerle değerlendirilmemesi gerektiğine işaret etmiştir. İnsan bizatihi onurlu bir varlıktır. Siyahı da değerli, beyazı da değerlidir insanoğlunun.⁸² İnsan onurunu koruma noktasında hür ya da köle ayrımı yapılmaz. Tam tersine köle olanların haklarını korumak için sürekli uyarılarda bulunulmuştur. "*Ey İnsanlar! Meşru şekilde sahip olduğunuz, üzerlerinde meşru haklarınız ve düzgün insani ilişkileriniz olan köle ve cariyelerinize, iş akdiyle bağlı işçilerinize hayırla muameleyi size tavsiye ederim. Sofranızda bulunanları ölçü alarak onların karınlarını doyurmanızı, giydiklerinizi ölçü alarak onların giyimlerini sağlamanızı tavsiye ederim. Affetmeyi düşünmediğiniz bir suç işledikleri takdirde aranızda aynı cinsten suç işleyenlere uyguladığınız cezaları ölçü alınız. Onlara işkence etmeyiniz, onları*

⁷⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, I, 1995, s. 276.

⁷⁸ Müslim, "Birr", 33.

⁷⁹ Ebu Dâvûd, "İmarat", 31-33.

⁸⁰ Müslim, "Birr", 32.

⁸¹ Müslim, "Birr ve Sıla", 138.

⁸² Mehmet Görmez, <http://www.mehmetgormez.com/indextr/haberlerDetay.asp?ID=353> (17.05.2014)

cezalandırmayınız”⁸³ cümleleri hür köle ayrımının yapılmaması gerektiği konusunda önemli ipuçları verir.

İslam insan onuruna iki yönden bakar: İlki insanın akıl ve irade sahibi olması açısından onurlu olması. İnsanoğlu kendisine verilen yetenekler sayesinde onurunu koruyup, geliştirebilir. İkincisi ise yaratandan dolayı kendisine verilen değerdir. Ruhundan üflediği, meleklerin önünde eğildiği insanın değersiz olması mümkün değildir.⁸⁴

Anlamının çok daha ötesinde bir muhtevaya sahip olan onur, hem bireylerin gelişimi hem de toplumsal barış ve huzur için önemlidir. Tarihin farklı dönemlerinde ve değişik coğrafyalarda insan onurunun zedelendiği dönemler yaşanmıştır. Burada onur kavramıyla beraber İslam’ın insan onurunu korumak için aldığı tedbirlerden bahsedildi. Önemli değerlerden biri olan onur ve değerler eğitimi arasındaki ilişki de bu noktada bizim için önem arz etmektedir. Onurlu bireylerin yetiştirilmesi onlara değerlerin doğru bir şekilde aktarılmasıyla da ilgilidir.

1. 1. 4. İnsan Onurunun Anayasal Temelleri

İnsan onuru insanın değerini ön plana çıkarır. Tüm insanların eşit ve değerli olduğu fikri aynı zamanda insanın özünü oluşturur. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde de yerini alan “ Bütün insanlar hür; haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar” cümlesi insanların doğuştan birtakım haklara sahip olduğunu gösterir. Onurlu olarak dünyaya gelen insanoğlu, canlılar arasında özel statüsünden kaynaklanan farklı bir yere sahiptir. Doğuştan sahip olduğu haklar her insan için geçerli olmak zorundadır.⁸⁵

Onur kavramıyla ilgili olarak akla insan hakları gelebilir. İnsan hakları kavram olarak çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu sebeple tarih boyunca tılsımını korumuş, zamanın değişmesiyle beraber insan haklarına yenileri eklenmiştir. Hak kavramının zamana ve zemine hatta topluma göre değiştiği, bazen hak kabul edilen bir durumun başka bir toplumda hak olarak görülmediği de bilinir.⁸⁶ “İnsan onuruna

⁸³ Yakubî, 2/109-110.

⁸⁴ Abdullah Özbek, “İnsanın Onurlu Varlık Oluşunun İslami Temeli”, *Konya İl Müftülüğü Kültür Yayınları*, 3, 2013, s. 22.

⁸⁵ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Madde 2,
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (17.05.2014).

⁸⁶ Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, Ankara: Savaş Yayınları, 2000, ss. 3-10-11.

saygı, insanın yalnızca insan olarak korunması ve insanın kişiliğine dokunulmazlık ilkeleri, çağdaş hukuk düzenleri içinde yer alan temel kurallardır.”⁸⁷

Batıda ilk yazılı insan hakları sözleşmesi olan “Magna Charta” 1215 tarihinde imzalanmış; ancak uzun ömürlü olmamıştır. 1789 Fransız İhtilaliyle beraber beşer hukuku içerisinde kabul edilmiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kabul edilmiş ve hak kavramı iyice önemsenmeye başlamıştır.⁸⁸ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde kabul edilen 1. madde “Her insan özgür; onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmış olup birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranır” şeklindedir.

Batı dünyasında çok zor şartlar altında elde edilen hak ve özgürlükler İslam’ın ortaya çıktığı ilk andan itibaren insanlara sağlanmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber devrinde imzalanan Medine Sözleşmesi ilk insan hak ve hürriyetler bildirgesi olarak isimlendirilebilir. Hz. Muhammed Medine’ye geldiğinde karşılaştığı farklı grupların barış içinde yaşamaları için bir anlaşma hazırlamıştır ki bu sözleşme İslam tarihinde ilk anayasa olma özelliğini taşır. Çok uzun bir metin olmamasına rağmen adalet, suçun bireyselliği gibi değerler içermektedir. Sözleşmede adaletin dağıtılması noktasında herkese eşit davranıldığı görülmektedir. Tek otorite belirlendiği için de kimseye ayrıcalıklı davranılmamıştır.⁸⁹

Kur’ân ayetleri, sünnetin beyanları, Veda Hutbesi insan hak ve hürriyetlerini koruyan, onun onurunu garanti altına alan bir yapıya sahiptir.⁹⁰ Hz. Muhammed’in Veda Hutbesi’ndeki sözleri insan onurunu garantiye alır. Can, mal, namus ve şerefin kutsallığından bahseden ifadeleri, insanların eşitliğine yaptığı vurgu İslam tarihindeki hak ve hürriyetlerin ilk dönemden itibaren var olduğunu gösteren önemli bir delildir.⁹¹ Ayrıca Veda Hutbesi’nde dini, toplumsal, bireysel hatta ailevi birtakım hak ve görevlerden de bahsedilmiştir.

⁸⁷ Çeçen, *İnsan Hakları*, s. 279.

⁸⁸ Kemal Göz, *İslam’da ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler*, İstanbul: Aysu Ofset, 2006, s. 172.

⁸⁹ Metin için bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, s. 206.

⁹⁰ Ahmet Akgündüz, *İslam’da İnsan Hakları Beyannamesi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997, s. 41.

⁹¹ Muhammed Abdulkaki, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, Abdullah Feyzi Kocaer (çev.), Konya: Hüner Yayınları, s. 450.

İnsan onurunun korunması sosyal devlet ilkesi gereği olduğu için anayasayla garanti altına alınmıştır.⁹² Bu, onurun beşeri yönünü ifade etmektedir. Onurun bir de ilahi yönü vardır. İnsanı merkeze almayan, aşkın hiçbir gerçeklik taşımayan bir bakış açısı bütüncül bir anlayış olamaz. İnsan ve insan onuru birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Bu sebeple İslam, insanı merkeze alarak insan izzetini ve onurunu zedeleyen hususları yasaklamıştır.

1. 1. 5. İnsan Onurunu Zedeleyen Davranışlar

İslam Dini insan onuruna yapılan her türlü saldırıyı önlemeye çalışmış ve buna bağlı olarak insanlık değerlerine yapılan her türlü saldırıda insana kendisini müdafaa hakkı vermiştir. Saldırıyı engellemek için canı, dini, malı, ailesi uğruna ölenleri şehitlikle müjdelemiştir.⁹³

Onurunu korumak zorunda olan insanoğlu başkalarının da onurunu korumak ve onurlu olmayı bir değer olarak sonraki kuşaklara da aktarmak zorundadır. Bu bağlamda “*Kendiniz için istediğinizi başkası için de istemedikçe gerçek manada iman etmiş olamazsınız*”⁹⁴ hadisi şerifi onurunu korumak zorunda olan Müslümanların bencillik yapmamaları gerektiğini ve başkalarını da düşünmelerinin iman etmenin bir gereği olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber, Müslümanı “elinden ve dilinden başkasının zarar görmediği kimse”⁹⁵ olarak tanımlamakta, hedeflediği Müslüman şahsiyetin başkasına zarar vermeyen, dilini ve elini, maddi güç ve yetkisini herkesin selameti için kullanan kişi olduğunu belirtmektedir.

İnsan onurunu zedeleyen pek çok davranış İslam dininde yasaklanmıştır. Irkçılık, zulüm, yalan, emanete ihanet gibi insan onurunu ortadan kaldıracabilecek durumlardan uzak durulması istenir. Onurlu bir varlık olarak yaratılan insanoğlunun onurunun devamı için çaba sarf etmesi gerekir. Tarih boyunca Allah’ın emir dairesi dışına çıkan insanlar ve toplumlar hem kendi onurlarını hem de başka insanların onurlarını ayaklar altına almıştır.

İşkence, belli bir amaca ulaşmak için maddi veya psikolojik yöntemlerle, acı çektirerek uygulanan şiddetli baskı ve eziyet⁹⁶ anlamına gelir. İnsan onurunu zedeleyen davranışların başında işkence gelir. Hem köleler hem de hür insanlar için

⁹² TC. Anayasası, 2. Madde, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf.

⁹³ Abdalbaki, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, s. 62; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 29; Tirmizî, “Diyât”, 21.

⁹⁴ Abdalbaki, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, s. 41; Buharî, “İman”, 7; Müslim, “İman”, 71, 72.

⁹⁵ Abdalbaki, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, s. 41; Buharî, “Sahih”, 13, “İman”, 3.

⁹⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 485.

onuru zedeleyen işkence Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Günümüz modern insanının bile çözemediği işkence problemi, insan onurunda kapanmaz yaralar açar. “*Hiçbir canlıyı (atışlarınıza) hedef ittihaz etmeyin*”⁹⁷ hadisi bu noktada akla gelebilir. Mekke dönemindeyken Müslümanlara hem fiziki hem de psikolojik işkenceyi reva gören Mekkelileri bile affetmiş olan bir peygamberin ümmetinin bu konuda dikkatli olması gerekir. Hem savaş hem de savaş dışında işkencenin yasaklanması insan onurunun korunması için tedbir niteliğindedir. Hz. Muhammed askeri birlikleri gönderirken bile onlara işkence yapmaktan kaçınılması uyarısında bulunmuştur. Hz. Muhammed’in Veda Hutbesi’ndeki sözleri bu konuya örnektir: “*Ey insanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz Mekke nasıl kutsal bir şehir ise canlarınız, mallarınız, namus ve şerefınız de öylece mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.*”⁹⁸ İşkencenin insanlar gibi hayvanlara da yapılması yasaktır. İnsanlara zarar vermeyen hayvanları öldürmek, yakmak, ihtiyaçtan fazla avlanmak işkence kabul edilmiştir.

İslam onur kırıcı davranışlardan biri olarak da ırkçılığı kabul eder. Irkçılık, “insanların toplumsal özelliklerini biyolojik, ırksal özelliklerine indirgeyerek bir ırkın başka ırklara üstün olduğunu öne süren öğretisi, rasizm”⁹⁹ olarak tanımlanır. Toplumlar arasındaki birlik beraberliği ortadan kaldıran ırkçılık, beraberinde başka günahları da getirir. Kur’ân’da “*Ey insanlar! Şüphesiz Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır*”¹⁰⁰ diye buyrulur. Hz. Peygamber de hayatı boyunca insanların birbirine üstünlüğünün olmadığını vurgulamıştır. “*İrkçılığa (asabiyye) çağıran bizden değildir; ırkçılık için savaşan bizden değildir; ırkçılık üzere, asabiye uğruna ölen bizden değildir*”¹⁰¹ hadisi buna örnek verilebilir. Mekke’nin fethi sırasında yaptığı konuşmada insanların ırklarını yüceltmeleri konusunda şunları söylemiştir: “*Sizden cahiliye ayıplarını ve büyülenmesini gideren Allah’a hamd olsun... Yoksa insanların hepsi Âdem’in çocuklarıdır. Allah Âdem’i de topraktan yaratmıştır*”¹⁰² Veda Hutbesi’nde ise “*Arabın aceme üstünlüğü yoktur*”¹⁰³

⁹⁷ Müslim, “Sayd”, 58.

⁹⁸ Abdülhakî, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, s. 450.

⁹⁹ TDK *Türkçe Sözlük*, s. 1126.

¹⁰⁰ el-Hucurât, 49/13.

¹⁰¹ Müslim, “İmâre”, 53-57; Ebû Dâvud, “Edeb”, 121.

¹⁰² Tirmizi, “Tefsir”, sure:49.

cümlesiyle de son noktayı koymuştur. İnsanların doğuştan getirdiği soy, nesep, ırk gibi özelliklerin arkasına sığınmaları insanlar arasına ayrılık tohumları ekilmesine neden olacaktır.

İnsan onurunu zedeleyen bir başka davranış da zulümdür. Sözlükte zulüm; adalete uymayan hareket, haksızlık, hak edene hakkını vermeme, eziyet, cefa, işkence gibi anlamlara gelir.¹⁰⁴ Zulüm Kur’ân’da oldukça geniş kullanımı olan bir kelimedir. Heva ve hevesine uymak,¹⁰⁵ suçluya yardım etmek,¹⁰⁶ günahlardan tövbe etmemek,¹⁰⁷ azabı acele istemek,¹⁰⁸ aldatıcı vaatte bulunmak da¹⁰⁹ Kur’ân’da zulüm olarak adlandırılır. “Şüphesiz Allah adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”¹¹⁰ ayeti başkalarına zulmetmeyi yasaklamaktadır. Hz. Muhammed ise bir hadis-i şerifinde “Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu düşmanına teslim etmez. Kim, mümin kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Kim bir Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtarır. Kim bir Müslümanın kusurunu örterse, Allah da Kıyamet günü onun kusurunu örter”¹¹¹ buyurmuştur. Bu hadis-i şerif ise Müslümanı zulmetmeyen kişi olarak tanımlamaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de Hûd Suresinde ise “Zulme sapmış memleketlerin halkını yakaladığında, Rabbinin yakalaması işte böyledir! Şüphesiz O’nun yakalaması can yakıcı ve şiddetlidir”¹¹² diye buyrulur. Yukarıdaki ayet ve hadisler insan onurunu yok sayan zulmün yasaklandığının delilidir.

Başkalarına zulmetmek insan onurunu zedelediği gibi mazlum olmak da bireyin kendine olan güvenini zedeler. Konuyla alakalı olarak Hz. Muhammed Veda Hutbesi’nde “Benim sözlerimi iyi dinleyin ki izzet ve şerefle huzurlu yaşamaya devam edesiniz. Sakın haksızlık yapmayın ve zulmetmeyin. Sakın baskı, zulüm ve işkenceye alet olmayın. Sakın zulme boyun eğmeyin. Haksızlığa rıza göstermeyin.

¹⁰³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 276.

¹⁰⁴ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1168.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/145.

¹⁰⁶ el-Kasas 28/16-17.

¹⁰⁷ el-Hucurât 49/11.

¹⁰⁸ el-En’âm 6/58.

¹⁰⁹ el-Fâtır 35/40.

¹¹⁰ en-Nahl 16/90.

¹¹¹ Buhârî, “Mezâlim”, 3

¹¹² el-Hûd 11/102.

*İyice anlatabildim mi?*¹¹³ diye buyurmuştur. Bu nedenle zulme alet olmayan Müslümanların mazlum da olmamaları önemlidir. Zulme rıza gösteren, tepki vermeyen, sessiz kalan birey olmak da insanlık onuru adına utanç verici olabilir. Kur’ân-ı Kerim’de konuyla ilgili olarak “*Şüphesiz inkâr edenler ve zulmedenler (var ya), Allah onları asla bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir*”¹¹⁴ diye buyrulur. Hz. Muhammed de “*Mazlumun bedduasından sakınınız. Çünkü onun bedduası bulutların üzerine çıkarak Allah’ın huzuruna varır. (Bedduasını dinleyen) Allah şöyle der: İzzet ve azametim üzerine yemin ederim ki geç de olsa sana yardım ederim*”¹¹⁵ diye buyurmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber “*Allah’ım, zulmetmekten de zulme uğramaktan da sana sığınırım*”¹¹⁶ duasıyla mazlum olmaktan da Allah’a sığındığını ifade etmiştir. Adaletsizlik yapmak başka insanların onurunu zedelerken, zulme uğramak da kişinin özgüvenini sarsar.

1. 1. 6. Onuru Korumaya Yönelik Tedbirler

Hz. Peygamber, insan onurunu korumak için bazı tedbirler almıştır. Bunlar arasında savaşılan insanlara eziyet edilmesinin yasaklanması vardır. Savaşlarda esir alınan insanlara nasıl davranılması gerektiğiyle ilgili Kur’ân-ı Kerim birtakım ilkeler ortaya koymuştur.¹¹⁷ Esir alınan annelerin çocuklarından ayrı bırakılması men edilmiştir. Hayvanlara eziyet edilmesine, tanınmak için onların dağlanması da Hz. Peygamber (s.a.v.) karşı çıkmıştır. Hayvanlara, insanlara eziyet edilmemesi konusunda tedbirler aldığı gibi, ölümlerin de onurunu korumaya çalışmıştır. Kabirler üzerinde zaruret olmadıkça oturulmasını da istememiştir.¹¹⁸

Ayrıca Hz. Muhammed daha risaletle görevlendirilmeden önce de Mekke’de birkaç gönüllü insanla insan haklarını korumak için oluşturduğu Hılfu’l Fudûl’da (Erdemliler Topluluğu) görev almıştır. Mekke’de malı gasp edilen, dini özgürlüğü elinden alınan ya da farklı sorunlarla karşılaşan insanların onurunu korumayı kendine görev olarak görmüştür.¹¹⁹ Hılfu’l Fudûl’un anlaşma metninde yer alan cümleler dikkate şayandır. “*Allah’a ant olsun ki Mekke şehrinde birine haksızlık ve zulüm yapıldığı zaman hepimiz, o kimse ister iyi olsun ister kötü, ister bizden birisi, isterse*

¹¹³ <http://www.sonpeygamber.info/veda-hutbesi-tam-metin>, (19.02.2014).

¹¹⁴ en-Nisâ 4/168.

¹¹⁵ Abdalbaki, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, s. 35.

¹¹⁶ Ebu Dâvûd, “Edeb”, 103, İbn Mâce, “Dua”, 18.

¹¹⁷ el-Muhammed 47/4.

¹¹⁸ Raşit Küçük, “Hz. Peygamberin Örneğinde İnsan Onuru”, s. 27.

¹¹⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 53.

yabancı olsun, kendisine hakkı verilinceye kadar tek bir el gibi hareket edeceğiz...”¹²⁰ İnsan onurunun korunması, hakların ihlalini önlemekle de mümkündür. Risaletiyle beraber insan onurunu yüceltmeye çalışan Hz. Muhammed’in, aslında sıradan bir birey olarak üzerine düşeni yaptığını, haklının yanında onur mücadelesi verdiğini tarih kanıtlamaktadır.

İslam’ın insan onurunu koruma noktasında aldığı en önemli tedbir kul hakkının üzerinde durmasıdır. Kur’ân’daki ayet ve Hz. Peygamber’in hadisleri kul hakkına dikkat edilmesini emreder. Müslümanın temel niteliği “eliyle ve diliyle diğer Müslümanlara zarar vermeyen”¹²¹ olarak belirtilir. Bir insanın hakkını yemek, onur kırıcı söz ve davranışlarda bulunmak, iftira, dedikodu, hırsızlık, falcılık, kusur arama¹²² vb. davranışlar hem kul hakkının ihlali anlamına gelir hem de insan onurunu zedeleyen davranışlardır.

“Kur’ân, insana üç yönlü bir üstünlüğün verildiğini bildirir. a) Yaratılış yönünden üstünlük b) İslam’ın ilkelerine iman etmekle kazandığı üstünlük c) İnsanın çalışmakla elde ettiği üstünlük. Bunların en kapsamlısı, insanın doğuştan sahip olduğu insan olma haysiyet ve onurudur.”¹²³ Fıtrat yönüyle onurlu yaratılan insanoğlunun bu özelliğinin ölene kadar süreceğiyle ilgili bir garantisi yoktur. İnsan kendisine verilen onur özelliğini koruyabilmek ve geliştirebilmek için fazladan çaba sarf etmeli, Kur’ân’ın ifadesiyle aşağıların aşağısına¹²⁴ düşebileceğini de hesaplamalıdır. Bu nedenle doğuştan getirilen onurun kişinin davranışlarıyla karakter haline dönüşmesi veya bu özelliğin çok belirgin olmaması söz konusu olabilir.

1. 1. 7. Değerler Eğitimi ve Onur İlişkisi

Yeryüzündeki varlıkların en üstünü olmasına rağmen insanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren eğitime muhtaçtır. İnsanın eğitimi hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bedensel ve zihinsel olarak kabiliyetlerinin geliştirilmesi gereken insanoğlu zihinsel süreçte başarıyı yakalarsa onurunu ve şerefini korumayı da başarmış olur. Bireyin bilgilendirilme alanı çağımızda oldukça genişlemiştir. Bilgi çağı olarak adlandırılan bu dönem bireylerin her türlü bilgiye kolayca ulaşabilmesini

¹²⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 52.

¹²¹ Buhârî, “İman”, 4; Müslim, “İman”, 64.

¹²² el-Bakara 2/188, el-Hucurât 49/11- 12.

¹²³ Bilgiz, *Kur’an’da İnsanlık Onuru*, s. 205. Bkz. el-Bakara 2/30; et-Tîn 95/4; en-Nisâ 4/34; el-Hucurât 49/13.

¹²⁴ el-Mâide 5/60; el-İsrâ 17/72; el-Kasas 28/50.

sağlamış ancak değerlerin ve ahlâki kuralların insan hayatında yaygınlaşması için aynı şansı vermemiştir.

Dünyayı değerli kılan, dünyanın kendisi için yaratıldığı insanoğludur. İnsanın değeri bizzat kendinden kaynaklanır. Kendi varlık yapısından kaynaklanan nitelikleriyle insanın değerlerini keşfetmesi ve seçimler yaparak bu durumu hayatına katması da başlı başına bir değerdir. Yani insanoğlu kendine yeni değerler eklemek zorunda değildir, özünde mevcut olan değerler cevherini ortaya çıkarmak onun için yeterli bir başarıdır. İçkin olarak bulunan değerler insan eliyle ve iradesiyle ortaya çıkabilir. Aşkın gücün insana hem değerler verdiğini hem de bu değerleri ortaya çıkaracak akıl ve irade gücünü bahşettiğini söyleyebiliriz. Değerleri erdem haline dönüştürmek insanı onurlu kılar.¹²⁵ Değerler eğitiminin fonksiyonu da burada önemlidir. Özündeki değerlere uygun davranan insan onurlu olmayı başaran birey haline gelir. Değerlerin doğru aktarımını sağlayan değerler eğitiminin insanın onurlu olmasına olan katkısı da bu noktada ortaya çıkar.

Değerleri ahlâka ilişkin değerler ve ahlâkla ilişkili olmayan değerler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Ahlâka ilişkin değerlerin emredici özelliği vardır. Ahlâka ilişkin olmayan değerler ise emredici özelliğe sahip değildir ve kişisel tercihlerle belirlenebilir. Değerler bireyin gelecekte nasıl davranması gerektiği konusunda yol gösterir. İçselleştirilen değerler zamanla karakter haline gelir.¹²⁶

İnsan onurunun bireyin en önemli hazinelerinden biri olduğu ancak doğru bir değerler eğitimi sayesinde anlaşılabilir. Her zaman ve zeminde insan onurunun korunması gerektiğini, kişilere göre bu durumun değişmeyeceğini yeni nesillere aktarmak gerekir. Zaman ve mekâna göre değerlerin sıralaması değişse de tarih boyunca değerler her zaman önemli olmuş ve bu değerler eğitim yoluyla sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Değerler eğitiminin doğru bir şekilde planlanması için de eğitilecek toplumun değer anlayışı, öncelikli bilinmelidir.

Onurlu bir yaşam için insan eylemlerini değerler yönlendirmelidir. Bunun için öncelikle değerlerin içselleştirilmesi, içselleştirilen değerlerin kendiliğinden davranışa dönüşmesi gerekmektedir. Değerlerini aktarmayan bir toplumun uzun ömürlü olması neredeyse imkânsızdır. Değerler eğitimi sayesinde toplumlar

¹²⁵ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, ss. 194-199.

¹²⁶ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, “Ahlaki Karakter Eğitimi”, *II. Uluslararası Değerler ve Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul 2012, ss. 1- 5.

değerlerini sonraki nesillere aktarabilirler. Değerlerden soyutlanmış bir eğitim sisteminin yeterli başarıyı sağlayamadığı da bilinen bir gerçekliktir. Bireyin insanlık onurunun korunması ve geliştirilmesi ancak eğitimle mümkündür. Eğitim insanın hayatının her alanında vardır. Beşikten mezara kadar süren bu süreçte insan onurunun farkındalığının oluşması için eğitim önemlidir. İnsan onuruna duyulan saygının eğitsel gücü tartışılmaz bir özelliğe sahiptir. Başka insanlara karşı duyulan saygının, dürüstlüğü, onlara karşı gösterilen nezaketin her zaman onuru koruyan ve geliştiren yönü vardır. “İnsan onuru” lafı geçirilecek bir durum değildir, aksine somut olarak gözlemlenmesi gereken, tüm boyutlarıyla özümsemi ve içselleştirilmesi gereken bir özelliktir.¹²⁷ İnsan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadan sadece insan olması nedeniyle saygıya layıktır. Akli ve ahlâki yetilere sahip olan birey kendi başına değerlidir ve bu değeri vazgeçilemez ve devredilemez niteliktedir.¹²⁸ Bu sebeple bazı ülkeler, insan onurunun korunmasını anayasal güvence altına almıştır.¹²⁹ Bu durum onurun değerlerin en üstündeki değer olduğuna işaret eder. Doğuştan getirilen bu özellik hukukla garanti altına alınmak istenmişse de hukuk öncesi dönemde de insan onuru önemli bir değer olarak varlığını korumuştur.¹³⁰

İnsan onurundan hareket eden değerler eğitimi, insanın olanaklar bütünü olarak sunulmasını ve tüm dünyada bu olanakların gerçekleştirilmesinden sorumlu olmasını bekler. Değerler eğitimiyle de bu sorumluluk duygusunun içselleştirilmesi sağlanmaya çalışılır. Ahlâki kavramlarla ilgili bilgilendirilerek somut koşullarda insan onurunun ne zaman tehlikede olduğunu anlayacak bireyler yetiştirilmeye çalışılır.¹³¹

Değerler eğitimini benimseyen, geleceğin mimarı nesillere değerlerini aktarmak isteyen toplumların unutmamaları gereken bir gerçek vardır ki o da onurlu yaşamı öğrenemeyen hiçbir bireyin diğer değerleri de öğrenemeyeceği ve içselleştiremeyeceğidir. Onurlu bir yaşamı şiar edinen insanlar hem kendileri hem de

¹²⁷ Aydın, “Peygamber Efendimizin Örnekliğinde İnsan Onuruna Saygı Bilinci Kazan(dır)mak”, *Hiz. Peygamber ve İnsan Onuru*, s. 60.

¹²⁸ Şimşek, “Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması”, ss. 7-8.

¹²⁹ Bkz. Alman Anayasasının 1. Maddesinin 1. Fıkrası “İnsan onurunun dokunulmazlığı vardır. İnsan onurunu gözetmek ve onu korumak, her türlü devlet gücünün yükümlülüğüdür” şeklindedir.

¹³⁰ Jutta Limbach “Yüksek Yargıda İnsan Onuru İlkesi – Almanya’daki Hukuki Durum”, *Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları*, İstanbul: Sena Ofset, 2008, s. 66.

¹³¹ Yener Özen, “İnsanın Değeri Onur”, www.tojce.com/files/journals/1/articles/12/.../original/12-30-1-SM.doc, s. 4. (17.05.2014)

diğer insanlar için bu onuru korumak zorunda olduklarını bilirler. Bu amaçla hem kendi onurlarını korumak hem de insanlık onurunu devam ettirmede sürekli bir gayret içinde olurlar. Bireyde bu durumun oluşması ona verilen sağlıklı bir değerler eğitimi ile gerçekleşebilir. Aslında bireyin bu çabası zorlama olmadan onun değerleri ve onurlu olmayı içselleştirmiş olması sebebiyledir.

Günümüz seküler kültürünün eğitim öğretime genel olarak dünyevi menfaat açısından baktığı bir gerçektir. Geleneksel değerleri önemsizleştiren bu bakış açısı insan onurunu ve itibarını korumak için yola çıkmamıştır. İnsanı egemenliği altına alan egoizm ve gösterişçilik bireyin kendine yabancılaşmasına yol açmıştır.¹³² Böyle bireylerden oluşan toplumun ise bilgi aktarımındaki başarısına karşın ahlâki duyarlılıklarının zayıfladığı görülür.

İnsanoğlu yaratılış itibarıyla hem iyilik hem de kötülüğe açıktır. Güzel davranışlar kadar kötü fikirler de insanın zihninden gitmeyebilir.¹³³ İyiliği gerçekleştirmek, kötülükten uzak durmak emek ve dikkat ister. Onurlu olmayı amaçlayan kişilerin ahlâki duyarlılığının oluşması gerekir. Ahlâki duyarlılık ise ancak değerler eğitimi yoluyla gerçekleşebilir.

Din insanların bu dünyada ulaşmaları için bazı amaçlar ortaya koymuştur. İnsanın diğer bireylerle ilişkilerinde, eğitimde, bilgi üretiminde birey mesafe kaydetmedikçe dinin hedeflerine ulaşması mümkün olmaz.¹³⁴ İnsan onuru da, dinin insan için koyduğu hedeflerdendir. İnsan şeref ve haysiyetinin güçlendirilmesi için değerler eğitiminden yararlanılmalıdır. Çünkü dinin dünyaya bakışı değerler gerçekleştirecek bireyler oluşturmaktır. Ahlâkla donanmış olan bu bireyler sahip oldukları değerleri sonraki nesillere değerler eğitimi yoluyla daha sistematik olarak aktarabilirler.

İslami anlayış insanın saygınlığını korumak ve onu onurlandırmak için emirler ve yasaklar ortaya koyar. Zaten din; ahlâk, eğitim ve değerler sistemidir. Değerler eğitimi de insana saygınlık kazandırmak için uğraş verir. İnsanın şeref ve haysiyetinin korunması onun değerlerle donatılmasıyla ilgilidir. İslam dininin diğer dinler gibi eğitici yönü baskındır.¹³⁵ Kur'ân'a bakıldığında 13 yıllık Mekke döneminde inen sure ve ayetlerin çok büyük bir bölümü doğruluk, temizlik, sabır,

¹³² Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 243.

¹³³ eş-Şems 91/7-8.

¹³⁴ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 235.

¹³⁵ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 205.

şükür, komşulara saygı gibi değerler üzerine kurulmuştur.¹³⁶ Küreselleşen dünyada insanlık kendisi için farklı amaçlar oluşturmuş ve öncelikleri arasına değerlere uygun bir yaşamı yerleştirmemiştir. Bunun sonucunda maddî mükemmelliğe ulaşmak için onur ve şerefinden ödün vermekten çekinmeyen bireyler ortaya çıkmıştır. İnsanoğlunun ruhi mükemmelliğe olan arzusunu değerler eğitimi yeniden ortaya çıkarabilir.

Değerler eğitimi, karakter sahibi insanlar yetiştirmeyi hedeflemektedir. Karakter sahibi birey aynı zamanda onurlu bireydir. Bu tür özelliği olan bireylerden oluşan toplumlarda kimliklerini koruyabilirler. Aksi takdirde sadece maddi hazlar peşinde koşan bireylerden oluşan toplumlar zamanla yok olma tehlikesiyle de karşı karşıyadır.

Onurun karakter haline dönüşmesi ancak eğitimle mümkün olur. Kişinin zamanla ruhuna yerleşmesi, içselleştirilmesi, ceza ya da ödül düşüncesi olmadan hayatının her alanında onurlu olmayı önemseyen davranışları göstermesi gerekir. Bu durum ancak değerler eğitimi sayesinde gerçekleşebilir. Bazı değerler kültürlere, coğrafyalara, inançlara göre değişebilir; ancak onurlu bir birey olmak, tüm bölgeler ve inançlar için değişmez değerlerdendir. Aslında onuru hem ayrı bir değer olarak görmek hem de onurlu yaşamının diğer ahlâki değerlerle bağlantılı olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir.

¹³⁶ Ahmet Onay, “Dinin Değer Oluşturma Öğretisi”, *Değerler Eğitimi Konferans Bildirileri*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2012, s. 37.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ AÇILARDAN KUR'ÂN'DA İNSAN ONURU

Kur'ân; Allah'ın insanı hidayete sevk etmek amacı ile gönderdiği ilahi bir kelam olmasının gereği olarak çocuk, erkek, kadın, fakir, yaşlı ve zenginlerin sahip olduğu haysiyet ve şerefini, bildirdiği tavsiye, emir ve yasaklarla muhafaza etmeyi amaçlar. Bu sebeple bu emir ve tavsiyelerin muhatabı olan insanlar kendi haysiyetlerini korumak için bunlara uymak ve bunların gereklerini yerine getirmek durumundadırlar.

2. 1. Çeşitli Açılardan İnsan Onuru

2. 2. Yaşa Göre

2. 2. 1. Çocuk Onuru

İnsanın doğumla başlayan ölümle biten bir hayat süreci vardır. Çeşitli bilim dalları insanların hayat evrelerini çeşitli bölümlere ayırmaktadır. Çocukluk dönemi de bunlardan biridir. Pek çok kişinin hayatının şekillenmesinde bu dönem oldukça önemlidir.¹³⁷ Kur'ân'da Türkçe 'deki çocuk kelimesinin karşılığı olarak tıfl, sabî¹³⁸ kelimelerinin yanı sıra ibn, veled, zürriyet, yetim, gulam, zeker, ünsâ, sağır ve hafede gibi birçok kelime de kullanılmıştır.¹³⁹

¹³⁷ Hökelekli, "Çocuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, 355.

¹³⁸ Hökelekli, "Çocuk", *DİA*, VIII, 355.

¹³⁹ İbrahim Canan, "Kur'an'da Çocukla İlgili Meseleler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 1988, s. 20. Çocukla ilgili farklı kelimeler ve anlamları için bkz. İbrahim Canan, *Kur'an'da Çocuk*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2011, ss. 15-16-17.

Her insan kendi nesebinin devamını ister. İnsanların kusursuz çocuk isteği Kur’ân’da dile getirilir.¹⁴⁰ Bazı peygamberlerin kendisine temiz bir soy istedikleri de bahsedilen hususlardır.¹⁴¹ Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerim çocuğa duyulan sevginin, ilginin de fitri olduğunu hatırlatır.¹⁴² Bu durum bazı ayetlerde çocuk kelimesi yerine “göz bebeği” anlamına gelen “kurretuayn” kelimesi ile ifade edilmiştir.¹⁴³ Çocuğun dünya ve ahiret mutluluğunun sağlanması onun her şeyinden sorumlu olan baba ve annenin görevidir; ancak birinci derecede baba sorumludur. Bu “*Ey İman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu yakıtı insanlar ve putlar olan cehennem ateşinden koruyun*”¹⁴⁴ ayeti ile ifade edilmiştir. Annenin çocukların daha çok bakımından sorumlu olduğu, ailenin iç düzenini sağlamak zorunda olduğu söylenebilir.

Çocuğun kız, erkek, öz, üvey, büyük, küçük olması onlara yapılacak olan muamelede ayırım nedeni olmamalıdır.¹⁴⁵ Kız çocuklarına yapılan büyük haksızlıklar ve Kur’ân’ın bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için verdiği mesajlar bu noktada hatırlanabilir. Doğuştan günahsız olan çocuklarla ilgili ayırım yapılması zaten dine aykırı bir tutum olacaktır.

İslam, doğumundan itibaren çocuklara önem vermektedir. Doğumdan sonra müjde ve tebrik ile başlayan bu süreç onun yetiştirilmesinin her anında devam eder. Kur’ân-ı Kerim’de çocukların doğumunun bildirilmesi her zaman “müjde” kelimesiyle ifade edilir.¹⁴⁶ Hz. Peygamber’in doğan çocukların kulağına ezan okuduğu rivayetlerle sabittir. Doğan çocuğun saçlarının kesilip ağırlığınca altın ya da gümüşün sadaka olarak verilmesi de sünnettir.¹⁴⁷ Anlaşılan odur ki Müslümanlar çocukların doğumundan itibaren onları önemsemeli, gerekli ilgi ve alâkayı göstermelidir.

Allah’ın anne babaya verdiği en önemli duygulardan biri şefkat ve merhamettir. Bu duygular sayesinde çocuklarına merhamet gösteren ebeveynler çocuklarının manevi her türlü ihtiyaçlarını karşılayarak onların doğru yetişmelerini sağlayabilirler. Bu duygulardan mahrum büyütülen çocukların kalplerinin katılaştığı, yanlış yollara saptığı bilinir. Hz. Peygamber konuyla ilgili “*Küçüklerinize*

¹⁴⁰ el- A’râf 7/189- 190.

¹⁴¹ el-İbrâhim 14/35- 40, el-Bakara 2/128.

¹⁴² el-Âl-i İmrân 3/14.

¹⁴³ Canan, *Kur’an’da Çocuk*, s. 41. Bkz. el-Furkan 25/74, el-Kasas 28/9.

¹⁴⁴ et-Tahrîm 66/6.

¹⁴⁵ Hökelekli, “Çocuk”, *DİA*, s. 356.

¹⁴⁶ el-Hûd 11/69-71, el- Âli İmrân 3/39, el-Meryem 19/7.

¹⁴⁷ Tirmizi, “Edâhi”, 20.

merhametli davranmayan, büyüklerimizin hakkını tanımayan, kıymetini bilmeyen kimse bizden değildir”¹⁴⁸ buyurmuştur.

Çocukların beden ve akıl sağlığı yanında ruh sağlığını korumak da önemlidir. Çocuklara değer verilmemesi ya da söylediklerine itibar edilmemesi ruh dünyasında onulmaz yaralar açabilir. Bu nedenle çocuklara gösterilen sevgi, şefkat onların değerini arttırıcı ve onurunu yüceltici olmalıdır. Hz. Peygamber’in çocuklara gösterdiği ilgi ve sevginin altında yatan nedenlerde onları onurlandırmak vardır. O, çocukların onurlarının incitilmemeleri konusunda çeşitli uyarılarda bulunmuş ve *“Allah’a karşı gelmekten sakının ve çocuklarınız arasında adil olun*”¹⁴⁹ diye buyurmuştur.¹⁵⁰

Çocuğun gelişiminde annenin önemli bir rolü vardır. Özellikle ilk çocukluk denilen dönemlerde annenin rolüyle ilgili Kur’ân-ı Kerim’de “bebeklik döneminde tam iki yıl emzirme”¹⁵¹ tavsiyesi dikkat çekmektedir. Anne şefkatinin çocukların gelişimindeki etkisi son dönemlerde yapılan çalışmalarla da iyice belirginleşmiştir. “Temyiz çağı” denilen yedi yaşına kadar olan dönem en fazla anne şefkatine ihtiyaç duyulan çağdır. Çocuğa sevgi, şefkat göstermek onların kendilerine olan güveni açısından da önemli bir ayrıntıdır. Hz. Peygamber “Benim on çocuğum var, hiçbirini öpmedim” diyen Akra b. Habis’e “merhamet etmeyene merhamet edilmez”¹⁵² diyerek merhametin kişinin ruh dünyasındaki önemine değinmiştir.

Küçük ya da büyük olsun herkesin en temel haklarından biri de yaşama hakkıdır. Maddi veya manevi tüm imkânlar çocukların yaşam hakkını sağlamak için kullanılmalıdır. Bu hakkın ortadan kalkması için hiçbir sebep olamaz. İslam, anne ve babaya çocuğun mutlak sahibi gözüyle bakmaz. Bu nedenle rahme düşen bebeğin yaşam hakkı hiç kimse tarafından engellenemez.¹⁵³

Tarihin belli dönemlerinde, hatta günümüz modern dünyasında bile kız çocuklarına erkek çocuklarından farklı bir bakış açısı olmuş ve negatif ayrımcılık yapılmıştır. Zaman zaman kız çocuklarının öldürüldüğüne bile rastlanmıştır. Bugün

¹⁴⁸ Tirmizî, “Birr”, 15.

¹⁴⁹ Müslim, “Hibat”, 13.

¹⁵⁰ İsmail Karagöz, “Toplumda İlgiye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru”, Hz. Peygamber ve İnsan Onuru, ss. 78- 79.

¹⁵¹ el-Bakara 2/233; el-Lokmân 31/4.

¹⁵² Buhârî, “Edeb”, 18.

¹⁵³ Hökelekli, *İslam Psikolojisi Yazıları*, İstanbul: DEM Yayınları, 2012, s. 285.

için öldürme devam etmese bile kız çocuklarına olan olumsuz tutum bazı aile ve bölgelerde devam etmektedir.

Kız çocuklarına yapılan haksızlıklardan biri de Kur'ân'ın indiği dönemde yaşanmıştır. Kur'ân özellikle kız çocuklarına yapılan kötü muameleyi engellemek ve ayrımı ortadan kaldırmak için çeşitli ayetlerle toplumu bu yanlış davranıştan vazgeçirmeye çalışmıştır.¹⁵⁴ Hem inanç hem de davranış açısından insanı eğitmeyi hedefleyen İslam dini bu noktada da gerekli zemini oluşturmuştur. Arap toplumunun yaptığı yanlışlar tasvir edilerek önce durum tespiti yapılmıştır.¹⁵⁵

Kız çocuklarına yapılan bu büyük haksızlığın ekonomik, geleneksel, sosyo-psikolojik sebepleri vardı. Süleyman Ateş tefsirinde, Razi'nin konuyu şöyle anlattığını aktarır:

O dönemlerde adamın kız çocuğu olunca, onun yaşamasını isterse üstüne yünden, ya da kıldan bir giysi giydirir, o çocuk badiyede deve ve koyunları otlatırdı. Ama onu öldürmek isterse bir süre bırakır, çocuğun boyu altı karış olunca annesine: “Onu süsle de akrabasına götüreyim” der. Çocuk bakarken onu çukura iter ve üzerine toprak atıp gömer, çukuru, yerle düz olacak biçimde toprakla doldururdu. Bir rivayete göre de kadın, doğumu yaklaşıncı eşilen bir çukurun kenarına gider, kız doğursa onu çukura atar, erkek doğursa yanında tutardı.¹⁵⁶

Araplar böyle bir uygulamayı kız çocuklarının savaşmasının mümkün olmamasından veya ekonomik olarak geçim derdinden yapıyorlardı.¹⁵⁷ Aslında bu adet herkes tarafından benimsenmemiştir. Çünkü böyle bir gelenek herkes tarafından devam ettirilseydi Arapların soyunun devam etmesi mümkün olmazdı. Hatta Araplar içinde kız çocuklarının gömülmesini engellemek için uğraşanlar da olmuştur.¹⁵⁸

Kur'ân'da çocuk onurunun korunmasıyla ilgili belki de ilk tedbir kız çocuklarıyla ilgili olmuştur. İslamiyet'in gelişiyle beraber cinsiyet ayrımcılığı ortadan kaldırılmıştır. Kadın ve erkeğin cinsiyet farklılığının Allah'a karşı sorumlulukta önemli olmadığı, herkesin eşit olduğu bildirilmiştir. Hz. Peygamber de insan hakları bildirgesi olarak kabul edilebilecek olan Veda Hutbesi'nde kadına karşı

¹⁵⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre Çocuklar Arasında Cinsiyet Ayrımcılığı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1, 2005, s. 77.

¹⁵⁵ Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre Çocuklar Arasında Cinsiyet Ayrımcılığı”, s. 81.

¹⁵⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998, X, s. 339.

¹⁵⁷ el-İsrâ 17/31.

¹⁵⁸ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, s. 340.

yapılan negatif ayrımcılığa karşı çıkmış, pozitif ayrımcılıktan yana temel ilkeler oluşturmuştur.¹⁵⁹

Tekvîr Suresi'nde *“Diri diri toprağa gömülen kıza sorulduğunda, “Hangi günahtan dolayı öldürüldü?”*¹⁶⁰ ayeti kız çocuklarıyla alâkalı yapılan yanlış uygulamanın eleştirildiği alan olmuştur. İnsanoğlunun en temel haklarından olan yaşam hakkının çocukların elinden alınmasına son ilahi din olarak İslam dini sessiz kalmamıştır. Benzer şekilde En'âm Suresi'nde *“Bilgisizlikle düşüncesizlikle evlatlarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine merzuk buyurduğu nimetleri Allah'a iftira ederek haram ve memnu' kılanlar şüphe yok ki ziyan ettiler. Şüphe yok ki yanlış gittiler ve hiç bir zaman muvaffak olmadılar”*¹⁶¹ diye buyrulur. Kur'ân'daki ayetlerden bazıları çocukların fakirlik korkusuyla ya da fakirlik yüzünden öldürüldüğünü anlatmıştır ve rızkı verenin Allah olduğuna dikkat çekmiştir. *“De ki Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkını biz veriyoruz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın. Düşünesiniz diye Allah size bunları emretti”*¹⁶² Zuhuf Suresi'nde ise utanç yaşama korkusuyla kız çocuklarının öldürüldüğünden bahsedilir. Kur'ân'da çocuk öldürenlerin kötü bir sona hazırlanması gerektiği ifade edilirken,¹⁶³ yapılan biatlarda çocuk öldürmeme şartı konulmuştur.¹⁶⁴

Benzer şekilde Firavun 'un erkek çocukları öldürüp, kız çocuklarını sağ bıraktığı da Kur'ân'da anlatılmış ve böylece çocuk katliamından bahsederek siyasi düşünceyle çocuk öldürülmesi yasaklanmıştır.¹⁶⁵ Firavun döneminde olsun cahiliye döneminde olsun farklı sebeplerle her insanın doğuştan hakkı olan yaşam hakkı çocukken ellerinden alınan bireylerin durumu anlatılmış ve Müslümanlar bu konuda uyarılmıştır.

Hiz. Peygamber'in de kız çocuklarıyla ilgili şu uyarısı onların onurlarını kurtarma çabasıdır. *“Kim iki kız çocuğunu ergen oluncaya kadar besleyip büyütürse*

¹⁵⁹ Ramazan Altıntaş, “Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru”, ss. 70-71.

¹⁶⁰ et-Tekvîr, 81/8-9.

¹⁶¹ el-En'âm, 6/140.

¹⁶² el-En'âm 6/151. Benzer ayetler için bkz el-İsrâ 17/31.

¹⁶³ el-En'âm 6/140.

¹⁶⁴ el-En'am 6/151.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/49, el-A'râf 7/127, el-İbrahim 14/6, el-Mü'min 40/25.

*kıyamet günü benle o şu iki parmak gibi bir arada bulunarak geliriz”*¹⁶⁶ Kız çocuğu sahibi olmayı ve onları iyi yetiştirmeyi mükâfat nedeni olarak gören Hz. Muhammed (s.a.v) kadınlar konusunda her zaman pozitif ayrımcılık yapmıştır.

Kur’ân, kız çocuklarına yapılan onursuz muameleyi eleştirirken insan onuruna yakışan örneği Hz. Meryem üzerinden anlatır. Kız çocuklarına karşı oluşturulan yargılar Hz. Meryem’e olan ihtimamla olumlu model oluşturulmaya çalışılmıştır. Hz. Zekeriya ve İmran’ın karısının Hz. Meryem’e olan özel ilgisi onun eğitimindeki rolleri çocuk onurunun nasıl korunması gerektiği noktasında önemlidir. İmran’ın karısı cinsiyetini bilmediği evladını Allah yoluna adamıştır. İmran’ın karısı kendisi için değil Allah’ın mabedine hizmet için yetiştirilen, Allah dışında hiçbir otoriteye boyun eğmeyecek olan, özgür düşünceli, onurlu çocuk yetiştirmek istemiştir.

Hz. Peygamber’in hayatı boyunca çocuklarla ilgili olan davranışları çocuk onurunu güçlendirmeye yönelik olmuştur. Çocukların bulunduğu ortamlarda onlara selam vermesi, onlarla şakalaşması¹⁶⁷ onların onuruna değer verdiğinin bir göstergesidir. Çocuk eğitiminde hiçbir şekilde maddi, manevi şiddete yer vermemesi insanın değerleriyle ilgili önemli bir detaydır. Bu sebeple çocuklara saygılı davranmak, onlarla alay etmemek, aptal ve cahil gibi lakaplarla onları çağırmamak çocuk onuruyla birebir bağlantılıdır.

Aynı zamanda Hz. Muhammed’in çocuklarla olan diyaloglarında bugünkü eğitim sisteminin üzerinde ısrarla durduğu alternatif gösterme metodunu kullandığını da biliyoruz. Çocukların kişiliklerini zedeleyici suçlamalarda bulunmayan Hz. Peygamber çocukları yanlıştan çevirmek için farklı önerilerde bulunmuştur. Rafi ibn Amr el-Gıfârî isimli çocuğun anlattığına göre kendisi küçükken bir hurma ağacını taşlar. Hz. Peygamber tarafından sebebi sorulduğunda; karnının aç olduğunu ifade eder. “Bir daha acıkırsan hurmaları taşılama, altına dökülenleri ye”¹⁶⁸ diye buyuran Hz. Muhammed çocuğu suçlamamış, onun izzeti nefsini kötülememiş ve bunun yerine ona alternatif sunmuştur.

Hz. Peygamber’in çocuk onurunu koruma noktasında Müslümanlara yaptığı çeşitli uyarılar da olmuştur. Bunlardan biride şu olaydır: Müslümanlar bir savaşta

¹⁶⁶ Müslim, “Birr”, 172.

¹⁶⁷ Abdalbaki, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, s. 577.

¹⁶⁸ İbn Mâce, “Ticarat” 67; Ebu Dâvûd, “Cihad”, 85.

müşriklerin çocuklarını öldürmüşlerdi. Hz. Peygamber bunu duyunca çok hiddetlenmiş “bu insanlara ne oluyor da hudutları aşılıyorlar ve çocukları öldürüyorlar?” buyurmuştur. Birinin “Onlar müşriklerin çocukları değil miydi?” şeklindeki sorusuna karşılık “Sizin en iyileriniz bile müşriklerin çocuklarıdır” buyurarak şunları ekledi: “*Her çocuk, fitrat üzere doğar. Çocuğun bu hali, konuşma çağına kadar devam eder. Sonra anne- babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.*”¹⁶⁹ demiştir.

Kur’ân’ın çocuk onuruyla ilgili üzerinde durduğu noktalardan biri de eşitliktir. Eşitlik hem kız hem erkek çocuklar arasındaki denge, hem de büyük- küçük tüm çocuklar arasındaki denge anlamındadır. Cahiliyedeki kız erkek ayrımının kınanması vurgulandığı gibi,¹⁷⁰ Allah’ın erkeği de dişiye de yarattığı üzerinde durulmuştur.¹⁷¹ Kur’ân’da ısrar edilen eşitlik insanın elinde olmayan sevgi, nefret gibi konuların dışındadır. Çünkü duygusal anlamda eşitlik sağlamak insanın yapısına terstir.¹⁷² Nisâ Suresi’nde “...Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah; hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir”¹⁷³ diye buyrulur. Bu uyarı kız-erkek evlatların babalarından, anne-babanın da evlattan alacakları miras paylarıyla ilgilidir. Evlatlar arasındaki eşitliğe İslam âlimleri açıklama getirmişler ve sadece miras konusunda değil, izzet, ikram, maddi ihtiyaçları karşılama hatta tek bir öpücüğe kadar dışarıdan eşitsizlik olarak algılanacak her şeyi hesaba katmışlardır.¹⁷⁴

Malın mülkün paylaşılmasında da adaletin gözetilmesi gerektiğini anlatılan şu olaydan çıkarabiliriz. Numan bin Beşir, henüz çocukken babası onu alıp Hz. Muhammed’e götürdü ve “ Sahip olduğum bir köleyi bu çocuğa verdim” deyince Hz. Peygamber “Diğer çocuklarına verdin mi?” diye sormuştur. Diğerlerine bundan vermediğini söyleyince Hz. Muhammed “O halde beni bu işe şahit tutma; çünkü ben bu zulme şahit olamam” buyurmuştur.¹⁷⁵

Ebeveynin evlatları arasındaki eşitliği sağlama ve koruma görevi çocukların birbirlerine karşı olan davranışlarını da etkileyebilir. Adaletli bir ebeveyn yaşlandığı

¹⁶⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 79; Bilgiz, “Kur’an’da İnsanlık Onuru”, s. 90.

¹⁷⁰ en-Nahl 16/57-59.

¹⁷¹ ez-Zâriyât 51/49; er-Ra’d 13/3.

¹⁷² Canan, “Kur’an’da Çocukla İlgili Meseleler”, s. 27.

¹⁷³ en-Nisâ 4/11.

¹⁷⁴ Canan, Kur’an’da Çocuk, s. 59.

¹⁷⁵ Buhârî, “Şehadet”, 9, Müslim “Hibat”, 14

zaman da aynı saygıyı ve özeni evlatlarından görebilir. Aksi uygulamalar ise hem kardeşler arası kıskançlığa neden olur, hem de aile içinde adalet duygusunun zedelenmesine yol açar.

Çocuk onurunun korunması noktasında çocukların başkalarına muhtaç edilmemesi, ailenin sorumluluğu dâhiline verilmiştir. Nafaka olarak adlandırılan aile bireylerinin bütün geçiminin sağlanması babanın yükümlüğündedir. Şayet bu sağlanamıyorsa ailenin diğer bireyleri sırasıyla çocukların giderlerini karşılamak zorundadır.¹⁷⁶ Başkasına muhtaç edilmeyen çocuğun bu yolla onuru korunmuştur.¹⁷⁷

Çocuklardan bahseden Kur'ân'ın ısrarla üzerinde durduğu konulardan biri de yetimler mevzusudur. Kur'ân dilinde “yetim” kelimesi ergenlik döneminden önce anne ya da babası ölen çocuk için kullanılır. Ergenlik sona erince yetim olarak isimlendirme de sona erer. Ergenlik çağına girse de rüştünü ispat edemeyen kişiye de yetim ifadesi kullanılır.¹⁷⁸ Yetimlerin mallarının israf edilmemesi gerektiği, mallarının haksız yere yenmesinin çok büyük günah olduğu dile getirilir.¹⁷⁹ Kur'ân'da yetimlerle alakalı olarak üç farklı bölümden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, yetimlere iyi muameleyi emreden ayetlerdir.¹⁸⁰ İkinci bölüm yetimlere devlet desteğinin yapılmasından bahseden ayetlerdir.¹⁸¹ Yetimlere kazanılan ganimetlerden, fethedilen yerlerden pay verilmesi, nafaka verilecekler arasında zikredilmesi; onlara maddi desteğin sağlanarak yetimlerin kimseye muhtaç edilmemesi prensibine dayanır.¹⁸² Son olarak da yetime bakacak velinin tabii olacağı hükümlerdir.¹⁸³ Kur'ân-ı Kerim çocuklar arasında fark gözetmemiştir. Bakıma muhtaç olup kimsesi olmayan çocukların velisi olarak devleti gördüğü gibi, bebeklerin anne karnından itibaren hakları korunmuştur.¹⁸⁴

Cahiliye döneminde yetimlerin hakları ihlal edildiği gibi bu konuda herhangi bir rahatsızlık da duyulmazdı. Hz. Peygamber yetim büyüyen bir insan olarak kendisi de bu konuda hassastı. Hz. Muhammed'in yetimlerin haklarının korunması dışında onların onurlarının zedelenmemesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği

¹⁷⁶ et-Talâk 65/6, el-Bakara 2/232.

¹⁷⁷ Canan, “Kur'ân'da Çocukla İlgili Meseleler”, s. 27.

¹⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, ss. 1280- 1281.

¹⁷⁹ Karagöz, “Toplumda İlgiye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru”, s. 79.

¹⁸⁰ ed-Duhâ 93/6-9, el-Fecr 89/17, el-Mâûn 107/1-3.

¹⁸¹ el-Enfâl 8/41, el-Haşr 59/7, en-Nisâ 4/8.

¹⁸² Canan, *Kur'ân'da Çocuk*, s. 129.

¹⁸³ en-Nisâ 4/6.

¹⁸⁴ et-Talâk 65/6, el-Bakara 2/233.

konusunda dikkatli olduğu bilinir. Hz. Peygamber, helak edici yedi günahı sayarken bunların içinde yetim malı yemeyi saymaktadır.¹⁸⁵ Yetimlerin velisi olan kişilerin çocuk büyüyüp kendi malı üzerinde tasarruf yapabilecek bir yaşa gelene kadar onların mallarını korumaları, hatta arttırmaya çalışmaları gerekir. Yetimlerin işlerini yapan kişileri öven ifadelerden biri de “*Ben ve yetimin işlerini üstlenen kimse, Cennette şöylece beraber bulunacağınız*”¹⁸⁶ hadisidir. Anne babasının gözetiminde bulunan çocukların onurunu koruyan İslam Dini, diğer çocuklara göre savunmasız olan yetimlerin korunması ve onların onurunun zedelenmemesi için daha fazla gayret göstermiştir.¹⁸⁷

İslam, hukuki açıdan çocukların mal ve mülklerini korumanın dışında onların şahsiyetlerini de korumak için kurallar belirlemiştir. Çocuklarla yetişkinleri aynı kefeye koyan, aynı hadleri uygulayan bir hukuka değil, ikisini farklı kategorilere koyan bir özelliğe sahiptir. Batı dünyası bile son dönemlere kadar çocukları yetişkin kategorisinde görmekteydi.¹⁸⁸ İslam hukukunda çocuk suça ehil kabul edilmezken ona karşı işlenen suçlar da yetişkin gibi muamele görür. Kısas ve diyet cezalarında suçluya karşı hafifletici cezalar uygulanmaz.

Çocuklarla ilgili kısıtlamalar buluğ çağına kadar devam eder. Hz. Muhammed’in konuyla ilgili hadisi şerifi şöyledir: “*Üç kimseden kalem kaldırılmıştır. Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluğa erinceye kadar çocuktan, akli başına gelinceye kadar bunaktan.*”¹⁸⁹ İslam hukuku çocuğa bu açıdan cezai ehliyet vermemiş, böylece onun haklarını da koruma altına almıştır. İslam Hukuku çocuğa had uygulanmayacağını da öngörür.¹⁹⁰

Çocuğu hayata hazırlama safhasında anne ve babanın emredici olmaktan ziyade, onlara fikirlerini soran, onlarla istişare eden bireyler olması gerekmektedir.¹⁹¹ Hz. İbrahim’le Hz. İsmail arasında geçen kurban meselesi buna örnektir. Hz. İbrahim rüyayı gördüğünde daha on üç yaşında olan Hz. İsmail’e rüyasını anlatmıştır. “Bir

¹⁸⁵ Müslim, “İman”, 38.

¹⁸⁶ Buhârî, “Edeb”, 24.

¹⁸⁷ Konuyla ilgili ayetler için bkz. el-Bakara 2/83; el-Mâûn 107/1-3; en-Nisâ 4/36.

¹⁸⁸ Canan, “Kur’ân’da Çocukla İlgili Meseleler”, s. 41.

¹⁸⁹ İbn Mâce, “Talak”, 15.

¹⁹⁰ Canan, “Kur’ân’da Çocukla İlgili Meseleler”, s. 27.

¹⁹¹ Canan, *Kur’ân’da Çocuk*, s. 110.

düşün ne dersin?”¹⁹² diye sormuştur. Yaşına rağmen çocuklara fikrinin sorulması ona verilen önemin ve onun onurunun korunduğunun göstergesidir.

Hız. Yusuf yaklaşık yedi yaşlarında iken gördüğü rüyayı babasına anlattığında aldığı tepki önemsenmemek değil, tam tersine rüyanın büyük bir ciddiyetle dinlenmesi ve yorumlanması olmuştur. Hatta görülen rüyadan sonra Hız. Yakup oğluna gerekli uyarıları bile yapmıştır.¹⁹³ Özellikle günümüzde çocuk haklarıyla alakalı olarak onların dinlenmesi gerektiği anlamındaki uyarılar bize bu kıssayı hatırlatmaktadır. Çocukların fikirlerini dinlemek, onları önemsemek, Kur’ân’ın onlara verdiği değeri gösterir.

Çocuğun eğitim ve öğretiminde iyi davranışların takdir edilmesi, kötü davranışlar konusunda yapıcı ve yönlendirici olunması çocuğa verilen değerin göstergesidir. Çocuğun eğitilmesi, onun gururunu kırarak yöntemlerle olmaz. Hem takdir hem de tembihin ona fayda sağlayacak nitelikte olması önemlidir. Hataların düzeltilmesinde kötü sözler, bağırma, hakaretler bir işe yaramadığı gibi, çocuğun izzeti nefsine zarar verebilir. Annelerin, babaların dikkat etmesi gereken bu noktaya eğitimcilerinde dikkat etmesi gerekir.

Kısacası İslam dininde yaşının kaç olduğuna bakılmaksızın birey olan herkes değerli kabul edilir. İslam toplumunun mimarı olacak çocuklarında dünyaya geldiği andan itibaren doğru yetiştirilmesi bu açıdan önemlidir. En kıymetli varlıklarımız olan çocuklar İslam dininin onlara verdiği değerin farkında olarak yetiştirilmeli, toplumda onurlu duruşlarıyla yer almalıdırlar.

2. 2. 2. Yaşlı Onuru

Sözlükte yaşlı “yaşı ilerlemiş ve yaşını almış ihtiyar” olarak tanımlanır.¹⁹⁴ Birçok kaynak yaşlılık sınırı olarak 65 yaş kabul etmektedir. Kimlerin yaşlı olarak nitelendirileceği bölgelere, ülkelere, kültürlerle göre değişebilir. Elli yaş ve üzerini yaşlı kabul eden kişiler olduğu gibi, bu dönemi en verimli çağ olarak nitelendirenlerde olmuştur.¹⁹⁵ Yaşlılık yetişkinlik döneminde başlayan gerileme sürecidir. Bu nedenle yaşlılığı sadece biyolojik özelliklerle sınırlandırmamak, olayın

¹⁹² es-Saffât 37/102.

¹⁹³ el-Yûsuf 12/6.

¹⁹⁴ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1135.

¹⁹⁵ Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Samsun: Etüt Yayınları, 2000, s. 6.

psikolojik, sosyal boyutlarını da göz önünde bulundurmak gerekir.¹⁹⁶ Yaşlılık, yaşlı insanların gelişiminin devam ettiği, bir yandan da gerileme belirtilerinin oluştuğu, ölüme de adım adım yaklaşıldığı bir dönemdir.¹⁹⁷

Yaşlılık döneminin başlangıcıyla ilgili ortak nokta bulunamasa bile yaşlılığın kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Doğan her birey adım adım yaşlılığa yaklaşır. Son yıllarda tıp alanındaki ilerlemeler sayesinde özellikle gelişmiş ülkelerde, toplumu daha uzun yaşayan bireyler oluşturmaktadır. Toplumun eğitim seviyesi yükseldikçe sağlıklarına olan dikkat artmıştır. İyi beslenme, hastalıkların zamanında teşhis ve tedavisi sayesinde 1900’lü yıllarda 47 olan ortalama yaşam süresi 1985’li yıllarda 71.2’ye çıkmıştır.¹⁹⁸ Gabriel Mora’nın dediği gibi "*Çocuklar büyüyebilir, kadınlar daha fazla haklara sahip olabilir, mahkûmlar da ıslah edilebilir, ancak yaşlıları yeniden gençleştirmek mümkün değildir.*"¹⁹⁹

Yaşlılık insanoğlu için zor dönemlerden biridir. Gençliğinde kimseye muhtaç olmayan bireyler yaşlandıkça kendi başına yaşayamayan ve karar veremeyen kişiler haline gelebilmektedir. Muhtemelen bu sebeptendir ki Hz. Peygamber ihtiyarlıktan Allah’a sığınmış²⁰⁰ ve yaşlılığı tedavisi olmayan bir dert olarak görmüştür.²⁰¹ Buna göre ihtiyarlık her insanın kaçamayacağı sosyolojik, psikolojik ve biyolojik olarak meydana gelen bir takım değişimlerden ibarettir.

Yaşlılık döneminin kendine ait birtakım özellikleri vardır. Zekâ parlaklığının azaldığı, hafızanın eskisi kadar güçlü olmadığı bir dönemdir; ancak bu dönemde bilgelik artar, tecrübeyle beraber olaylar karşısında daha mantıklı kararlar verilebilir. Eski alışkanlıklarını değiştirmekten hoşlanmadıkları gibi yeni olan her şeyi kötü görürler. Sağlıklarına aşırı derecede düşkünleşen yaşlı bireyler her geçen gün idam sehпасına yaklaşan insanlar gibi ölümden korkarlar.²⁰² Psikolojik yönleri bilinen yaşlı insanlara doğru davranış şekilleri daha kolay bulunabilir. Aksi takdirde davranışlarının arka planı anlaşılmayan yaşlılarımız haksız yere yargılanabilirler.

¹⁹⁶ Hasan Dam, "Yetişkinlerin Din Eğitimi", (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 47.

¹⁹⁷ Mustafa Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Ruhsal Gelişim", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 2002, s. 288.

¹⁹⁸ Turan Örnek, *Geriatrik Psikiyatri, Özgün Psikiyatrik Bozukluklar Dizisi*, İzmir: Saray Tıp Kitabevi, 1992, s. 3.

¹⁹⁹ Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, s. 65.

²⁰⁰ Müslim, "Zikr", 52

²⁰¹ Buhârî, "Tıbb", 1.

²⁰² Tarhan, "Yaşlılar ve İnanç", *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, 6, (Nisan 1998), ss. 43-44.

Yaşlılıkla beraber kişinin fiziksel özellikleri değişmeye başlar, emekli olmaları nedeniyle sahip oldukları sosyal konumu kaybettikleri için daha içe dönük bireyler haline gelirler. Önceleri çocukları onlara muhtaçken zamanla bu bağımlılık yok olmuştur. Önemli kararlarda bile kendisine danışılmaz hale gelir. Tüm bunlar yaşlı insanların psikolojik olarak daha zayıf olmalarına neden olur.

İlkel toplumlarda yaşlılara değer verilmediği gibi yaşlılar üretkenliğini kaybeden, sadece tüketen insanlar olarak görülmüşlerdir. Bu sebepten dolayı da yaşlı insanları öldüren toplumlar olmuştur.²⁰³ İlkel toplumların bir kısmında yaşlıların yük olarak görülmelerinden dolayı onların diri diri toprağa gömüldüklerine, boğulduklarına rastlanmıştır. Sibiryâ'da yaşayan bazı ilkel gruplarda bağımlı olan insanların öldürülmelerine ya aile meclisi ya da yaşlı birey kendisi karar verirdi.²⁰⁴

Kur'ân, yaşlılık dönemini “erzeli'l-umur” (ömrün en zor/en güç çağı) olarak açıklar. Dünyaya gelen her insan bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerini yaşamak zorundadır.²⁰⁵ Kur'ân'da bu durum “Allah, sizi yarattı. Sonra sizi öldürecek. İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeye) hakkıyla gücü yetendir”²⁰⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Yaşlılıktaki çaresizlik de Kur'ân'da “Sizi güçsüz yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren, Allah'tır. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir”,²⁰⁷ “Kime uzun ömür verirse biz onun gelişmesini tersine çeviririz. Hiç düşünmüyorlar mı?”²⁰⁸ ayetleri ile ifade edilmiştir.²⁰⁹

İnsan ömrü en kıymetli hazinedir. Yıllarca en kıymetli hazine heba edilmiş olsa bile ömrünün en son anında zararlar telafi edilebilir. Asr Suresi'nde zamana yemin etmede “zamana dikkat etmek gerekir, çünkü insan zaman geçtikçe sevinir

²⁰³ Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2004, s. 74.

²⁰⁴ İsmail Tufan, *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, ss. 36, 43-44. Saffet Sancaklı içinde.

²⁰⁵ Sancaklı, “Hadislerde Yaşlılık Olgusunun Değerlendirilişi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/10, 2006, s. 54.

²⁰⁶ en-Nahl 16/70.

²⁰⁷ er-Rûm 30/54.

²⁰⁸ el-Yâsin 36/68.

²⁰⁹ Yaşlılarla ilgili başka ayetler için bkz: el-Bakara, 2/266; el-Meryem, 19/2-8; el-Âl-i İmrân 3/38-40; ez-Zâriyât 51/24-28-29.

ama aslında ömrünün sonuna doğru yürüdüğüünün farkında değildir”²¹⁰ şeklinde bir anlam olabilir.

Kur’ân-ı Kerim’de yaşlı insanlardan bahsedilirken anne ve babalara karşı sorumluluklar ön plana çıkarılmıştır. “*Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.*”²¹¹ Ayette Allah’a ibadetin ardından anne babaya iyilik emredilmesi manidardır. Saygısızlığın en hafif derecesi “öf bile denilmemesi” dir.

Anne babaya iyilik emri Kur’ân-ı Kerim’de farklı surelerde tekrar edilir.²¹² Özellikle annenin çocuklarını taşıırken yaşadığı güçlükler dile getirilerek onlara karşı görevlerin sebebi “*İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır*”²¹³ ayeti ile ifade edilir. Özelde anne babaya olan görevlerden bahsedilirken genelde tüm yaşlılara olan sorumluluklar hatırlatılmaktadır.

Hız Peygamber’in anne-babası vefat ettiği için onun evlat olarak davranışlarından örnekler veremiyoruz; ancak yaşlılarla ilgili hadisleri ve uygulamaları onun konuyla alakalı hassasiyetini göstermektedir.²¹⁴ Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. “*Küçüklerine acımayan, büyüklerine saygı göstermeyen bizden değildir.*”²¹⁵ Bu hadis-i şerif Müslüman toplumdaki herkesin yaşı ne olursa olsun birbirlerine sevgi, saygı göstermesi gerektiğini anlatır. Zaten İslam toplumu bir vücudun organları gibi olmalıdır. Herhangi birinin sıkıntısı diğerlerini de rahatsız edebilmelidir.²¹⁶

Bir adam Allah Resulü’ne gelerek “Ey Allah’ın Resulü, anne ve babanın çocukları üzerinde hakları nedir? diye sormuştu. Allah Resulü “Onlar senin cennet ve

²¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX, ss. 101-102.

²¹¹ el-İsrâ 17/23-24.

²¹² el-Ahkâf 46/15; el-Lokmân 31/14.

²¹³ el-Lokmân 31/14.

²¹⁴ Sancaklı, “Hadislerde Yaşlılık Olgusunun Değerlendirilişi”, s. 55.

²¹⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 58.

²¹⁶ “Mü’minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücut gibidirler. Vücudun herhangi bir azası rahatsız olursa, diğer azaları da bu yüzden ateşlenir ve uykusuz kalır.” Buhârî, “Edeb”, 27.

cehennemindirler” diye cevap vermiştir.²¹⁷ Anne babaların evlatları üzerindeki haklarının ödenmesinin çok güç olduğu hadislerde dile getirilmiştir. Hz. Peygamber “Evlat, babasını köle olarak bulsa ve satın alıp azat etse; ancak o zaman hakkını ödemiş olabilir.”²¹⁸ buyurarak anne baba hakkına dikkat çekmiştir.²¹⁹

Hz. Peygamberin yaşlıların psikolojik durumlarını tahlile yönelik hadislerini de görmek mümkündür. “*İnsan ihtiyarlasa bile, onun iki duygusu hep genç kalır: Dünya sevgisi ile çok yaşama arzusu.*”²²⁰ İnsanoğlunun yaşı kaç olursa olsun dünya nimetlerine karşı olan tamahı hadiste dile getirilir. Ayrıca Allah Resulü uyarı anlamında ihtiyarlıktan önce üzerine düşenin yapılması gerektiğini anlatmıştır. “*İhtiyarlık gelmeden gençliğin, hastalık gelmeden sağlığın, fakirlik gelmeden zenginliğin, meşguliyet gelmeden boş vaktin, ölüm gelmeden hayatın değerini bil.*”²²¹ İhtiyarlıkta bazı kısıtlamalardan dolayı ibadetlerin yapılması zor olabilir. Bunu engellemek için gençken daha çok gayret göstermek gerekebilir.²²²

“*Yaşından dolayı ihtiyara hürmet eden her gence Allah, yaşlılığında hürmet (hizmet) edecek kimseler müyesser kılar.*”,²²³ “*Size bir kavmin büyüğü geldiği zaman ona ikram ediniz.*”,²²⁴ “*Siz ancak zayıflarınızın duası sayesinde mensur ve merzûk olursunuz.*”²²⁵ Bu hadis-i şerifler yaşlıların varlıklarının bile rahmet olduğuna dikkat çeker.

Yaşlıların onurunun korunması için merhamet, şefkat, sevgi, saygı gibi değerlerin hayatımızın içinde olması gerekir. Medeni toplumların en önemli özelliği çocuk, yaşlı, engelli gibi yardıma ihtiyaç duyabilecek insanların yanında olmaktır. Yılların birikimini yaşayan insanların tecrübelerinden faydalanıp onlara saygı duymak, gerekli durumlarda onlara sevgiyle yaklaşp, empati kurmaya çalışmak onların kendilerini değerli görmelerini sağlar.

²¹⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları, II, 1988. s. 471.

²¹⁸ Müslim, “İtk”, 25.

²¹⁹ Sancaklı, “Hadislerde Yaşlılık Olgusunun Değerlendirilişi”, s. 56.

²²⁰ Buhârî “Rikâk”, 5; Müslim “Zekât”, 115.

²²¹ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrekale’s-Sahîhayn*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, trs., IV, 306.

²²² Sancaklı, “Hadislerde Yaşlılık Olgusunun Değerlendirilişi”, s. 58.

²²³ Tirmizî, “Birr”, 75.

²²⁴ İbn Mâce, “Edeb”, 19.

²²⁵ Buhârî, “Hûru’l-İyn”, 1222.

2. 3. Cinsiyete Göre

2. 3. 1. Erkek Onuru

Birbirinden farklı özellikleri olan erkek ve kadınlar Kur’ân da bazen ortak hitapla bazen de ayrı ayrı değerlendirilmekle birlikte sadece erkeklere hitap edip onlara sorumluluklarını hatırlatan ayetler de vardır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim çocuk yetiştirmekle ilgili görev ve sorumluluğu aileye, ailenin içinde ise aile reisi olarak babaya yüklemektedir. Ailede pek çok sorumluluğu yüklenen birey olarak baba hem kendisini hem de ailesini ateşten korumalıdır.²²⁶ “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah’ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır*”²²⁷ ayetinde açık bir şekilde ifade edildiği gibi, her bireyin kendisiyle beraber sorumlu olduğu insanları da düşünmesi ve onları koruması gerekir. Onurlu olan davranış sadece kendini düşünmek değil; maiyeti altındaki herkesi korumaya çalışmaktır. Hz. Peygamber’in aile reislerinin sorumluluğuna dikkat çektiği “*Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz çobandır ve güttüğü sürüden sorumludur*”²²⁸ hadis-i şerifi bu noktada önemlidir.

Kur’ân’da “kavvam”²²⁹ olarak isimlendirilen erkeklerin sorumlu olduğu ailesinin maddi, manevi ihtiyaçlarını karşılayarak onların onurunu koruması üzerine vazifedir. Erkeğin aile reisi olarak sorumlu olduğu noktalar, nafaka, maddi-manevi olarak ailenin tüm ihtiyaçları, onlara uygun mesken sağlama ve mehir verme olarak sayılabilir. Yani Kur’ân’da erkeklerin muhatap olarak alındığı ayetler genelde sorumluluklarını hatırlatmak üzerine kurulmuştur denilebilir. Evlilikle ilgili ayetler buna örnek olabilir. Nikâh akdi karı koca arasında birtakım hakları ve sorumlulukları beraberinde getirir.²³⁰

²²⁶ Canan, *Kur’an’da Çocuk*, s. 70.

²²⁷ et-Tahrîm, 66/6.

²²⁸ Buhârî, “Cum’a”, 11, “İstikrâz”, 20.

²²⁹ en-Nisâ 4/34.

²³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, s. 786.

Erkeğin eşi için yerine getirmesi gereken nafaka, mehir ve mesken olmak üzere üç tür sorumluluktan bahsedilebilir.²³¹ Her üç sorumluluk da erkeğin kendisinin ve eşinin onurunu korumak için ortaya konulan tedbirlerdir. Mehir, nikâh sırasında erkeğin karısına verdiği veya vermeyi kabul ettiği mal veya paraya denir.²³² Mehir sorumluluğu ve verilen mehrin geri alınamayacağı “Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizizi geri alacaksınız?”²³³ ayetinde ifade edilmiştir. “Bunların dışında kalanlar ise iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²³⁴ Zaten Müslüman erkeğin evlenirken de ayrılırken de verdiği mehir konusunda hak ve hukuka dikkat etmemesi onur ilkesine aykırıdır. Nafaka ise ayrılan eş veya yoksul akrabanın geçimi için mahkemece ödenmesi mecbur kılınan geçinme parasıdır.²³⁵ “...Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir...”²³⁶ “Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin...”²³⁷ ayetleri açık bir şekilde nafaka sorumluluğunu erkeğe yüklemektedir. Eşin meskenini sağlamak da bu sorumluluklar içindedir. Talak Suresi’ndeki ayet meskenin sağlanması görevini erkeğe verir. Erkeğe verilen sorumluluklar onun hem Nisa 34. ayette geçen “kavvam” olmasını açıklar hem de ailesini kimseye muhtaç etmemesi gereken, onların her türlü ihtiyacını karşılayan onurlu erkek modeli olmasını sağlar.

“Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar”²³⁸ ayetindeki “kavvam” kelimesi “muhafaza,

²³¹ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, “İslam Hukukunda Mehir”, *Mehir Dergisi*, Yaz 1998, s. 23.

²³² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 772.

²³³ en-Nisâ 4/20.

²³⁴ en-Nisâ 4/24.

²³⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 827.

²³⁶ el-Bakara 2/233.

²³⁷ et-Talâk 65/6.

²³⁸ en-Nisa 4/34.

koruyup gözetme düzeltme” anlamına gelmektedir.²³⁹ Ateş’e göre erkeğin kavvâm olması yönetici, kollayıcı, amir olması manasındadır.²⁴⁰ Kavvâm olmasının sebebi yönetici kabul edilen erkeğin sorumluluğunun farkında olup kendisi ve ailesi için toplumda onurlu bir hayat alanı oluşturmastır. Nimet külfet dengesine göre kavvâm olan erkek bunun nimetleri yanında yükümlülüğünü de bilmelidir. Bu ayetten erkeklerin kadınlar için koruyucu olduğu anlamı çıkar. Yoksa ayetten erkeklerin kadınlar üzerinde zorlayıcı olduğu, onları haklarından mahrum edebileceği anlamı çıkarılmamalıdır.²⁴¹

Başka bir ayette ise “*Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*”²⁴² buyrulur. Ayette erkeğin kadına karşı avantajlı konumda olması onun aile reisi olması anlamına gelir ki bazı ülkelerin medeni hukukunda erkek aile reisi olarak belirtilmiştir. Erkeğe aile reisliği görevini veren ilahi düzen bununla herkesin keyfine göre davranabileceği bir ortam oluşturmaz.²⁴³ Tam tersine erkeğe verilen bu onurlu görev, erkeğin hem kendisinin hem de ailesinin onurunu koruma görevini erkeğin omuzlarına yüklemektedir. Erkeğin ailenin maddi açıdan tüm giderlerini sağlamakla sorumlu olması da ayetten çıkarılabilecek yorumlardan biridir.

Erkeğin ailenin giderlerini sağlamakla sorumlu olmasının aile reisliğinin nedeni olup olmadığı tartışılan bir konudur. Erkeğin aile reisi olması hem ailenin geçimini sağlamasında önemli bir etken, hem de ailenin geçimini sağlaması aile reisi olmasının bir sonucudur. Aile reisi olarak erkeğin, ailesini mağdur etmesine dinen ve hukuken izin verilmez. Yalnız ailesinin iâşesini elinde olmayan nedenlerle karşılayamayan erkeğe de eşinin destek vermesi dinin ruhuna ters değildir.²⁴⁴

Konuyla ilgili Salih Akdemir’in farklı bir görüşü olduğunu burada belirtelim:

Unutmamak gerekir ki Kur’an bu reislik görevini iki şarta bağlamaktadır. Bu şartlar ortadan kalktığında reislik görevinin de ortadan kalktığından kuşku etmemek gerekir. Zira hüküm illete bağlıdır. İlet kalkınca hükmün de kendiliğinden ortadan kalkacağı açıktır. Tıpkı su bulunmayınca teyemmüme başvurulması, su bulununca teyemmümün geçerliliğini

²³⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadr, 1414, XII, 499.

²⁴⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, s. 274.

²⁴¹ Hayri Kırbasoğlu, “Kadın Konusunda İslam’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 5/4, (Ekim 1991), s. 271.

²⁴² el-Bakara 2/228.

²⁴³ Kırbasoğlu, “Kadın Konusunda İslam’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, s. 271.

²⁴⁴ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2013, s. 278.

yitirmesi gibi. Eğer toplumsal şartların gelişmesi sonucu, erkek, ayette söz konusu edilen şartları yerine getiremezse yöneticilik görevine hak talep edemez. Yalnız şu hususu da hemen belirtelim ki yöneten ister erkek isterse kadın olsun, bu birinin diğerinden üstün olduğu anlamına gelmez. Bu durum üstünlük probleminden, çok toplumsal olgu sorunudur.²⁴⁵

İnsanın onurlu sayılabilmesi için Kur'ân'da vurgulanan normlardan biri de iffetli olmaktır. İslam dininde iffetli olmak, harama yaklaşmamak esastır. İnsanlardan iffetli olması istenirken kadın-erkek diye ayırım yapılmaz. Dahası bu kurala uymayanlar için ceza bile öngörülmüştür.²⁴⁶ Nur Suresi'nde *"Mü'min erkeklerle söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır"*²⁴⁷ buyrulur. Kur'ân inanan erkeklerden değil harama bakmalarını, harama yaklaşmalarını bile istemez. Evlenmek için yeterli mal mülke sahip olmayan bekârlar da iffetli olmaları konusunda uyarılırlar. *"Evlenmeye güçleri yetmeyenler de Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar..."*²⁴⁸

Hız. Peygamber de iffetli olunması ve iffetli kalınması için çözüm önerilerinde bulunmuştur: *"Ey gençler, sizden nikâha gücü yetenler evlensinler. Gücü yetmeyenler, oruç tutsunlar. Zira oruç nefsanî arzuları kırar."*²⁴⁹ Kur'ân'da bahsedilen iffet örneği erkek ise Hız. Yusuf'tur.²⁵⁰ Konuyu Hız. Peygamber'in açıklamalarıyla daha da netleştirebiliriz. Hız. Peygamber Hız. Ali'ye şöyle buyurmuşlardır: *"Ya Ali, ilk bakıştan sonra ikinci kez bakma. İlk bakış bağışlanabilir, ama ikincisi değil."*²⁵¹ Müminlerin özellikleri arasında farklı ayetlerde de aynı noktaya işaret edildiği görülür.²⁵² Günümüzde iffetin sadece kadınlara özgü bir özellik olduğu gibi toplumda yanlış bir inanç vardır. Hâlbuki ayetlerde önce mümin erkeklere hitap edilmektedir. Bu nedenle ayetlerdeki yasaklara hem erkeklerin hem de kadınların onurunu korumak için yapılan sınırlandırmalar olarak bakmak gerekir.

Kur'ân'da hem bireysel hem de toplumsal adaletin üzerinde durulmuştur. Adalet bireysel onur için önemli bir husustur. Kur'ân-ı Kerim'deki bazı ayetlerde

²⁴⁵ Salih Akdemir, Tarih Boyunca ve Kur'an'ı Kerim'de Kadın, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 5/4, (Ekim 1991), s. 267.

²⁴⁶ en-Nûr 24/2.

²⁴⁷ en-Nûr 24/30.

²⁴⁸ en-Nûr 24/33.

²⁴⁹ Müslim, "Nikâh", 1.

²⁵⁰ el-Yûsuf 12/32-33.

²⁵¹ Tirmizî, "Edep", 62.

²⁵² el-Mü'minûn 23/5; el-Meâric 70/29.

sadece mümin erkeklere yönelik adil olma emri vardır.²⁵³ Erkeklerin eşleri arasında adil olmasını isteyen ifadeler erkeklere farklı bir sorumluluk daha yüklemektedir.

Adaletin iki anlamı akla gelmektedir. Bunlardan ilki infak veya kasm anlamındaki adalet; diğeri de sevgi anlamındaki adalettir. İnsan iradesi sınırları içinde olan adalet ilkidir. Sevgi noktasında adaleti sağlamanın sorumluluk sınırları içinde düşünülmesi mümkün gözükmemektedir.²⁵⁴ Duygusal olarak hiç kimsenin adaleti sağlayamayacağı varsayılarak giderler karşılanırken bu hususa dikkat edilmesi istenir. Müslüman erkeğin onurlu yaşam mücadelesinde hem kendisi hem de eşi için dikkat etmesi gereken bir noktanın da adalet konusu olduğu görülür.

İnsanı yücelten önemli özelliklerden biri de ahde vefa anlamında sözünde durmaktır. Ahit; kendi kendine söz vererek bir işi üzerine alma, anlaşma anlamına gelir.²⁵⁵ İnsanlar arasında güvenin tesis edilebilmesi için sözünde durmak önemlidir. “Yine onlar ki emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler”,²⁵⁶ “Hayır! (Gerçek, onların dediği değil.) Kim sözünü yerine getirir ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, şüphesiz Allah da sakınanları sever”²⁵⁷ anlamında inanan insanların özellikleri arasında ahde vefa da vardır. Tabi ki sözünde durmak sadece inanan erkeklere özgü bir özellik değildir. Ancak bireysel söz vermenin yanında ticaretle uğraşan ilk dönem Müslümanlar için iş ahlâkı anlamındaki sözler de burada akla gelmelidir. Kur’ân’da insanların birbirlerine karşı verdikleri sözü tutmaları istenirken Allah’a karşı verilen sözlerin de tutulması istenir.²⁵⁸ “Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol”²⁵⁹ hitabı ilk etapta Hz. Muhammed’e yönelik olsa da genel anlamda tüm Müslümanları ilgilendirmektedir.

“Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar”²⁶⁰ ayeti de müminlerin özelliklerini vurgulayan bir ayettir. Müminlerin birbirlerine karşı alçakgönüllü olması önemli bir özelliktir. Alçakgönüllülük; mütevazı olmak, kibirli olmamak anlamındadır.²⁶¹ Müslümanlar ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar birbirlerine karşı kibir gösteremezler. Müminlere karşı zorluk

²⁵³ en-Nisa 4/135; en-Nisa 4/3-129.

²⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, s. 33.

²⁵⁵ TDK *Türkçe Sözlük*, s. 54.

²⁵⁶ el-Mü’minûn 23/8.

²⁵⁷ el-Al-i İmrân 3/76.

²⁵⁸ el-Fetih 48/10, el-Bakara 2/27.

²⁵⁹ el-Hûd 11/112.

²⁶⁰ el-Maide 5/54.

²⁶¹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 37.

çıkarmazlar, bu bir aşağılanmışlık değildir. Birlik olabilmenin temel kuralıdır. Aynı Müslümanlar kâfirlere karşı dik durabilen, başını eğmeyen, onurlu kişilerdir. Bu onur, inancın getirdiği onurdur.

Kur’ân’da 20 ayette bizzat zulüm kelimesi, 269 defa ise türevleri kullanılır.²⁶² Allah’ın isimlerinden biri Hak’dır. Zulmün zıddıdır. Zulüm haksızlıktır.²⁶³ Allah’ın kimseye zulmetmeyeceği Kur’ân’da dile getirilir. “Allah insanlara zulmetmez”²⁶⁴ “Rabbin hiç kimseye zulmetmez”²⁶⁵ Zulmün çeşitleri vardır. Burada bizim ilgilendiğimiz kişinin başka bireylere yaptığı zulümdür. Beşeri ilişkilerde haksızlığa sapma anlamındadır. Müslüman bir bireyin başka kişilere zulmetmesi yasaktır. “Şüphesiz inkâr edenler ve zulmedenler (var ya), Allah onları asla bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir.”²⁶⁶ Onurlu bir insana zalim olmak yakışmaz. Sadece zulmetmemek yetmez, yapılan her türlü zulme de karşı durulması da gerekir. Hz. Muhammed’de zulmün her türüsünü yasaklamıştır. “Mazlumun duasından sakınınız. Çünkü onunla Allah arasında perde yoktur”²⁶⁷ buyurarak zulümden uzak durulmasını istemiştir. “Zulümden sakınınız. Zira zulüm, kıyâmet günü (sahibini saran) karanlıklar (olacak)dır”²⁶⁸ hadis-i şerifiyle de zulmün ahiretteki cezasına dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber “İster zalim ister mazlum olsun kardeşine yardım et!” demiş, Câhiliye dönemine ait bu ifadeyi duyup şaşırان sahabeye Allah Resulü “Zalime yapılacak yardım onun zulüm yapmasını engeller” demiştir.²⁶⁹ Bu gibi örnekler müminin zulümden uzak durmasının ve zulmü de gücü yettiğince engellemesinin emredildiğini gösterir.

Erkeklerin hem kendilerinin hem de ailelerinin korumaları gereken bir onurları olduğunu unutmamaları gerekir. Bunun için de onlara Kur’ân-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde bir yol haritası çizilmiştir. İffetlerini koruyarak, aile bireyleri arasında adaleti sağlayarak, ahde vefa göstererek, zulme bulaşmayıp mazlumun yanında olarak ve omuzlarına yüklenen kavvâm olmanın sorumluluğunu yerine getirerek onurlu bir yaşam sürebilirler.

²⁶² Mustafa Çağrııcı, “zulüm” maddesi, *DİA*, XXXIV, s. 507.

²⁶³ Veli Ulutürk, “Kur’ân’ı Kerim’in Zulüm ve Zalim Dedikleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 1991, s. 101.

²⁶⁴ el-Yûnus 10/44.

²⁶⁵ el-Kehf 18/49.

²⁶⁶ en-Nisâ 4/168.

²⁶⁷ Buhârî, “Cihâd”, 180.

²⁶⁸ Buhârî, “Mezâlim”, 8; Tirmizi, “Birr”, 83.

²⁶⁹ Buhârî, “Mezâlim”, 4; Müslim, “Birr”, 62.

2. 4. 2. Kadın Onuru

Tarih boyunca kadının farklı statülere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Anaerkil düşüncenin hâkim olduğu toplumlarda kadının ilahlaştırıldığına şahit olunurken, bazı toplumlarda kadın ve erkeğin eşit olduğu fikri uzun yıllar boyunca benimsenmiştir. Ataerkil toplumlarda ise kadın erkeklerden sonra ikinci derecede görülen, horlanan, erkeklerden sonra belirli hak ve değere sahip varlıklar kabul edilmiştir.

Kadının bereket ve verimlilik sembolü olması Eski Anadolu’da yaygın olan bir inançtı. Farklı isimlerle anılan ana tanrıça figürü değişik Anadolu medeniyetlerince benimsenmiştir. Eski Yunanda kadınların siyasi hiçbir haklarının olmadığı bilinir.²⁷⁰ Kadın aşağılanmış biriydi ve pis kabul edilirdi. İsterse erkek karısını başkasına devredebilirdi. Öldükten sonra eşinin devri için anlaşıma yapılabilirdi. Romalılarda ise baba çocuğunu kabul etmeyebilirdi. Ayaklarının ucuna bırakılan çocuğu kucığına alırsa kabul etmiş sayılırdı. İstemezse erkek çocuğu başkası alıp gider, kız çocuğu ölüme terk edilirdi. Eski Mısır’da ise firavunlar kız kardeşleriyle evlenirlerdi. Eski Çin’de ise kadına isim verilmez, numara verilirdi.²⁷¹ Roma’da kadınlara kamu hukuku alanında hak verilmediği gibi, kadınların üzerinde önce baba sonra da koca hâkimiyeti söz konusuydu. Eski Hintlilerde de kadının değeri olmadığı gibi, kadın her zaman kız çocuğu doğuruyorsa kocası onu bırakabilirdi. Budist öğretilerde erkek hâkimiyeti söz konusuyken sonraki dönemlerde kadınlar öğretmen veya ruhâni rehber olabilmışlerdir. Eski Türkler de ise ataerkil aile yapısı olmasına rağmen kadının konumu diğer kavimlere göre daha iyi bir noktadaydı. Kadının ayrı mal edinme hakkı dışında sosyal ve dini hayatta kadın önemli roller edinmişti.

Yahudilikte ataerkil yapının oldukça güçlü olduğu bilinir. Tevrat da kadının ilk görevinin çocuk doğurmak olduğu belirtilir. Anne olarak kadının farklı bir konumu vardır ve ibadette kadının pozisyonu ikincil derecededir. Cemaate katılamazlar, ibadetleri sadece izleyebilirler. Klasik Yahudi literatürlerinde ise farklı görüşler ileri sürülmüştür. Her gün sabah ibadetinde “Rabbim, beni kadın yaratmadığın için sana şükürler olsun” duasını okuyan gruplar vardır.²⁷² Kadının

²⁷⁰ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, *DİA*, XXIV, ss. 82- 83.

²⁷¹ Bilgiz, *Kur’an’da İnsanlık Onuru*, ss. 55- 56.

²⁷² Harman, “Kadın”, *DİA*, ss. 82- 83.

erkeğe hizmet için yaratıldığı, bu sebeple de erkeğin kadından üstün olduğu fikri benimsenmiştir. Hz. Havva'nın Hz. Âdem'i baştan çıkardığına olan inanç böyle bir yargıyı oluşturmuştur.²⁷³

İncillerde Hz. Meryem başta olmak üzere farklı kadınlardan bahsedilir. Hz. İsa'nın sözleriyle kadınları yücelttiği anlatılır. Hristiyanlıktaki önemli figürlerinden biri olan Pavlus kadınların kilise toplantılarına katılabileceklerini ancak söze karışmamaları gerektiğini, sorularını erkeğe bağımlı oldukları için evde onlara sormaları gerektiğini belirtmiştir. Ancak kilise babalarının kadınlarla ilgili görüşleri oldukça olumsuzdur. Hz. Havva zatında kadınlar insanoğlunun ilk günahına ve cennetten kovulmasına sebep olarak görülür. Ortaçağ Hristiyan dünyasında ise kadınlara yapılan hakaretler öyle bir noktaya ulaşmıştır ki kadınların ruhunun olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır.²⁷⁴ Hristiyanlıktaki asli günah anlayışı Hz. Âdem'in Hz. Havva tarafından kandırıldığı inancına dayanır. Her doğan çocuğun günahkâr doğduğu fikrinin suçlusu olarak yine kadın görülmektedir.

İslam toplumunda kadının konumunu hukuki, sosyal, siyasi çevreler ve İslam'dan önceki kültürel yapı belirlemiştir. Bu sebeple her dönemde kadının konumunun aynı olduğunu söylemek yanlış olur. Farklı kültürler ve inanışlardan gelen toplumların kadına bakışı birbirinden değişik olmuştur; ancak bu Müslüman kadınların ortak özellikleri olmadığı anlamına gelmez. Araştırmamız açısından önemli olan da Kur'an'ın bakış açısında kadındır. Yerel kültürlerin etkilediği toplumların kadın algısı bizim araştırmamızın sınırları dışındadır.

İslam dini ve kültürünün kadına bakışını anlamak için onun cahiliye dönemindeki durumuna bakmak gerekir. Arap toplumu, İslam'ın yayıldığı ilk toplum olması açısından önem arz eder. Çoğunlukla göçebe olan Arapların diğer kavimlere karşı güç kaybının nedeni ve üretemeyen tüketen olarak gördüğü kadının ikinci sınıf vatandaş olarak algılandığı oldukça açıktır. Konuyla ilgili Roger Garaudy'nin şu sözleri o günkü Arap toplumunu özetlemektedir:

Kur'an mesajının duyulması için, halklara onların diliyle ve anlayışları düzeyinde seslenir. Evrensel mesajını 7. yüzyılın Araplarına ilan eder. Yani Ortadoğu'nun "ataerkil" geleneğinden olan bir topluluğa, kadının esas itibarıyla erkekten aşağı görülmesini kutsal bir inanç gibi benimseyen, İbrani soyunun temsilcisi bir halka... Saint Paül'ün aşırı derecede kadın

²⁷³ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, İstanbul: Nesil Yayınevi, 2010, ss. 119-120; Ayrıca bkz. Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1994, ss. 16-19.

²⁷⁴ Harman, "Kadın", *DİA*, ss. 82-84.

düşmanı olan Hristiyanlığının anlayışındaki bir kavme... Kısacası erkeğin hâkimiyetine bağlı kabile geleneği içinde hayatını sürdüren Arap Yarımadasının Araplarına...²⁷⁵

Cahiliye Arap toplumunda varlıklı ve hür kadınlar diğer kadınlara nispeten daha iyi haklara sahipti. Ancak yoksul ve köle statüsünde olan kadınların durumu hür kadınlar kadar parlak değildi. Arap telakkisinde kadın, erkekleri baştan çıkaran, haklar bakımından onların aşağısında yer alan bir varlık olarak görülürdü. Bu sebeple de Cahiliye Araplarında “kadınlarla istişare ediniz; fakat onlara muhalefet ediniz” sözü meşhur olmuştu.²⁷⁶

Cahiliyede kadınların mal gibi miras bırakıldığı, babasından kalan dul kadınları eş olarak alan insanların olduğu bu dönem evlilik kurumunun değerini azaltmış ve kadınlara yapılan bu zulüm tam bir onursuzluk halini almıştır. Kız çocuklarının ileride kötü yola düşeceği endişesi kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesine neden olmuştur.²⁷⁷

Cinsiyet ayrımcılığı konusunda Hz. Peygamberin veda hutbesindeki tavrı oldukça önemlidir. İnsan olarak değer görmeyen kadınlarla ilgili ilkeler ortaya koymuştur. “*Kadınlara en iyi bir tarzda davranıp muamelede bulununuz; çünkü onlar size sığınmış, himaye ve muhafazanız altına girmiş kimselerdir. Sizler onları Allah'ın bir emaneti olarak (yanınıza) almış bulunuyorsunuz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların sizin üzerinizde hakları vardır...*”²⁷⁸ Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de “*...Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*”²⁷⁹ buyrularak kadınların haklarının korunması istenir. Hatta bu noktada iyi niyetin esas olduğu bilinmelidir. Nisa suresinde “*Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur*”²⁸⁰ ayetiyle hakların dışında eşlerin kusurları konusunda bile dikkatli olunması

²⁷⁵ Roger Garaudy, *İslam ve İnsanlığın Geleceği* (çev. Cemal Aydın), İstanbul: Pınar Yayınları 1990, s. 142.

²⁷⁶ Altıntaş, “Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru”, s. 69.

²⁷⁷ ez-Zuhruf 17/ 18; en-Nahl 57 / 59; et-Tekvir 8 / 9.

²⁷⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 275.

²⁷⁹ el-Bakara 2/228.

²⁸⁰ en-Nisâ 4/19.

istenmektedir. Günümüzde halen kadın haklarını gerek aile içinde gerekse dışında korumaya çalışan pek çok dernek, kurum ve kuruluşun olduğu düşünülürse konunun öneminin devam ettiğini düşünebiliriz. Kadınların fiziki, maddi ya da sosyal yönden bazen güçsüz kalmaları onların haklarının gaspına yol açabilir. Hz. Peygamber bunu engellemek için kadının emanetullah olduğunu tüm hayatı boyunca vurgulamıştır.

H. Muhammed dualarında ezilen kadınları da unutmamıştır. “Allah’ım! İki zayıf kimsenin, yetimle kadının hakkını zayi etmekten herkesi şiddetle sakındırıyorum”²⁸¹ ve “Mü’minlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâkı en iyi olanıdır. Sizin en hayırlınız, kadınlarına karşı hayırlı olanlardır”²⁸² hadisleri buna delildir. Hz. Peygamber bu hadisleriyle kadınlara karşı güzel muamele edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İslam dini kadına karşı yapılan uğursuzluk suçlamasını reddetmiştir. Hz. Peygamber hiçbir şeyde uğursuzluk olmadığını ifade etmiştir. İslam dini kadını cahiliyede yer alan aşağı konumundan alarak onurunun korunduğu bir noktaya yükseltmiştir. Hz. Peygamberle bir sahabe arasında geçen şu konuşma bu anlamda manidardır. “Ya Rasulallah! İnsanlar arasında kendisine iyi davranmama en layık olan kimdir?” şeklindeki soruya Allah’ın Resulü üç kez üst üste “Annendir” cevabını vermiştir. Dördüncü kez ise “Babandır” demiştir.²⁸³ Bu diyalog, hem kadın onurunu hem de anne onurunu ve hakkını korumayı dile getiren önemli ipuçları içerir.

H. Peygamber Medine’de siyasi bir lider konumunda Müslümanlardan biat almıştır. O dönemdeki anlayışa göre sadece erkeklerden alınan söz yeterlidir. Konu Kuran-ı Kerim’de Mümtebine Suresi’nde kadınların biat etmeye geldiklerinde biatlarının kabul edilmesiyle ilgili uyarıyla yerini almıştır. İslam öncesi ataerkil aile yapısı göz önünde bulundurulduğunda biat konusunda kadınlara yer verilmeyebilirdi. Fakat Kur’ân-ı Kerim onları göz ardı etmemekle kadının sosyal konumunu iyileştirmek için önemli bir adım atmıştır.

Mücadele Suresi “zihar” yapan kocasını şikâyet eden kadınla ilgilidir. Sure adını bu olaydan almaktadır. Havle binti Sa’lebe isimli kadın eşini Hz. Muhammed’e şikâyet etmiş, sıkıntısını dile getirmiştir. Konuyla ilgili vahiy bir süre gelmeyince

²⁸¹ İbn Mâce, “Edeb”, 6.

²⁸² Tirmizi, “Rada”, 11.

²⁸³ Buhârî, “Edep”, 2.

Havle “Ben de şikâyetimi Allah’ın Resulüne değil Allah’a arz ederim” demiştir.²⁸⁴ “Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyetinde bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”²⁸⁵ ayeti bunun üzerine nazil olmuştur. İstekleri konusunda Allah Resulü’yle bile tartışabilen bir kadın figürü cahiliye döneminde çok da rastlanan bir durum değildi.

Kadının mabetten koparılması için Hz. Muhammed’in özel çabası ve uygulamaları bizim için önemlidir. Zekeriya Peygamberin çabaları sayesinde Hz. Meryem, Süleyman Mabedi’ne hizmet için sunulabilmiştir. Aslında o dönemde kadınlar kutsal sayılan Süleyman Mabedi’ne hizmet etmezlerdi. Mabedin kutsallığının zedeleneceği inancı yaygındı. Yüce Allah mabet hizmetine Hz. Meryem’i kabul etmiştir.²⁸⁶ Hz. Muhammed’de “Kadınlarınızı mescitlerden alıkoymayınız”²⁸⁷ buyurarak o dönemdeki en önemli eğitim merkezleri olan mescitlerden kadınların yararlanması gerektiğine ve eğitimlerinin önüne engel konulmaması gerektiğine işaret etmiştir. Kadınların vakit namazları dışında cuma ve bayram namazlarına devam ettikleri tarihi olarak bilinen bir gerçekliktir.²⁸⁸

İslam dinine göre kulluk etme bakımından kadınla erkek arasında fark yoktur. Erkeğe tanınan ve doğuştan kazanılan tüm haklar kadınlar için de aynıdır. Hayat hakkı, mülkiyet hakkı, inanç ve düşünce özgürlüğü, evlenme ve aile kurma hakkı, şeref ve onurunun korunması gibi noktalarda kadınla erkek aynı statüdedir.²⁸⁹ Farklı fizyolojik ve psikolojik özelliklere sahip olan kadın ve erkeğin birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu vurgulanmış,²⁹⁰ bu durum kadının önemini perçinlemiştir.

Hak ve hukuk alanında olduğu gibi eğitim konusunda da kadının erkekle eşit tutulduğunu hatırlatmak gerekir. Kur’ân’da da karşılığını bulan eğitimin farz olduğuyla ilgili ayetler cinsiyet ayrımcılığı yapmaz.²⁹¹ Kur’ân’ın ilk emri olan “Oku” kadın-erkek herkes için geçerlidir. Hz. Peygamber “ilim öğrenmenin her Müslümana

²⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, s. 174.

²⁸⁵ el-Mücâdele 58/1.

²⁸⁶ İbrahim H. Karşlı, “Kadın Sosyal Hayat ve Cami”, *Cami Kadın ve Aile* içinde, Ankara: DİB Yayınları, 2013, s. 35

²⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 52.

²⁸⁸ Bkz. Mahmut Yeşil, “Rivayetler Işığında Cami Kadın”, *Cami Kadın ve Aile* içinde, Ankara: DİB Yayınları, 2013, ss. 73-50.

²⁸⁹ Bilgiz, *Kur’an’da İnsanlık Onuru*, ss. 71- 72.

²⁹⁰ el-Bakara 2/187.

²⁹¹ el-Fatır 35/28, el-Kalem 68/1-3, el-Ankebût 29/43.

farz”²⁹² olduğunu söylerken cinsiyet ayrımı yapmamıştır. Hz. Peygamber’in anlattıklarını iştirip öğrenebilmek için kadınların çabası olduğu da bilinir. Hatta kadınlardan birinin gelip kendilerinin eğitimi için ayrı bir gün ayrılması isteği Allah Resulü tarafından kabul edilmiştir.²⁹³ O dönemde eğitim için kullanılan yerler evler ve mescitlerdi. Hz. Peygamber’in toplumun eğitimi için seçtiği merkez mescitti.²⁹⁴ Müslüman kadınlarda Allah Resulü’nün evinde, mescitte merak ettiklerini sormuşlar, bilgi ve kültürlerini arttırmışlardır. Bireysel olarak da bazı bayan sahabelere görev verildiği bilinir.²⁹⁵ Eğitimde eşit fırsatlar tanınan kadınlarla istişare edilmesi de onlara değer verildiğini, insanlık onurunun en önemli gereği olan istişarede kadınlarında yer aldığını gösterir. İstişare; birinin veya bir heyetin fikrine müracaat etme; fikrini, görüşünü alma, danışma anlamında kullanılan bir kelimedir.²⁹⁶ İstişare etmek Kur’ân’ın emridir.²⁹⁷ Kadınlarla istişare edilmesi onlara verilen değer bir göstergesidir. Hz. Peygamber’in zaman zaman çevresindeki kadınlarla istişare ettiği tarihi olarak sabittir. Hudeybiye Barış Anlaşması’ndan sonra Hz. Peygamber’in eşi Ümmü Seleme’ye danıştığı ve onun söylediğini uyguladığı bilinir.²⁹⁸

Erkeklerin tamamlayıcısı olan kadına erkekten farklı olarak da birtakım haklar verilmiştir. Bunlardan biri nafaka temin noktasında kadının sorumluluğunun olmamasıdır. Kadının çalışıp çalışmaması burada ayırt edici bir özellik değildir. Evin masraflarını karşılamak zorunda olan kadın değildir. Kadın kendi şahsi malları üzerinde tasarruf hakkına sahiptir.²⁹⁹ Kur’ân’da kadında erkek gibi hukuki bir şahsiyettir. “İnsan, kul, Müslüman, mümin” gibi genel ifadeler kadının hukuki özelliğinin olduğuna işaret eder. Genel ifadelerin dışında kadınlardan ayrıca bahseden surelerin olduğu da bilinir.³⁰⁰ Ayrıca kadın hakları konusunda Nisa suresinde “*Erkeklerinde kazandıklarından nasipleri, kadınlarında kazandıklarından nasipleri var*”³⁰¹ mealindeki ayet her iki cinsin de maddi kazanımlarının

²⁹² İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

²⁹³ Buhârî, “İlim”, 35; Müslim, “Birr”, 47.

²⁹⁴ Huriye Martı, “Değer ve Hak Bağlamında Hz. Peygamberin Sünnetinde Kadın Eğitimi”, *Aile ve Eğitim Tartışmalı İlmi Toplantı*, İstanbul 2010, s. 86.

²⁹⁵ Şifa bintiAbdillah, Selma binti Nuheyk, Ümmü Varaka binti Nevfel, Hansa binti Amr b. Şerid (şair), Rufeide el- Ensari (sağlıkçı), Hz. Aişe gibi bayanlar bu konuda örnekler.

²⁹⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 550.

²⁹⁷ en-Nahl 16/43.

²⁹⁸ Buhârî, “Şurut”, 15.

²⁹⁹ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk, Fakültesi Yayınları, 1974, ss. 192, 195, 196.

³⁰⁰ Hayreddin Karaman, *İslam’da Kadın ve Aile*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993, s. 57.

³⁰¹ en-Nisâ 4/32.

olabileceğinden bahsetmektedir. Hukuki işlemler konusunda kadın ve erkek arasında fark olmadığı da buradan anlaşılabilir.³⁰²

Kadınlar evin geçimini sağlamak zorunda olmadıkları gibi, nikâh akitleri esnasında kendilerine verilen mehri kimseyle paylaşmak zorunda değillerdir. Mehir; nikâh sırasında erkeğin karısına verdiği veya vermeyi kabul ettiği mal veya paraya denir.³⁰³ Kur'ân'da nikâh esnasında kadınlara mehri verilmesi gerektiği ayetle sabittir.³⁰⁴ Mehri nikâh esnasında verilebileceği gibi, sonradan ödenmesi de mümkündür. Müslüman erkeğin, kadınların bu haklarına dikkat etmesi gerekir. Kimsenin nafakasından sorumlu olmayan kadınların kendi belirleyecekleri güvencelerinin olması onları kimseye muhtaç olmayan bireyler haline getirmek içindir. Hz. Ömer halifeliği döneminde kadınlara verilen mehrin sınırlandırılmasını ister. Cemaatteki kadınlardan biri Nisa Suresi 20. ayeti örnek göstererek mehrin sınırlandırılmayacağını söyler.³⁰⁵ Sonuçta mehri kadına İslam tarafından verilen ve sınırlandırılması mümkün olmayan en doğal haktır.

Kadının sosyal statüsünün İslam diniyle beraber değiştiğini söylemek doğru olur. Hz. Ömer'in "Doğrusu biz Cahiliye devrinde kadınlara önem vermezdik, nihayet Allah İslam'ın gelişiyle kadınlar hakkında ayetler indirmiş ve birçok hak tanımıştır"³⁰⁶ sözü kadının sosyal konumunun değişimini anlatır.

İslam kadının onur ve şerefini toplumda yaptığı düzenlemelerle yüceltmış, onu hak ettiği mertebeye yükseltmiştir. İslam dini kız çocuğunun utanılacak bir yönünün olmadığını zihinlere yerleştirmeye çalışmıştır. Kadının çocuklarının eğitiminden sorumlu olan ilk birey olduğunu düşünürsek ona verilen değer insanlığa verilen değer olduğunu anlayabiliriz. Onurlu, şerefli bir hayata sahip olan bir kadının büyüttüğü çocuklarda aynı özelliklere sahip olacaktır. Bu da ancak bu konuda eğitilmiş olan annelerle mümkündür. İslam tarihinde de Hz. Muhammed'in kadınların eğitime önem verdiğini biliyoruz.³⁰⁷

³⁰² Mehmet Akif Aydın, "Kadın", *DİA*, XXIV, s. 88.

³⁰³ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 772.

³⁰⁴ en-Nisâ 4/24.

³⁰⁵ "Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğiniz geri alacaksınız?"

³⁰⁶ Buhârî, "Libas", 31, "Tefsir", 66; Müslim, "Talak", 32.

³⁰⁷ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, İstanbul: Gonca Yayınları, 1986, II, ss. 199-200.

Annelik görevi yüklenen kadının onurunu yüceltmek adına ona verilen değer önemlidir.³⁰⁸ “Cennetin annelerin ayaklarının altında olduğu”³⁰⁹ hadisi şerifi kadına anne olarak da verilen değeri gösterir. Çocuklarına merhamet noktasında emsali olmayan annelerin çocuklarını büyüttükleri mekâna rahim denilmesinin nedeni, bebeğin büyüdüğü yerin merhamet yeri olmasındandır. Merhamet ve rahm aynı kökten gelmektedir.³¹⁰

İffetli olmak da onurlu bir yaşamın göstergelerindendir. Yukarıda erkek onurundan bahsederken belirttiğimiz gibi, İslam dininde iffetli olmak, harama yaklaşmamak esastır. Kur’ân’ın önerdiği ahlâki sistemde iffetin kendine özgü sınırlamaları vardır.³¹¹ İslam düşünürleri de iffeti ahlâki erdemlerden biri olarak görmüşlerdir.³¹² Kur’ân’da müminlerin özellikleri sayılırken, iffetli olmak zikredilmiş,³¹³ kadınların iffetlerini koruması özellikle vurgulanmıştır.³¹⁴ Nur Suresi’nde gözlerini harama bakmaktan korumaları istenen kadınların, incitilmemeleri için vücutlarını örtmeleri de istenir.³¹⁵

İffet karakterinin modeli olarak da Kur’ân’da bahsedilen kadın Hz. Meryem’dir.³¹⁶ Toplumda aklıyla, zekâsıyla, üretkenliğiyle yer alması gereken Müslüman kadının iffetini koruması oldukça önemlidir. Başkaları istediği için değil kendi hür iradesiyle Yaratıcının emrine boyun eğen kadınların iffetlerini koruyarak toplumda yer alması onları onur abidesi haline getirecektir. Kadın onurunun korunması için iffete dikkat eden İslam, kadınları iffetsizlikle suçlayanlar için de ciddi cezalar öngörmüştür. İffetli kadınlara zina isnadında bulunup isnat edemeyenler için seksen sopa vurulması, şahitlik ehliyetlerinin ellerinden alınması ve bir daha da sözlerinin dinlenmemesi emredilmiştir.³¹⁷ Kadın şahsiyetine verilen en önemli göstergelerden biri bu durumdur.³¹⁸

Kadınların evlenirken kendi kararlarını vermeleri de onlara değer atfedildiğini gösterir. Allah Resulü evlenip ayrılan bir kadının kendisine velisinden daha fazla

³⁰⁸ el-İsrâ, 17/23-25.

³⁰⁹ Nesâî, “Cihad”, 6.

³¹⁰ Bilgiz, *Kur’an’da İnsanlık Onuru*, s. 74.

³¹¹ Kasapoğlu, “Kur’an’ın İffet Anlayışı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3/3, s. 50.

³¹² İmam Gazali, *İbnMiskeveyh*, Kindi v.b.

³¹³ el-Meâric 70/23-32.

³¹⁴ el-Ahzâb 33/35, en-Nur 24/31.

³¹⁵ el-Ahzâb 33/59.

³¹⁶ et-Tahrîm 66/12.

³¹⁷ en-Nûr 24/4.

³¹⁸ Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlakı*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1986, s. 214.

sahip olduğunu ifade ettiği gibi, ilk evliliğini yapan bir kadının mutlaka fikrinin sorulmasını ister.³¹⁹ Aradan geçen yüzlerce yıla rağmen halen zorla evlendirilenler olduğunu düşünürsek İslam'ın kadınlara öngördüğü hakları tamamen teslim etmediğimizi görmüş oluruz.

Sonuçta Allah insanları bir tek nefisten yaratmıştır. Eşini de ondan var etmiştir.³²⁰ Her iki cinsten “Allah’ı tanımak ve ona kulluk etmek için yaratılmışlardır”³²¹ Görev ve sorumlulukları birbirinden farklı, hak ve kulluk anlamında eşit düzeyde olan iki farklı cinsten biri olan kadınların onurlu bir yaşam sürmesi dinin önemli isteklerindendir.

2. 4. Ekonomik Duruma Göre

2. 4. 1. Fakir Onuru

Fakirlik oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Günümüzde ise küresel bir nitelik kazanmıştır. Milyarlarca insanı etkileyen bir sorun olması fakirliğin ortadan kaldırılması için çabaların artmasına neden olmuştur.

Fakir Kur’ân’da zaruri ihtiyacın olması, geçinecek bir şeyinin olmayışı, nefsin fakirliği ve Allah’a muhtaç olmak anlamında dört manada kullanılır. Fakir sözlükte “omurgası kırık olan” anlamındadır.³²² Terim olarak ise sözlük anlamıyla bağlantılı olarak omurgası kırık olan gibi çaresiz manasına gelmektedir.³²³ Fakir, temel ihtiyaçlarını karşılayamayan kişidir. “(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne vererseniz, şüphesiz Allah onu bilir”³²⁴ ayetinde fakirlerin özelliği olarak iffetinden dolayı kimseden bir şey isteyemeyen kişi olmaları aktarılır. Miskin kelimesi ise hiçbir şeye sahip olmayan kişiye denir ve fakirden daha düşük bir seviyededir.³²⁵ Aslında fakir ve miskin kelimelerinin anlamları noktasında farklı görüşler öne sürenler de olmuştur.

³¹⁹ Buhârî “Nikâh”, 41.

³²⁰ en-Nisâ 4/1.

³²¹ ez-Zâriyât 51/56.

³²² Isfahânî, el-Müfredât, II, ss. 340-341.

³²³ Mustafa Şen, “Kuran’da Zenginlik ve Fakirlik”, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya), 2008, s. 16.

³²⁴ el-Bakara 2/273.

³²⁵ Isfahânî, el-Müfredât, I, 593.

Şafii ve Hanbelilerde ise fakir miskinden daha zor durumda olan ve hiçbir gelire sahip olmayan kişi olarak tanımlanır.³²⁶

Fakirliğin tam olarak sınırlarını çizmek zordur. Her ülkenin şartlarına göre fakir kavramı değişiklik arz eder. Gelir seviyesi her ülkede değişmektedir. Kur'ân'da da fakirlerle ilgili bir alt sınır belirlenmemiştir. Fakir veya zenginlerin sorumluluklarıyla alakalı hatırlatmalar yapılmıştır. Belirlenen kurallar çerçevesinde toplumdaki herkesin üzerine düşeni yapması beklenir.

Fakir kelimesi Kur'ân'da kullanılırken onun zenginlikte olduğu gibi vehbi ve kesbi yönüne değinildiğini görebiliriz. Tembelliğinden dolayı fakir olanlar olduğu gibi; Allah'ın bazılarının rızkını az verdiği de söylenebilir.³²⁷ Rızkın daraltılması da bireylerin imtihan sınırları içindedir.³²⁸ Zengin ve fakir olgusunu kabul eden Kur'an-ı Kerim; iki grup arasında dengeyi sağlamaya çalışır. Fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için birtakım tedbirler alınmıştır. Oruç tutmaya gücü yetmeyenlerin fakirleri doyurması,³²⁹ kasten yeminini bozanların on fakir doyurma emri,³³⁰ hac ibadeti esnasında hatalı davranan kişilerin kurban kesip dağıtma zorunluluğu³³¹ fakirlerin lehine verilen kararlardır.

Kur'ân-ı Kerim ilk olarak fakirlerin teselli edilmesi amacıyla fakirliğin nedenlerini anlatmıştır. En'âm Suresi'nde “O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphesiz yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”³³² buyrulmuştur. Ayetin ilk cümlesinde yer alan insanoğlunu halife kılması önemli bir mesajdır. Halife olma özelliğine sahip olan insanoğlu bazı imkânlar açısından birbirinden farklıdır. Ayette denenmek için insanların imkânlar konusunda eşit olmadığı ifade edilerek fakir insanlar teselli edilmektedir. Fakirlerin denenmesiyle zenginlerinki birbirinden farklıdır. Fakirlerin sabır konusundaki tavrı, zenginlerin de şükür noktasındaki tavrı ve bunun gereğini yerine getirmesi belirlenmiş olur. Buna bağlı olarak dünyadaki deneme ve sınamanın sonucu ahiretteki ceza ya da mükâfattır.

³²⁶ Osman Eskicioğlu, “Fakir”, *DİA*, s. 129.

³²⁷ Şen, “Kuran'da Zenginlik ve Fakirlik”, s. 71.

³²⁸ el-İsrâ 17/30.

³²⁹ el-Bakara 2/184.

³³⁰ el-Mâide 5/89.

³³¹ el-Bakara 2/196.

³³² el-En'âm 6/165.

“Şüphesiz Rabbin, dilediğine rızkı bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Çünkü O, gerçekten kullarından haberdardır ve onları görmektedir”³³³ ayetiyle de kişinin çalışması dışında rızkı verenin Allah olduğu vurgulanmaktadır. Ancak rızık, insanoğluna çalışmadan verilecek bir özelliğe sahip değildir. Peygamberlerin bile geçimlerini sağlamak için farklı mesleklerde çalıştığı bilinir. Çalışsa bile maddi anlamdaki sıkıntıdan kurtulamayan fakirler için yukarıda zikredilen ayet teselli amaçlı olarak anlaşılabilir.

Sosyal hayatın içinde fakirlerin ya da düşkünlerin olması doğaldır. Bütün insanların eşit bir gelire ve mal varlığına sahip olması mümkün değildir. Mutlak bir ekonomik eşitlik sağlanamaz. Tarih boyunca zenginler, fakirler ve bunların arasında olan gruplar her zaman var olmuştur ve gelecekte de var olacaktır. Kur’ân-ı Kerim’in mutlak manada fakirliği ya da zenginliği övdüğünü değil onlarla ilgili kurallar ortaya koyduğunu görürüz. Rızkı için uğraştığı halde insanların maddi zorluklar yaşaması çok tabiidir. Doğal olmayan bu insanların varlıklı kişiler tarafından unutulmasıdır. Kur’ân’daki pek çok ayet fakirlerin korunmasına yöneliktir. Onlara yardım elinin uzatılmasını, zekât veya sadaka yoluyla onların desteklenmesini isteyen emirler mevcuttur.³³⁴

Fakirlere yapılan yardımlarda onların gururunun kırılmaması, onurlarının korunması ısrarla vurgulanmıştır.³³⁵ Zekât ve sadaka verirken bile nezaket sahibi olunması, karşısındaki insanın rencide edilmemesi önemli ayrıntılardır.³³⁶ Hz. Peygamber de “Nice kapılardan kovulmuş, üstü başı perişan insanlar vardı ki Allah’a yemin etse Allah onu yemininde haklı çıkarırdı”³³⁷ buyurarak, insanların mal ya da mülklerine göre değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Hız. Peygamber’in hayatının bir kısmı maddi açıdan zorluklarla geçmiştir. Babasını ve annesini çok küçük yaşta kaybettiğini göz önünde bulundurursak onun çocukluğunun zor geçtiği sonucuna varabiliriz. Çobanlık yaptığı dönemler olmuştur.³³⁸ Amcası Ebu Talib’in yanında ticaretle uğraşmıştır. Hayatı boyunca kendisinin ve ailesinin rızkını kazanmak için çalışmış olan Allah Resulü’nün maddi anlamda inişli çıkışlı bir hayatı olmuştur.

³³³ el-İsrâ 17/30.

³³⁴ el-Beled, 90/15-16; el-Bakara 2/273, el-Meâric 70/24-25.

³³⁵ el-Bakara 2/261-264.

³³⁶ el-Bakara 2/271, el-Bakara 2/262.

³³⁷ Müslim, “Birr”, 138.

³³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 46.

H. Peygamber İslam'ı çevresindekilere tebliğ etmeye başladığı ilk yıllarda genelde fakir, güçsüz insanlar Müslüman olmuşlardı. Mekke'nin ileri gelenleri onlarla beraber oturmaya bile tenezzül etmezlerdi. Mekkeli müşrikler H. Muhammed'den fakir olan bu sahabeleri yanından kovmalarını istemişlerdi. Bu durum üzerine *“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun”*³³⁹ ayeti nazil olmuştur.³⁴⁰ Ayette H. Peygamber'e yapılan bir uyarı söz konusudur. Peygamberlerin pek çoğunda benzer durumlar yaşanmıştır. H. Nuh döneminde de bu tür isteklerin olduğunu ayetlerden anlıyoruz.³⁴¹ Ayetlerde herkesin değerini Allah'ın bileceği vurgulanmaktadır. Allah'ın az veya çok rızık vermesinin insanların değeriyle bir bağlantısı yoktur.³⁴² *“Sonra o gün, nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz?”*³⁴³ ayetiyle de rızık veren Yüce Yaratıcının aynı zamanda ahirette dünyada verilen rızıktan hesap soracağını da hatırlatmıştır.

H. Peygamber'in pek çok hadisi şerifi de insanlar arasındaki eşitliği vurgulamaktadır. *“Allah Teâlâ sizin yüzlerinize ve mallarınıza değil, kalplerinize ve amellerinize (davranışlarınıza) bakar”*³⁴⁴ Ayrıca o dönemde yaşanan bazı diyaloglar bu hadis-i şerifi destekler niteliktedir. Bir gün mecliste otururken gelir düzeyi yüksek biri oradan geçer. “Bu kişi hakkında ne dersiniz?” diye sorduğunda oradakiler, bu kimse bir kadına evlenmek için talip olduğunda evlenilmeye, birisi hakkında referans verdiğinde referansı itibar görmeye, bir şey söylendiğinde sözü dinlenmeye en layık olandır, demişlerdir. Bu arada gelir düzeyi düşük olan birisi oradan geçmekte iken Rasûlullah onun hakkında ne dersiniz? diye sormuştur. Orada bulunanlar bu sefer bu kişi bir kadınla evlenmek için talip olsa evlenmeye layık olmayan, birisi hakkında referans verse referansı kabul görmeyen, bir şey söylediği zaman sözü dinlenmeyen kişidir diye cevap verdiler. H. Muhammed ise; “gelir düzeyi düşük olan bu fakir, gelir düzeyi yüksek olan öbür zengin gibi dünya dolusu insandan hayırlıdır”³⁴⁵ buyurarak gelir düzeyinin hiçbir önemi olmadığına işaret etmiştir.

³³⁹ el-En'âm 6/52.

³⁴⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, ss. 152-153.

³⁴¹ eş-Şuarâ 26/111-113.

³⁴² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, ss. 152-153.

³⁴³ et-Tekâsür 102/8.

³⁴⁴ Müslim, “Birr”, 34

³⁴⁵ Buhârî, “Nikâh”, 16.

Hız. Peygamber döneminde de fakir ve zengin Müslümanlar vardı. Özellikle hicretten sonra malını mülkünü Mekke’de bırakan Müslümanların hayatı daha da zorlaşmıştır. Ensar, muhacir kardeşlerine maddi olarak yardım elini uzatmış olsa bile gelir düzeyi düşük olan pek çok aile oluşmuştur. İslam’ın ilk dönemlerinde yardımlaşma müessesesi o kadar yaygınlaşmıştır ki iktisadi hayatın gelişmesinde bu durum önemli bir rol oynamıştır. Gelir düzeyi yüksek olan sahabiler, maddi sıkıntı yaşayan diğer Müslümanlara her zaman yardım etmiştir. Bir tarafta hallerinden şikâyetçi olmayan fakir sahabiler, diğer tarafta sosyal yardımlaşmayı hayatlarının her sahasına yayan zengin sahabiler vardı.³⁴⁶

Fakir sahabiler denilince akla Ashabı Suffe gelir. Mescidi Nebinin hemen yanı başında olan bu sahabiler hem Hız. Peygamber hem de diğer Müslümanlar tarafından her zaman korunup kollanmış ve değer verilmiştir. Çünkü Hız. Peygamber’in eğitiminden geçen Müslümanlar, fakir olan din kardeşlerini unutmamaları gerektiğinin bilincinde idiler. Bahsedilen dönem İslam’ın ilk yayıldığı zamanlardı. Fakat sonradan fetihler arttıkça Müslümanların gelir seviyesi oldukça yükselmiştir. Buna rağmen üstünlüğün inanç ve amellerle olacağı hiçbir zaman unutulmamıştır.

Mekke’de indirilen ilk ayetlere baktığımızda da fakir insanlara yardım etmenin vurgulandığını görebiliriz. Müddessir Suresi’nde cehenneme girme nedenlerinden biri olarak yoksulların doyurulmaması gösterilir.³⁴⁷ Cahiliye döneminde değersiz gözüyle bakılan fakir insanların indirilen vahiylerle onurları korunmaya çalışılmış, kişiliklerine verilen önem bu yolla vurgulanmıştır.

İslam prensip olarak dünya ve ahireti birbirinden ayrı olarak düşünmez. Bu nedenle burada yapılan ya da yapılmayan her hareketten insanlar sorumludur. Fakirlikle sınanan insanların da üzerine düşen sorumlulukları vardır. Bazı ibadetlerden muaf olmaları Hız. Peygamber dönemindeki fakir Müslümanları üzümüştür. Servet sahiplerinin hac ve umre yaptıklarını, zekât ve sadaka verdiklerini, kendilerinin ise bu ibadetlerin sevaplarından mahrum kaldıklarını söyleyerek üzüldüklerini ifade etmişlerdir.³⁴⁸ Hız. Peygamber ise bir hadis-i şerifinde “*Hiçbir kul, kıyamet gününde ömrünü nerede tükettiğinden, ilmiyle ne gibi işler yaptığından,*

³⁴⁶ Mehmet Yuran, “Gelir Düzeyi İle İlgili Hadislerin Analizi”,(Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 73.

³⁴⁷ el-Müddessir 74/42-44.

³⁴⁸ Buhârî, “Ezan”, 155.

malını nerede kazanıp nerede harcadığından, gençliğini nerede yıprattığından sorulmadıkça bulunduğu yerden kıpırdıyamaz”³⁴⁹ buyurarak aslında zenginliğin daha fazla sorumluluk demek olduğunu hatırlatmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de fakir insanlarla alay eden ve onların üzülmelerine neden olanlar da uyarılmıştır. *“Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan müminlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır*”³⁵⁰ ayetiyle gelir seviyesi düşük insanlarla alay eden kişiler hem eleştirilmiş hem de azapla tehdit edilmiştir.

Fakir onurundan bahsederken dilencilik konusunun da ele alınması gerekir. İslam dini dilenciligi yasaklamıştır. İslam, dilenciligi kişinin onurunu, şeref ve haysiyetini küçük düşürücü bir hareket olarak görür. Dilencilğin bireysel negatif etkileri olduğu gibi, toplumsal alanda da negatif yönleri vardır. Din de zengin olsun fakir olsun herkesin helal rızık peşinde koşması istenir. Fakir bireylerin onurlarını korumaya çalışan İslam, ne kadar ihtiyaç sahibi olursa olsun fakir insanların dilenmesini hoş görmez. Hz. Peygamberin de dilenciligi yasaklayıp toplumun her kesimine çalışmayı emrettiği hadisleri vardır: *“Sizden herhangi birinizin sırtına bir bağ odun yüklenip satması, herhangi bir kişiden dilenmesinden daha hayırlıdır.*”³⁵¹ İnsanın şeref ve haysiyetini korumak için İslam dini oldukça titiz davranmıştır. İnsanları dilenerek değil, şeref ve haysiyetlerini koruyarak çalışmaları için teşvik etmesi de aynı mantığa dayanır.³⁵² Kişinin hem bu dünya için hem de ahiret için çalışması gerekir. Gayret göstermesine rağmen fakirlikten kurtulamayan bireyin isyan etmemesi, sabırlı davranması bir erdemdir. Çünkü fakirlik her zaman çalışarak aşılabilir. Böyle durumlarda sabredip tevekkül etmek en güzeldir.³⁵³

İslami terbiyeyle yetişmiş olan atalarımızın konuyla ilgili hassasiyetini anlatan örnekleri tarih sayfalarında bulabiliriz. Osmanlılardan kalan sadaka taşları bu duruma örnek olarak verilebilir. Süheyl Ünver, sadaka taşlarının yapısı ve fonksiyonunu şu şekilde aktarır:

³⁴⁹ Tirmizî, “Kıyâmet”, 1.

³⁵⁰ et-Tevbe 9/79.

³⁵¹ Kütübü Sitte, “Kanaat”, 4866.

³⁵² Saffet Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, ss. 53-54.

³⁵³ Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, s. 170.

Sadaka taşı, iki metre boyunda mermer bir sütun. Üstünde bir çukur var. Geçen asırda, yolu buraya düşenlerden hâl ve vakti yerinde olanlar, mermerin üstündeki çukura bir miktar para bırakmış. Derdini kimseye açamayan hakiki bir fakir, ihtiyacı olunca oradaki parayı alır. O günkü ihtiyacı bir kuruş mu? Yüz para mı? Onu ayırır, kalanını, kendisi gibi ihtiyacı olanları düşünme terbiyesi icabı çukuruna kor ve meçhul sadakacıya içinin memnunluğunu kalbinden ulaştırır ve dönermiş.³⁵⁴

Zenginlik dünyevi bir nimet olarak görüne de sorumluluk açısından büyük bir külfet anlamına gelir. Nimet külfet dengesi hayatın her sahasında geçerlidir. *“Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır”*³⁵⁵ ayeti de fakir insanlara yardım etmek zorunda olan varlıklı insanların zaten bunu yapmak zorunda olduklarını, fakirlere lütuf olarak değil, onların hakkı olduğu için yardım edilmesi gerektiğini ifade eder. Yardıma ihtiyacı olan insanlar da kendilerini bu konuda daha rahat hissetmiş olurlar.

Hiz. Peygamber’den fakirliğin lehinde hadisler olduğu gibi, fakirlikten Allah’a sığındığını belirten hadisler de vardır.³⁵⁶ O, hem fakirlerin onurlarını korumaya çalışmış hem de bireysel olarak fakirlikle mücadele edilmesini, çalışılıp helal rızık kazanılmasını ve sosyal olarak da fakir-zengin dayanışmasını sağlamaya çalışmıştır. Zaten fakirlik olgusu oldukça eski bir geçmişe sahiptir.³⁵⁷ İslam dininin ortaya koyduğu prensipler sayesinde günümüzde bu sorun, fakir insanların onurlarını koruyarak dengeyi sağlamaya yöneliktir.

Kur’ân-ı Kerim’deki *“Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır; Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır”*³⁵⁸ ayetiyle de zengin olsun fakir olsun tüm Müslümanlara önemli bir hatırlatma vardır. Verilen malın imtihan olduğu vurgulanarak zengin Müslümanın üzerine düşeni yapması, fakir kardeşinin onurunu koruyarak onun yanında olması, fakir Müslümanın da mal sorgusundan uzak olduğunu bilmesi, ama ailesinin iâşesi için de çaba sarf etmesi vurgulanmıştır.

2. 4. 2. Zengin Onuru

Sözlükte “çok parası veya malı olan, varlıklı” anlamına gelen³⁵⁹ zenginlik kelimesinin Arapça’da birçok karşılığı olmasına rağmen genelde “ğına” sözcüğü

³⁵⁴ Arif Koçinalı, “Sadaka Taşları, Tarihimiz ve Düşündürdükleri”, <http://www.sizinti.com.tr/konular/ayrinti/sadaka-taslari-tarihimiz-ve-dusundurdukleri-ekim-2010.html>, (13.02.2014).

³⁵⁵ ez-Zâriyât 51/19.

³⁵⁶ Buhârî, “Deavât”, 38; Müslim, “Zikir”, 73.

³⁵⁷ Reşat Açıkgöz, *Yoksullukla Mücadele ve Üçüncü Sektör*, Ankara: Argonot Yayınları, 2013, s. 20.

³⁵⁸ et-Teğâbün 64/15.

³⁵⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1163.

kullanılır. Kur’ân’da ğ-n-y kökünden gelen sözcükler yetmiş üç yerde geçmektedir.³⁶⁰ İnsan borcunu ödedikten sonra hem kendisine hem de ailesine yetecek kadar mal ve mülke sahipse o kişi zengin olarak isimlendirilir. Temel ihtiyaçların neler olduğu zaman ve mekâna göre değişebilmektedir.

Ğına kelimesinin Kur’ân’da farklı kullanımları vardır. Bunlardan bazıları; ihtiyaçların olmaması, ihtiyaçların az olması, insan türlerine göre kazanç yollarının çok olmasıdır.³⁶¹ Konumuzla ilgili olanı ise insanlar için kullanılan hiçbir şeye muhtaç olmayan anlamındadır. Nisa suresindeki ayet “... Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin...”³⁶² bu duruma örnektir. “Ğına” kelimesi Allah için kullanıldığında O’nun hiçbir şeye muhtaç olmadığı ama her şeyin O’na muhtaç olduğu anlamındadır.³⁶³ Kur’ân’da Allah’ın zenginliğinden bahseden ayetler, Allah’a oranla herkesin fakir olduğunu vurgular; ancak insanlar arasında mutlak anlamda olmasa da fakir ve zengin ayırımından bahsedilebilir.

Zenginliğin vehbî ve kesbî olmak üzere iki yönü vardır. Bazı ayetlerde zenginlik kesbe bağlı bazı ayetlerde ise Allah’ın ihsanına bağlı olarak kullanılmaktadır. Kazanılan malın helal olması ise zenginliğin meşru sayılmasına neden olur.³⁶⁴ İnsanlarda mal edinmeye, servete karşı fitri bir istek olabilir. Fitri olan bu temayülü yok etmek mümkün değildir; ancak maddeyi putlaştırmayan, amaç olarak değil araç olarak gören onurlu, şerefli insanlar yetiştirmek mümkündür. Kur’ân-ı Kerim’de bazı ayetlerde mal ve servetten hayır olarak bahsedilir.³⁶⁵ Mal meşru yollardan kazanılıp meşru yollarda harcanırsa hayır olarak isimlendirilir.³⁶⁶

Dünyada yaşayan farklı ırk, din ve renklere sahip milyonlarca insan vardır. Özellikle son dönemlerde yaşadığımız dünya; güçlünün zayıfı ezdiği, insan haklarını kendilerine göre yorumlayan güçlerin türediği, köleleştirilen insanların efendilerine hizmet ettiği bir alan haline gelmiştir. Böyle bir anlayışın hâkim olduğu yeryüzünde Müslümanların zayıf, güçsüz, sermayeden yoksun olması onların kendilerini koruyamamaları anlamına gelir. Kendisini, ailesini, dinini, iffetini koruyamayan

³⁶⁰ Mehmet Erkal, “Zengin”, *DİA*, XXXIV, s. 275.

³⁶¹ Isfahânî, *el-Müfredât*, ss. 294-295.

³⁶² en-Nisâ 4/6.

³⁶³ el-Muhammed 47/38; el-Fâtır 35/15.

³⁶⁴ Şen, “Kuran’da Zenginlik ve Fakirlik”, s. 70.

³⁶⁵ el-Bakara 2/272, 273; el-Hâc 22/11; el-Meâric 70/21.

³⁶⁶ Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, ss. 120-121.

insanın onurundan bahsetmek de çok anlamlı olmaz. Tarihten gelen, sermayeye karşı oluşan yanlış bir bakış açısı Müslümanların dünyanın pek çok yerinde ezilen sınıf olmasına neden olmuştur.³⁶⁷ Ekonomik gücü elinde bulunduran ülkelerin dünyanın her yerinde istediklerini yapmaları, kaynaklarını iyi kullanamayan Müslümanları zor durumda bırakmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de “Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz”³⁶⁸ buyrulurak Allah'ın mutlak zengin olduğu ifade edilir. Zenginliğin alt sınırı temel ihtiyaçları karşıladıktan sonraki nisap miktarı mal iken; üst sınırı belirlenmemiştir. Mal kazanma ve biriktirme insanın doğuştan getirdiği özelliklerden sayılmıştır.³⁶⁹ Zenginler için oluşturulan kurallarla fakirlerle aralarında denge sağlanmaya çalışılmıştır. İsrafin, gösterişin yasaklanması, zekât, sadaka gibi ibadetlerin emredilmesiyle de fakirlerin hakları korunmaya çalışılmıştır.

İnsanların mal edinmeleri veya bunun için çalışmalarında problem yoktur. “Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lütfundan rızık isteyin; Allah'ı çok anın ki saadete erişesiniz”³⁷⁰ ve “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın...”³⁷¹ ayetleri insanların kazançlarının olmasının hatta bunun için çalışmalarının gerektiğini ifade eder.

Mal biriktirme hırsının insanları ahirete hazırlanmaktan alıkoyacağı düşüncesi pek çok insanda vardır. Ancak mal kazanma arzusunun sebebinin iyi bilinmesi gerekir. Başka insanlara karşı övünme vesilesi olarak mal edinme isteği doğru değildir. Mal-mülk edinmek için çalışan Müslümanlar bunu hem kendilerini hem de ailelerini başkalarına muhtaç olmaktan korumak için yapıyorlarsa sıkıntı olmayacağı açıktır.

Malın fitnesinden uzak durmak için İslam dininin malla ilgili emirlerinin yerine getirilmesi önemli bir ayrıntıdır.³⁷² Müslümanların zayıf ve güçsüz olmaksızın güçlü olmaları istenen bir durumdur. Hem kendilerine hem de başka Müslümanlara faydaları olacaktır. Küreselleşen dünyada bazı Müslümanların bir

³⁶⁷ Sancaklı, “Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, 2001, s. 331.

³⁶⁸ el-Muhammed 47/38.

³⁶⁹ el-Âdiyât 100/8.

³⁷⁰ el-Cuma 62/10.

³⁷¹ el-Bakara 2/267.

³⁷² İmam Birgivi, “Şükreden Zengin ile Sabreden Fakirin Birbirine Olan Üstünlüğü”, Saffet Sancaklı (çev.), *Diyanet İlmî Dergi*, 44/4, (Ankara 2008), s. 112.

lokma bir hırka anlayışının dünyanın pek çok yerinde sıkıntı yaşayan Müslümanlara fayda vermediği aşikârdır. İnsan onurunu korumayı hedefleyen bir sistem olarak dinin, özgüvenini yitiren bir Müslüman toplumunu onaylaması mümkün değildir. Ayrıca kendi bağımsızlığını korumaktan aciz olan toplumların başka milletlerin egemenliği altında onurlarını, şeref ve haysiyetlerini kaybedeceği de ortadadır. Çünkü bir milletin fakir olması ve bunu değiştirmek için uğraşmayıp hiçbir çaba göstermemesi onların başka milletlerin boyunduruğu altına girmesi demektir.

“Bir lokma bir hırka” felsefesi de doğru anlaşılacak zorundadır. Bu dünya nimetlerine karşı hırslı olmamak, tüketimde açgözlü olmamak demektir.³⁷³ İnsanın çalışması, gayret göstermesi önemli bir özelliktir. Çalışmak, insanları aydınlığa çıkarmak için gönderilen peygamberlerin yoludur. Bu dünya çalışma, yorulma yeridir, dinlenme yeri burası değil, cennettir. İnsanın bu dünyada soylu ve onurlu bir yaşam sürmesi, ahiret hayatının kazanılabilmesi yine çalışmaya bağlıdır. Çalışmak izzet ve şereftir. Tembellik insanoğluna yakışan bir özellik değildir.³⁷⁴

Hiz. Peygamber’in helal yoldan kazanılan malla ilgili hadisi şerifleri vardır. “...varisleri zengin bırakman, onları muhtaç ve insanlara el açar bırakmandan daha iyidir”³⁷⁵ Aynı şekilde Enes bin Malik için dua etmiş ve “Allah’ım onun malını ve evladını çoğalt”³⁷⁶ diye duasını bitirmiştir. Aynı şekilde Hiz. Muhammed’in “Hased ancak iki şeyde caizdir. Allah kendisine mal verip de, o malı hak uğrunda sarf etmeye muvaffak kıldığı kimse ile Allah kendisine hikmet verip de onunla amel eden ve onu başkalarına öğretene kimsedir”³⁷⁷ hadisi de gıpta edilecek gruplar arasında malını infak edenler olduğunu gösterir. “Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı lokma yememiştir...”³⁷⁸ Bu hadiste en onurlu, en güzel kazancın kişinin alın teriyle elde edilen mal olduğu vurgulanmaktadır. Aslında bu, aynı zamanda peygamberlik yoludur.³⁷⁹ “Kuvvetli mü’min zayıf mü’minden daha hayırlı ve daha sevimlidir”³⁸⁰ hadisi ise sadece manevi yönden güçlü olmayı değil, hem maddi hem de manevi kuvveti kastetmektedir.³⁸¹ “Üstteki el (veren el), alttaki elden (alan el) daha

³⁷³ Rasim Özdenören, *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985, s. 120.

³⁷⁴ Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, ss. 12-26.

³⁷⁵ Buhârî, “Cenaiz”, 37; Müslim, “Vesaya”, 5-8.

³⁷⁶ Müslim, “Fedailü’s-Sahabe”, 142.

³⁷⁷ Buhârî, “İlim”, 15.

³⁷⁸ Buhârî, “Buyu”, 15.

³⁷⁹ Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, s. 43.

³⁸⁰ Müslim, “Kader”, 34; İbni Mâce, “Mukaddime”, 10.

³⁸¹ Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, s. 44.

hayırlıdır”³⁸² “Allahım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan sana sığınırım”³⁸³ hadis-i şerifleri de tembelliği kaçınılması gereken özellikler arasında zikreder.

Kur’ân-ı Kerim’de de mal biriktirme ile ilgili olumsuz ifadelere rastlanılmaz. Örneğin Duhâ Suresi’nde Hz. Peygamber’e hitaben “*Seni fakir bulup zenginleştirmedim mi?*”³⁸⁴ hitabı vardır. Yine Hz. Muhammed’e yönelik olarak “*Büsbütün de elini açıp tutumsuz olma*”³⁸⁵ ilahi seslenişle Yüce Yaratıcı birtakım sınırlar çizmekle beraber olumsuz ifadeler kullanmamıştır. İnsanoğlu toplumsal bir varlık olduğu için toplumun diğer bireyleriyle iletişim halindedir. Kur’ân-ı Kerim’de insanoğluna farklı sorumluluklar yüklemiştir. Bireyler kendilerine verilen nimetlerin Allah’ın nimeti olduğunu unutmamalı, her nimet için şükretmesini bilmelidir.

Bu noktada Kur’ân’daki “kötü zenginlerden” bahsetmek doğru olacaktır. Mal biriktirmeyle ilgili olumsuz ifade kullanmayan kutsal kitabın zengin olan bazı şahısları yermesi bizatihi zenginliğin kötü olmasıyla alâkalı değildir. Servetiyle kibirlenip şımaran bireyler fakirlerin alın teriyle zenginleştikleri halde onları görmezden geldikleri için eleştirilirler.³⁸⁶ Zenginlerin onurlu olmasını sağlayan bir özellik de yoksulların sıkıntılarını dert edip, onları göz ardı etmemeleridir.

İslam dini malın kullanılmasında birtakım ibadetleri farz kıldığı gibi, zenginlerin malları sayesinde başka insanlar üzerinde hâkimiyet kurmasına izin vermez. Onların mal ve mülkü güç vesilesi olarak görmelerini değil, fakir insanlara yardım vesilesi olarak görmelerini ister. Nemrut, Firavun, Karun gibi topluma mal mülkleri yoluyla eziyet eden kötü örnekler bu noktada hatırlanabilir.

Zenginin Allah katında değer kazanabilmesinin en iyi yollarından biri de malından infak etmesidir. “*Allah’a ve Resulüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır*”³⁸⁷ Malın asıl sahibinin Allah olduğunu bilen varlıklı insanlar bu sayede büyük mükâfat elde edebilirler. İnfakla ilgili sınırlamaları Kur’ân’da bulmak mümkündür. Onurlu bir davranış sergileyen zengin insanın aynı şekilde fakir kardeşinin de onurunu

³⁸² Buhârî, “Zekât”, 18.

³⁸³ Müslim, “Zikir”, 73.

³⁸⁴ ed-Duhâ 93/8.

³⁸⁵ el-İsrâ 17/29.

³⁸⁶ Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, s. 125.

³⁸⁷ el-Hadîd 57/7.

düşünerek yardımını bu çerçeve de yapması hatırlatılır. “*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir*”³⁸⁸ ayeti yapılacak yardımların özelliği konusunda da bilgi vermektedir. Yine Kur’ân-ı Kerim’de zengin olan kişilerin sahip olduklarını fakirlerle paylaşması emredilir.³⁸⁹ Hatta zaman zaman şeytanın insanları fakirlikle korkuttuğu hatırlatılarak,³⁹⁰ bu konuda uyanık olunması mesajı verilmiş olunur. Şeytanın aldatmalarına uymayan zengin Müslümanların yaptıkları yardımı başa kakmaları da yine aynı surede yasaklanır.³⁹¹

Zengin bireylerin toplumda onurlu bir yaşam sürmeleri onların etrafındaki insanlarla olan münasebetleriyle de alâkalıdır. Özellikle yollarında çalışan insanların haklarını gasp etmemeleri, çalışanların ücretlerini geciktirmeden vermeleri gerekir. “*İşçinin ücretini alın teri kurumadan ödeyiniz*”³⁹² buyuran Allah Resulü, insani ilişkilerde evrensel mesajlar ortaya koymuştur.³⁹³ Kul hakkı çalışma hayatında çok önemlidir. Özellikle işveren konumunda olan zengin bireylerin onurlarını koruyup, kimsenin hakkını ihlal etmemesi gerekir.

İslam âlimlerinin zengin ya da fakir Müslümanların üstünlüğü konusunda fikirler ileri sürdükleri bilinir. Aslında önemli olan fakir ya da zengin olmak değildir. Kur’ân-ı Kerim’de açık ve net olarak üstünlüğün takvada olduğu belirtilirken³⁹⁴ başka tartışmalara girmek zannımca çok doğru bir yaklaşım olmaz. Mutlak olarak başka bir özellik kişiye üstünlük kazandıramaz. Zengin olan insanların onurlu bir yaşam sürmeleri için zenginliğin getirebileceği kibir, gurur gibi özelliklerin eğitim yoluyla düzeltilmesi gerekir.

2. 5. Sağlık Durumuna Göre

2. 5. 1. Engelli Onuru

Engelli kavramının farklı tanımları yapılmış ve bazen bu tanımlar birbiri ile karıştırılmıştır. İçinde yaşanılan toplumun kelimelerle ilgili algısı da bu yanlışlıklara neden olmuştur. Hastalığın sonuçlarına ve etkilediği alana göre bir sınıflandırmadan

³⁸⁸ el-Ali İmrân 3/92.

³⁸⁹ el-Hac 22/28, el-Hac 22/36.

³⁹⁰ el-Bakara 2/268.

³⁹¹ el-Bakara 2/262.

³⁹² İbn Mâce “Ruhun”, 4.

³⁹³ Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, s. 64.

³⁹⁴ el-Hucurât 49/13.

bahsedilebilir. Sakatlık için bozukluk, özürlülük ve engellilik adı altında üç ayrı kategoride tanımlama yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda;

Sakatlık; bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özellikler açısından belirli bir oranda işlev kaybına neden olan organ yokluğu ya da bozukluğunun sonucu olarak normal hayatın gereğine uyamayacak düzeyde özürlenme demektir. Bozukluk; sağlık bakımından psikolojik, fizyolojik ve anatomik yapı veya fonksiyonlarındaki eksikliği ve anormallliği ifade eder. Özürlülük; herhangi bir bozukluk sonucunda, herhangi bir yeteneğin normale oranla azalması veya kaybedilmesidir. Engellilik bir yetersizlik veya özür nedeni ile yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin yerine getirilememesidir.³⁹⁵

Engelliler için yapılan tanımlardan biride 01. 07. 2005 tarihli 5378 no’lu Özürlüler Kanunu’nda yer alan: *“Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi”*³⁹⁶ şeklindeki tanımdır.

Engelliler için farklı sınıflandırmalar söz konusudur. Görme, işitme, konuşma ve zihinsel engelliler gibi çeşitli tasnifler yapılabilmektedir. Engelli kavramıyla doğuştan ya da sonradan hastalık veya kazayla bedensel, zihinsel, sosyal yeteneklerini tamamen veya kısmen kaybedenler kastedilir.

Engellilik kavramının Kur’ân’da kullanılışı iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan biri organın yapısında var olan kolayca algılanabilen bozukluklar; ikincisi ise organın yapısında olmayan, gözle kolayca anlaşılamayan ancak birtakım testlerle anlaşılabilen engellerdir.³⁹⁷

Engelli kavramının günümüzde daha fazla telaffuz edilmesi konunun önemini anlamayla bağlantılı kabul edilebilir. Son dönemlerde sosyal sorumluluğun bir tezahürü olarak engelli insanlarla ilgili gerek hukuki gerekse sosyal boyutlu çalışmalar yapılmaktadır. Trafik kazalarının, savaşların sebep olduğu engelli birey sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. İki dünya savaşı gören insanoğlu ölümlerle beraber pek çok yaralanmalar da görmüş ve engelli birey sayısı artmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 16 Aralık 1976 tarih ve 31/123 sayılı kararı ile 1981 yılı

³⁹⁵ I. Özürlüler Şurası, Çağdaş Toplum Yaşam ve Özürlüler Ön Komisyon Raporları, 29 Kasım-02 Aralık 1999, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Ankara: Takav Yayıncılık, 1999, s. 6.

³⁹⁶ Münür Tezcan, “Kur’an’ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar”, (Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 5.

³⁹⁷ Mustafa Kırız, “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’an’da “Engellilik İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi” Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12/1, 2007, s. 109.

Uluslararası Sakatlar Yılı ilan edilmiştir. Bu tarihle beraber hem engellilere hem de onların sorunlarına olan ilgi artmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’in engelliliği ele almasının en önemli amacı itikadî ve ahlâki boyutta kurallar ortaya koymaktır. Kur’ân, engelli bireylerde ve çevresinde dini inanç bakımından doğru bir bakış açısı geliştirmeye, toplumun sağlıklı kesiminde engelli bireylere karşı sorumluluk bilinci aşılama çabasıdır.³⁹⁸ Allah, insanoğlunu yeryüzünün halifesi olarak yaratmış, ona sorumluluklar yüklemiş ve onu diğer canlılardan üstün tutmuştur.³⁹⁹ Bu üstünlük engelli, engelsiz, kadın, erkek diye ayrıma tabii değildir. Allah katında insanın sahip olduğu bu özellik sadece manevi olarak değişebilir. *“Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik. Ancak, iman edip sâlih amel işleyenler başka. Onlar için devamlı bir mükâfat vardır”*⁴⁰⁰ ayeti insanın sahip olduğu değeri kendi yanlışlarıyla değiştirebileceğini gösterir. İnsanın Allah katındaki değeri engelli, engelsiz oluşuna göre değişmez.

Ayetlerde mutlak ifadelerin kullanılması insanlar arasında hiçbir ayrım yapılmadığının bir göstergesidir. “Ey İnsanlar” ya da “Ey Mü’minler” diye hitap edilmesi kadın- erkek, genç-yaşlı, engelli-engelsiz, zengin-fakir ayrımı yapılmadığı anlamına gelir.⁴⁰¹ İnsanoğlunu yaratılıştan itibaren başıboş bırakmamış olan Yüce Yaratıcı her dönemde insanların mutluluğunu hedeflemiştir. İslam dini de bu ilahi zincirin son halkası olarak siyah-beyaz, kadın-erkek, çocuk-yetişkin, engelli veya engelsiz demeden herkesin Allah karşısındaki sorumluluğunu, dünyadaki yerini, konumunu ve görevini anlamasını sağlayan kurallar bütünü oluşturmuştur. Engellilerle ilgili kullanılan bazı ifadeler doğrudan onları ilgilendirirken bazıları da dolaylı kullanıma sahiptir. Doğrudan engellileri konu alan ayetlere ileride ayrıca değinilecektir. Dolaylı olarak ise Hz. İsa’nın âmâ olan birini iyileştirmesi,⁴⁰² Hz. Yakup’un gözlerinin yeniden görmesi⁴⁰³ ve Hz. Eyüp’ün çektiği sıkıntılar ilk akla

³⁹⁸ Kasapoğlu, *Ayet ve Hadislerde Engelliler*, Malatya: Ekm Ofset, 2010, s. 3.

³⁹⁹ el-Bakara 2/34.

⁴⁰⁰ et-Tîn 95/4-6.

⁴⁰¹ Halil Bektaş, “Kur’an’ın Özürlülere Bakışı”, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 57.

⁴⁰² el-Âli İmrân 3/49.

⁴⁰³ el-Yûsuf 12/84, 93, 96.

gelen örneklerdir.⁴⁰⁴ Kur'ân'da engellilik anlamında kullanılan kelimelerden bazıları “darr”, “durr”, “muzdar”, “uli'd-darar” ve “marad” kelimeleridir.

Darr; her türlü bedensel ve zihinsel hastalığı, sıkıntıyı ifade eder. Durr; bedeni ve zihni organlarda meydana gelen hastalıklardır. Muzdar; bedensel ve zihinsel engelleri, sıkıntı ve belaları anlatır. Uli'd-darar; körlük, sağırılık, bunaklık, felçlilik gibi durumları kapsamaktadır. Marad ise sağlığın bozulması anlamındadır ve kişinin günahı olması durumuna denir.⁴⁰⁵

Hakiki anlamda körlük Kur'ân-ı Kerim'de on bir ayette geçmektedir. Buradaki körlük görme özelliğinin kaybıyla alâkalıdır. Kur'ân'da geçen ayetlere bakıldığında farklı bakış açısıyla ilgili ayetler olduğu görülebilir. Bazı ayetler engellilerin sorumlu olmadığı konularla ilgili iken bazıları da tedavi edilmeleriyle ilgilidir.⁴⁰⁶

Kur'ân'da en fazla bahsi geçen engelli grubu körlerdir. Bunun nedeni o dönemde çok fazla savaş olması ve savaşlarda kesici aletlerin kullanılması olabilir.⁴⁰⁷ Kur'ân'da görme engellileri anlatırken âmâ ve ekmeh kelimeleri kullanılır. Ekmeh kelimesi doğuştan kör olanlar için kullanılır. Görme engelinden bahseden bazı ayetler gerçek anlamında kullanılırken bazıları mecazî anlam ifade etmektedir. Kur'ân'ın görme engellilere bakışından bahsettiğimizde akla ilk gelecek olan sure Abese Suresi'dir. Surenin ilk on iki ayeti görme engelli olan Abdullah b. Ümmü Mektum hakkında inmiştir. Bu ayetler aynı zamanda özelde âmâ insanların genelde ise bütün engellilerin onurunu korumaya yöneliktir.

*“(Peygamber), yüzünü ekşitti ve geri döndü. Âmânın kendisine gelmesinden ötürü. Belki o temizlenecek. Yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince. Sen ona yöneliyorsun. Oysaki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak sana gelen. Ve (Allah'tan) korkarak gelenle. Sen onunla ilgilenmiyorsun. Hayır! Şüphesiz bunlar bir öğüttür. Dileyen ondan (Kur'ân'dan) öğüt alır”*⁴⁰⁸ ayetlerinin iniş nedeni olarak bahsedilen Abdullah ibn Ümmü Mektumdur ki kendisi engellilerle ilgili hükümlerin sembolü olmuştur. Hz. Peygamber Utbe ibn Rebia, Ebu Cehl ibn Hişam, Abbas ibn

⁴⁰⁴ el-Enbiyâ 21/83-84.

⁴⁰⁵ Emine Gül, *Kur'an'da Engelliler*, İstanbul: Akis Kitabevi, 2005, s. 40.

⁴⁰⁶ Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Engelliler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005, ss. 19-20.

⁴⁰⁷ Tezcan, “Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar”, s. 19.

⁴⁰⁸ el-Abese 80/1-10.

Adülmuttalib ile konuşurken gelip onlarla beraber yürüdü. Kur'ân'dan bir ayet öğrenmek istiyordu ve “ Ey Allah Resulü, Allah'ın sana öğrettiğinden sen de bana öğret” dedi. Rasûlullah ondan uzaklaşıp yüzünü astı, geri döndü ve sözünden hoşlanmadı. Öbürlerine doğru yöneldi. Bunun üzerine Abese Suresi'nin bu ayetleri indi.⁴⁰⁹ Ayette sözü geçen Abdullah İbn Ümmü Mektum Hz. Hatice'nin dayısının oğlu ve ilk muhacirlerdendir. Bir rivayete göre âmâ olarak doğmuş, başka bir rivayette ise sonradan âmâ olmuştur. Hz. Peygamber katıldığı iki gazada yerine vekil olarak onu bırakmıştır. Zaman zaman Medine'de müezzinlik yapmıştır.⁴¹⁰

Bu ayetler, görme engelliler bağlamında ele alınabileceği gibi tüm engellilerle ilgili olarak da düşünülebilir. Sıradan insanlar için nezaketsizlik sayılabilecek bir olay Hz. Peygamber için ciddi bir uyarı olabilmıştır. Tüm engellilere karşı takınılması gereken tavır hakkında ayet bizlere ipuçları vermektedir.⁴¹¹ Hz. Peygamber, bu ayetin indirilmesinden sonra Abdullah b. Ümmi Mektum'u gördüğünde “Merhaba hakkında Rabbimin bana sitem ettiği kişi” diye hitap etmiştir. Bu ayetler İslam'ın insanlara bakış açısında ayrım yapmadığının da bir göstergesidir. Bilgilenmek isteyen kişinin makamı, mevkii, cinsiyeti ayrım nedeni olamaz. Hayatın her alanında olduğu gibi insan onurunu korumak noktasında da ayrım yapılması yasaklanmıştır. “Allah sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalplerinize bakar”⁴¹² hadis-i şerifi de aynı gerçeği dile getirmektedir.

Zihinsel engellilik hem gerçek hem de mecazî anlamda kullanılır. Gerçek anlamında kullanıldığı ayetlerde zihinsel özürlü insanların haklarının yenmemesiyle ilgili uyarılar dikkat çeker.⁴¹³ Bireyin yakını da olsa hiç kimse engelli insandan faydalanma yoluna gitmemelidir. Engelli insan yetenekleri çerçevesinde geliştirilmeli, korunması ölçsüz düzeye vardırılarak, toplumdan soyutlanmış bir hale getirilmemelidir.⁴¹⁴ Hz. Peygamber sonradan zihinsel engelli olan Münkız b. Amr'ın ticaret yapmasını engellememiş ama alışverişte iki tavsiyede bulunmuştur.

⁴⁰⁹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987, XV, s. 8299.

⁴¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 252.

⁴¹¹ Muhammed Esed ” *Kur'ân Mesajı*”, Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 1999, III, s. 1236.

⁴¹² Müslim, “Birr”, 33.

⁴¹³ el-Bakara 2/282.

⁴¹⁴ Kasapoğlu, *Ayet ve Hadislerde Engelliler*, s. 102.

Biri alışverişte aldatma yok demesi, diğeri de üç gün muhayyerlik hakkına sahip olduğunu belirtmesiydi.⁴¹⁵

Ortopedik engelin gerçek anlamda kullanıldığı iki ayet vardır. “*Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selâm verin. İşte Allah, düşünesiniz diye ayetleri size böyle açıklar.*”⁴¹⁶ Bu ayetle Cahiliye döneminde engelli insanlarla aynı sofraya oturmak istemeyen insanların bu durumla ilgili yanlış davranışları düzeltilmeye çalışılmıştır.⁴¹⁷

“*Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değillerdir.) Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse onu elem dolu bir azaba uğratar.*”⁴¹⁸ Her iki ayette de İslam’ın kolaylık dini olduğuyla ilgili vurgu vardır. Toplumda yer alan engellilerle ilgili yanlış anlayışları düzeltmek için de ayetlerin indirildiği ifade edilmektedir.⁴¹⁹

Hasta insanları da geçici engelliler kategorisinde görmek mümkündür. Ciddi rahatsızlığı olup uzun bir dönem sağlıklı insanlar gibi yaşayamayanlar için İslam dini bazı kolaylıklar sağlamıştır. Özellikle ibadetler noktasındaki kolaylıklar kişileri korumaya yöneliktir. İslami hükümler “mükelleflerden zorluğun kaldırılması” ilkesine dayanmaktadır. Zaten İslam dini için kolaylık dini ifadesi de bunu gerektirir. “*Allah uğrunda, hakkını vererek cihat edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi; babanız İbrahim’in dininde (de böyleydi)...*”⁴²⁰ “*...Allah*

⁴¹⁵ Buhârî, “Buyu”, 48; Tezcan, “Kur’an’ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar”, s. 42.

⁴¹⁶ en-Nûr 24/6.

⁴¹⁷ Tezcan, “Kur’an’ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar”, s. 39.

⁴¹⁸ el-Fetih 48/17.

⁴¹⁹ Arzu Besiri, “Kur’an’da Engelliler”, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, s. 93.

<http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerIV/149.pdf> (19.05.2014)

⁴²⁰ el-Hac 22/78.

*sizin için kolaylık ister, zorluk istemez...*⁴²¹ “...Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez...”⁴²² ayetleri İslam’ın insanlara kolaylaştırıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber de “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.*”⁴²³ buyurmuştur.

Akıl nimeti dini sorumluluk açısından en önemli özelliktir. Akıl baliğ olmak ifadesi tüm dini sorumluluklarda ilk şart olarak karşımıza çıkar. Zihinsel engelli olan insanların sorumlu olmayacağı açıktır; ancak sürekli olmayan zihinsel engelliliği olan kişilerin durumu daha farklıdır. Geçici rahatsızlığı olanların bazı ibadetlerden sorumlu olduğu İslam âlimlerince belirtilir; fakat bedensel engelliler için daha farklı bir durum söz konusudur. Onların sorumlu olduğu dini yükümlülükler mutlaka vardır. Yalnız bazı kolaylıklar sağlanmıştır. “*Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar...*”⁴²⁴ ayeti nimet-külfet dengesini anlatmaktadır. Engelli olmak insana güç kaybı getirdiği için onlara birtakım kolaylıkların sağlanması oldukça normaldir. Allah’ın insanlara kolaylık dilediği bu nedenle çeşitli ruhsatlar verdiği bilinir. İslam Hukuku’nda modern hukuktan farklı olarak uyku, tehdit, bayılma durumları bile özür sayılır.⁴²⁵ İslam’ın kolaylıklar dini olduğu pek çok ayette dile getirilir.⁴²⁶ Bedensel engellilerin konu edinildiği ayetlerde de onların üzerine taşıyamayacağı yükün yüklenmediği ısrarla vurgulanır.⁴²⁷

Kur’ân’ın pratik olarak yaşanabilirliğini gösteren Hz. Peygamber’in engellilere karşı kayıtsız kalması mümkün değildi. Mekke halkı tarafından el-emin olarak isimlendirilen biri olarak Risâlet’inden önce de sonra da insanlara nezaketle, şefkatle yaklaşmıştır. Kur’ân’ın deyimiyle “âlemlere rahmet olarak gönderilen”⁴²⁸ biriydi. Hz. Hatice eşini “güçsüzü yüklenen, himaye eden, koruyan” kimse olarak tanımlamıştır.⁴²⁹ Risaletinden önce bile böyle tanımlanan bir peygamber sonrasında da engellilerle ilgili uyarılarına devam etmiştir. “*Kim ölür de mal bırakırsa malı*

⁴²¹ el-Bakara 2/185.

⁴²² el-Mâide 5/6.

⁴²³ Buhârî, “İlim”, 11.

⁴²⁴ el-Bakara 2/286.

⁴²⁵ Şevket Pekdemir, “İslam Özürlüler Hukuku”, (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 48.

⁴²⁶ el-Hac 22/78, el-Bakara 2/286.

⁴²⁷ el-Bakara 2/184, en-Nûr 24/61, et-Tevbe 9/91.

⁴²⁸ el-Enbiya 21/107.

⁴²⁹ Karagöz, “Toplumda İlgiye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru”, s. 86.

verenindir. Kim bakıma muhtaç kimseler bırakırsa onun sorumluluğu bana aittir”⁴³⁰ buyurması bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.

Hiz. Peygamber’in tebliğ görevinden sonra ulaşabildiği her insanla diyalog kurmaya çalıştığı düşünülürse onun engelli pek çok insanla bir bağ kurduğu sonucuna varılabilir. Özellikle âmâ olan Abdullah İbni Mektum’a olan tavrından dolayı kınandığı Abese Suresi’nin inişinden sonra bu konuda daha da hassas davrandığı düşünülebilir. “Ben kulumu –iki gözünü kastederek- iki sevgilisiyle imtihan ettiğimde o buna sabrederse iki göze bedel olarak ona cenneti veririm”⁴³¹ kutsi hadisi engelli insanların sabırlarına karşılık cennet nimetinin olacağını ifade etmektedir. Hiz. Peygamber’in farklı sahabilerle buna benzer diyaloglar yaşadığı da bilinir. Dünya hayatını engelli olarak geçirmek zorunda olan insanlar için ahiret inancı bir nevi kurtuluş olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Allah engelli insanların toplumda acınan değil, değer verilen kişiler olarak görülmesini ister. Acıma duygusuyla yaklaşıldığında bu durumun bireyde özgüveni zedelediği aşikârdır. Hiz. Peygamber döneminden bize aktarılan örneklerle baktığımızda O’nun engellilere acıdığını değil, birey olarak değer verdiğini görebiliriz. Huneyn Savaşı’ndan sonra yaşanan bir olay buna örneklik teşkil edebilir. Savaş ganimetleri dağıtılırken müellefe-i kuluba daha fazla pay verilmiştir. Cuayl isimli tek gözü olmayan ve insanların pek de güzel görmedikleri bir sahabiye Allah Resulü’nün daha fazla pay vermesi bekleniyordu; ancak Hiz. Muhammed Cuayl’a engelinden dolayı farklı bir uygulama yapmamış ve onu da diğer Müslümanlar gibi görmüştür.⁴³²

Allah Resulü’nün ortopedik engelli olan Muaz bin Cebel’i Yemen’e vali olarak göndermesi ve ona olan öğütleri tarih kitaplarında önemli bir yer tutar. Muaz Yemen’e uğurlanırken Hiz. Peygamber de orada bulunmuş, Muaz deveyle Allah Resulü yaya olarak onu uğurlamıştır.⁴³³ Zaten bir insanı onurlandırmanın en iyi yolu ona görev vermektir.

Uhud Savaşı’nda bir ayağını kaybeden Abdurrahman bin Avf isimli sahabi Tebuk Seferi’nde imamlık yapmış ve Hiz. Peygamber de onun arkasında namaz

⁴³⁰ Buhârî, “Feraiz”, 25.

⁴³¹ Buhârî “Merda”, 7.

⁴³² Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, , es- Siretün’Nebeviyye, thk. Mustafa Sekka vd., Kahire: Tûrâsü’l İslâm, trs. II/496; Mithat Eser, *Engelli Sahabiler*, İstanbul: Nesil Yayınevi, 2013, s. 131.

⁴³³ Abdülkâfi, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, s. 467.

kılmıştır.⁴³⁴ Engelli insanları toplumdan dışlayan bir anlayış değil, onlara sorumluluk yükleyen bir anlayış oluşturulmaya çalışılmıştır. Fiziki olarak bazen insanlar engelli kişilere önyargıyla yaklaşabilirler. Hz. Peygamber döneminde de özellikle cahiliyeden kalma alışkanlıklarla yanlış davranışlarda bulunan kişilere rastlanabilmekteydi. Toplumda değersiz görülen hatta bazen alay edilen insanlar Hz. Peygamber tarafından taltif edilmişlerdir. Allah katında değerli görüldükleri hatırlatıldığı gibi bazılarının evlenmesine bile aracılık yapılmıştır.⁴³⁵

İyilik yapmak İslam dininin özüdür. Hz. Peygamber'in iyiliğe yönlendiren hadislerinden birinde her gün sadaka verilmesinin öneminden bahseder. Sahabelerden bazıları buna güçlerinin yetmeyeceğini ifade eder. Allah Resulü de *“Âmâya rehberlik etmen, sağır ve dilsiz anlayacakları bir şekilde anlatman, ihtiyacı olanın ihtiyacını gidermesi için ona rehberlik etmen, dermen arayan dertliye yardım için koşuşturman, koluna girip güçsüze yardım etmen, konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade edivermen, bütün bunlar sadaka çeşitlerindendir...”*⁴³⁶ Engellilere hadiste bahsedilen yardımlar maddi nitelikli değildir. Engelli insanların hayatlarını kolaylaştırmaya yönelik yardımlar anlatılmıştır.

Engelli insanlar toplum içine çekilmeye çalışılırken onlara sorumluluklar yüklenir, ancak bu gerektiğinde onlara yardım edilmeyeceği anlamına gelmez. Özellikle Hz. Peygamber'in gerektiğinde engelli insanlara yardımı teşvik eden hadis-i şerifleri dikkat çekicidir. Engelli insanlara yapılacak her türlü yardım Allah Resulü tarafından sadaka olarak değerlendirilmiştir. Engelli insanları korumaya yönelik tedbirlerin de alındığı görülmektedir. Zihinsel engelli olan insanların ticaret işlerine kadar onlarla ilgilendiği bir gerçektir. Ancak engellilerle ilgilenirken onlara acıyıp maddi yardım yapmaktan ziyade, emekleriyle geçinmeleri için uygun koşulları sağlamaya çalışmıştır. Asrı Saadette engellilerin pek çok iş sahasında oldukları bilinir. İmam, berber hatta vali olarak çalışan insanlardan bahsedilebilir.⁴³⁷ Bu durum engelli insanların üretime katkısının küçümsenmemesi gerektiğini gösterir. Engelli insanlar tüketici olarak değil, toplumda kendilerine sağlanan iş imkânlarıyla üretici olmak zorundadır. Bu durum hem insanın kendisine olan saygısını hem de onurunu

⁴³⁴ Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez- Zühri İbn Sa'd, et-Tabakâtü'lKübrâ, thk. Ali Muhammed Umeyr, Kahire 2001, c. III, s. 120; Eser, *Engelli Sahabiler*, s. 136.

⁴³⁵ Eser, *Engelli Sahabiler*, s. 140.

⁴³⁶ Ahmed bin Hanbel, Müsned, V, 168-169, 154. Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamberin Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/2 (2006), s. 56.

⁴³⁷ Eser, *Engelli Sahabiler*, ss. 156-157-163.

korumasıyla da yakından alâkalıdır. Sorumluluk duygusunun gelişmesiyle beraber toplumun önemli bir kesimini oluşturan engelli insanlar atıl hale gelmemiş olur. Ancak çalışamayacak kadar engelli olan kişilere ve ailelerine gereken yardımların yapılması hem devletin hem de çevresinde yaşayan insanların sorumluluklarındandır. Sosyal bir toplum olma özelliğini muhafaza etmesi gereken Müslümanların engellilerle ilgili projelere destek vermesi gerekir.

“*Muhakkak ki Allah, sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz; kalplerinize ve amellerinize bakar.*”⁴³⁸ hadisi şerifi genel anlamda tüm fiziki özelliklerin kıymetsizliğine dikkat çeker. Bu anlamda görüntü olarak toplumun hoşlanmadığı kişiler İslam toplumunda ikinci sınıf vatandaş olarak hiçbir zaman görülmemiştir.

Engelli insanların yaşamının diğerlerine göre daha zor olduğunu kabul etmek gerekir. Ailelerinin desteğini almadan tek başına yaşayan bireyler fazla değildir. Bu sebeple engelli bireylerin ailelerinde onlara nasıl davranması gerektiğini bilmesi, onların yanında yer alması önemlidir. Engelli insanların yük olarak görülmemesi gerekir. Hz. Peygamber’in konuyla bağlantılı “*Siz ancak zayıflarınız sebebiyle rızıklandırılıyor ve yardım görüyorsunuz*”⁴³⁹ hadis-i şerifi akla gelebilir. Buradaki zayıftan kasıt hastalar, yaşlılar, çocuklar ya da engelliler olabilir. Engelli insanların ve ailelerinin dini eğitimi noktasında günümüze uygun teknolojilerin kullanılması, topluma uyum için ahlâki ilkelerin belirlenmesi ve doğru bir şekilde aktarılması önemlidir.⁴⁴⁰ Engellilere karşı tutum ve davranışların belirlenmesinde diğer toplum üyelerine de Hz. Peygamber döneminden davranış modelleri aktarılmalıdır. Ayrıca engelli ailelerin bazı sıkıntıları aşma ve manevi destek çerçevesinde değerler konusunda eğitilmesi önemlidir.

Engelli insanların onurlarını muhafaza ederek yaşayabilmeleri için bazı noktaların dikkate alınması gerekir. Aynı Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi gerekli iş imkânları sağlamak, kendi ayakları üzerinde durmalarına yardımcı olmak bunlardan biridir. Bunun yerine getirilebilmesi için de gerekli eğitim şartlarının sağlanması gerekir. Yapılacak bu çalışmalar daha çok maddi altyapıyı gerektirir. Engelli insanların kendilerine olan güvenlerini zedelememek için de onlarla alay

⁴³⁸ Müslim “Birr”, 33.

⁴³⁹ Buhârî, “Cihad”, 76; Tirmizî, “Cihad”, 24.

⁴⁴⁰ M. Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, İstanbul: Dem Yayınları, 2005, s. 247.

edilmemesi, fiziki özellikleriyle ilgili lakaplar takılmaması gerekir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan *“Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir”*⁴⁴¹ ayeti engelli engelsiz ayırımı yapmadan Müslümanların birbirleriyle alay etmelerini kesin bir dille yasaklamıştır.

Engelli insanların toplumdan tecrit edilmesi onlara yapılabilecek en büyük haksızlıktır. Klasik ifadeyle insan toplumsal bir varlıktır. Toplumsallaşma gibi önemli bir ihtiyacın göz ardı edilmemesi, eğitimle başlayan, iş istihdamıyla devam eden sürecin doğru yönetilmesi gerekir. Günümüzde çeşitli kurum ve derneklerin gerçekleştirmeye çalıştığı pek çok projenin Hz. Peygamber döneminde pratik olarak uygulandığını söyleyebiliriz. Muaz bin Cebel'in ortopedik engeline karşın Yemen'e vali olarak gönderilmesi,⁴⁴² görme engelli olan Abdullah İbni Mektum'un müezzinlik görevini ifa etmesi,⁴⁴³ kendisi gazaya giderken ehil olduğuna inandığı insanları vekil olarak yerine bırakması örnek olarak gösterilebilir.

Engelli insanların onurunu korumak için Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakmak yeterlidir. Cahiliye Araplarının kendileriyle aynı sofraya bile oturmadağı engelliler ehil oldukları yerlerde yöneticilik görevlerine getirilmiş, onlara acımak yerine onların yeteneklerinden yararlanma yoluna gidilmiştir.

İslam insanlar arası ilişkilere önem veren bir dindir. İnsanları sağlıklı ya da engelli diye ayırmaz. Bununla beraber yardıma muhtaç olan insanlara yakınlık, ilgi gösterilmesini ister. Onlara değer vermek, söz ve davranışlarla onları onurlandırmak, onların morallerinin düzelmesine yol açacaktır. Kur'ân ve hadislerde engellilere ilişkin önemli mesajlardan biri bireysel ve toplumsal anlamda engellilere karşı oluşabilecek olumsuz tutumları değiştirebilmek, bunların yerine olumlu tutumlar içeren mesajları veren bireylerden oluşan toplumlar meydana getirmektir.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ el-Hucurât 49/11.

⁴⁴² Eser, *Engelli Sahabiler*, s. 136.

⁴⁴³ Buhârî, “Ezan”, 10.

⁴⁴⁴ Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Engelliler*, s. 71.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İNSAN ONURUNA İLİŞKİN DEĞERLER

Kur'ân'da insan onurunu korumaya yönelik ilke ve tavsiyeleri içeren ayetlerde çeşitli değerler ön plana çıkmaktadır. Bu değerlerin zikredilmesindeki maksat insanların çeşitli değerlerle eğitilmesi ve bu değerlerin bir davranış ve bilinç olarak insana kazandırılmak istenmesidir. Bireylerin haysiyetini ve şerefini korumayı vurgulayan ayetlerde adalet, ahde vefa, cömertlik, doğruluk, iffetli olma, merhamet, sabır ve sevgi gibi değerler vardır.

3. 1. Kur'ân'da İnsan Onuruna İlişkin Değerler

3. 1. 1. Doğruluk ve Dürüstlük

Doğruluk ve dürüstlük doğru olma hali, doğruya has davranış, kaidelere, ölçülere uygunluk anlamlarına gelir.⁴⁴⁵ Düşüncenin gerçekle uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması, verilmiş bir olguyla uyuşması, düşüncenin kendi kendiyile uyum içinde olmasıdır.⁴⁴⁶

Doğruluk, düşüncede, konuşmada ve davranışlarda doğruluk olarak üzere üçe ayrılabilir. İlki düşüncede doğruluk, kişinin zihninden geçenlerin gerçeğe uygun olması demektir. İkincisi ise konuşmada doğruluktur. Genelde doğruluk denildiğinde ilk akla gelen kişinin söylediği sözlerin gerçekle uyuşmasıdır. Üçüncüsü ise davranışlarda doğruluktur. Bireyin davranışlarının da gerçekle uyumlu olmasıdır.⁴⁴⁷

Arapçada sıdk kelimesinin doğruluk sözcüğünü karşıladığı bilinir. Sıdk; sözle ilgilidir. Sözün kalpte olana, haber verilen şeye uygun olmasıdır. Bu şartlardan biri

⁴⁴⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 293.

⁴⁴⁶ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Savaş Yayınları, 1984, s. 45.

⁴⁴⁷ Ramazan Gül, “Bir Değer Eğitimi Olarak İlköğretim Döneminde Doğruluk Eğitimi” (*Yüksek Lisans Tezi*, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 91.

eksik olduğunda tam bir sıdktan söz edilemez. Sıddık kelimesi ise çok fazla doğru söyleyen demektir, hiç yalan söylemeyen anlamına da geldiği söylenir.⁴⁴⁸

Ahlâki erdemlerin en önemlilerinden biri doğruluktur. Söz ve davranışların birbiriyle tutarlı olmasıdır. Bireyin sözüne uygun davranması, verdiği sözü tutması doğruluk değerinin gereğidir. Doğru olmak için söz ve davranışların uyumlu olması da yeterli değildir. Birey doğru olanı yapmak ve yaşamakla da sorumludur.⁴⁴⁹

Doğruluk, övgüye layık olan değerlerden olduğu gibi, peygamberliğin de ön şartıdır.⁴⁵⁰ “Allah, şöyle diyecek: ‘Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.’ Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır”⁴⁵¹ ayetinde doğrulara verilecek mükâfatlardan bahsedilmektedir. Doğruluk ve samimiyet sahipleri mahşer günü gibi zor, meşakkatli bir günde her türlü korku ve hüzünden uzak olacaklardır. Doğruluğu şiar edinen bireyler için yapılan övgüler bu değer için kişi ve toplum için önemini vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber’in doğruluk ve dürüstlüğü ayrı bir değer verdiği sözleri ve uygulamaları ile sabittir. Kendisi için kullanılan “el-emin” sözcüğü O’nun dürüstlüğünü ve güvenilirliğini ortaya koymaktadır. “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol”⁴⁵² ayetinin Hz. Peygamber’i çok düşündürdüğü bilinir. Hatta bu ayetin kendisini ihtiyarlattığını söylemiştir.⁴⁵³ Kur’ân’daki ayetler ise dünya hayatında ve sonrasında huzurlu olmanın yolu olarak doğruluğu gösterir.⁴⁵⁴

Çocuk eğitiminde Hz. Muhammed’in doğru sözlü olmaya ne kadar önem verdiğini bir çocukla annesi arasındaki diyalogdan anlayabiliriz. Abdullah bin Amir Allah Resulü’nün yanlarında otururken annesinin kendisini çağırıp, bir şey vereceğini söylediğini aktarır. Hz. Peygamber (s.a.v.) hemen müdahale ederek Abdullah’ın annesine çocuğa ne vereceğini sorar. Hurma vereceğini duyunca “şayet bir şey vermeseydin günah yazılırdı” der.⁴⁵⁵ Çocuğun eğitiminde birincil derecede rol oynayan anne ve babanın çocuğa olan örnekliği burada önemlidir. Doğru sözlü

⁴⁴⁸ Isfahânî, *Müfredat*, II, ss. 52-53.

⁴⁴⁹ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, ss. 91-92.

⁴⁵⁰ Isfahânî, *İslam’ın Ahlâki İlkeleri*, İstanbul: Beşikçi Yayınevi, Abdi Keskinsoy (çev.), 2003, s. 226.

⁴⁵¹ el-Mâide 5/119.

⁴⁵² el-Hûd 11/112.

⁴⁵³ Tirmizî, “Tefsir Sure”, 56- 6.

⁴⁵⁴ el-Ahzâb 33/35; el-Fussilet 41/30.

⁴⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 88.

evlatlar yetiştirilmek, doğruluk gibi bir değer aktarılmak isteniyorsa önce bu değere uyan aile bireyleri olunması gerekir. Çocuğa söz verilmişse mutlaka yerine getirilmesi gerekir. Boş vaatlerde bulunmak çocuğun yetişkinlere olan güvenini zedeler.

İş ve ticaret hayatında doğruluğun ayrı bir önemi vardır. Yaptığı işin hakkını vermek, düzgün iş yapmak, alıcıyı aldatmamak, doğruluğun şartlarından olan doğru yaşamın bir parçasıdır. Ölçü ve tartıda hilenin yasaklanması ticaretin yaygın olduğu toplumlar için pek çok insanı ilgilendiren ahlâkî bir kuraldır.

Doğruluk değeriyle ilgili sadece toplumun bir bölümünden bahsetmek eksiklik olacaktır. Kur'ân'da adı geçen tüm gruplar için dürüstlük oldukça önemlidir. Ailede eşler ve çocuklar arasında, yetişkinlerin yaşlı anne ve babasına karşı tavırlarında, farklı gelir seviyesindeki bireylerin birbirleriyle iletişimde doğruluk temel nokta olmalıdır.

Doğruluk kişisel huzurun kaynağı olduğu gibi, toplumsal güveninde sebeplerinden biridir. Bireyin dürüstlüğü kendisine olan saygısıyla da ilgilidir. Önemli bir değer olan dürüstlüğün hem birey hem de toplum açısından saygınlığın önemli bir şartı olduğu da unutulmamalıdır.

Bireyin doğruluk üzere olması, kişisel bütünlük içinde olması ve sözünün tutarlı olmasıdır. Doğru bireylerden oluşan toplumlar da doğruluk değerine sahip olacaktır. Elinden ve dilinden emin olunan bireyler Kur'ân'ın ve hadislerin inananlar için hedeflediği amaçlardan biridir. Kur'ân'da adı geçen tüm grupların sözlerinde ve davranışlarında doğruluk sahibi olması değerler eğitimiyle sağlanabilir. Çocukların erken dönemlerde doğruluk eğitimini almaları, kadın- erkek ve yaşlıların ise yetişkin eğitimi kapsamında ele alınmaları faydalı olacaktır. Yukarıda zikri geçen ayet ve hadisler ışığında değerler eğitiminin doğruluğu vurgulaması bu eğitimden beklenen olumlu sonuç alma şansını arttıracaktır.

3. 1. 2. Adalet

Adalet; sözlükte yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme anlamına gelir.⁴⁵⁶ Bu tanıma bakıldığında hak kavramının öne çıktığı görülür. Adalet, bütün insan ilişkilerinde karşılıklı saygıyı, hak dağıtımında insaflı olmayı içerir.⁴⁵⁷ Kişinin hak ettiği şeyi elde edememesi adalet olmadığı gibi; hak etmediğini elde etmesi de adalet olmaz.

A-d-l kökünden türeyen adalet kavramı, Kur'an'da yirmi sekiz defa geçmiş ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bunlardan bazıları adil davranmak, eşit tutmak, bedel, karşılık, düzenleme ve tazmindir.⁴⁵⁸ “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”⁴⁵⁹ ayeti genel anlamda adaleti emretmiştir. Bunun için adaleti yerine getirirken din, ırk, renk, cinsiyet ayrımı yapılmaz. Adaletin bireylerin gönüllerinde ve davranışlarında yerleşmesi için de Allah, farklı ayetlerde bu emrini tekrar etmiş, Hz. Peygamber de adaletin toplumda yerleşmesi için gayret göstermiştir. Hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet günü Arş-ı İlahi'nin gölgesinde ferahlayacak gruplardan birinin de “adaletli davranan idareci” olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁰ Ayrıca Hz. Peygamber döneminde hırsızlık yapan asil bir kadına ayrıcalık yapılmaması da⁴⁶¹ yine adaletin o dönemde tesis edildiğinin bir göstergesidir.

Adalet gibi önemli bir değer, çocuklar söz konusu olduğunda insan onurunu koruma açısından daha bir önem arz eder. Anne-baba ve çocuklar arasında duygusal bir bağ vardır. Çocuğuna karşı birtakım görevleri olan anne ve babanın bu sorumlulukları yerine getirmesi önemlidir; ancak bundan daha da mühim olan ebeveynlerin bu sorumlulukları yerine getirirken adaletli olmaları, çocukları arasında ayırım yapmamalarıdır. Evlatlarına karşı anne babanın beslediği duygular farklı düzeylerde olabilir; ama bu duyguların dışı vurumunda eşitlik olması gerekmektedir. Hz. Peygamber Müslümanları, çocukları konusunda adil olmaları için uyarmıştır.

⁴⁵⁶ TDK Türkçe Sözlük, s. 24.

⁴⁵⁷ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 50.

⁴⁵⁸ John Penrice, *Kur'an Sözlüğü*, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2010, s. 200.

⁴⁵⁹ en-Nahl 16/90. Benzer ayetler için bkz. en-Nisâ 4/58; el-Mâide 5/42; eş-Şûrâ 42/15.

⁴⁶⁰ Buhârî, “Ezân”, 36, “Zekât”, 16.

⁴⁶¹ Müslim, “Hudud”, 2.

“Allah’a karşı gelmekten sakının ve çocuklarınız arasında adil olun”⁴⁶² hadisi şerifi bu gerçeği ifade etmektedir.

Kız çocuklarına cahiliye döneminde yapılan ayrımcılık tam bir adaletsizlik örneğidir. Utanç verici olan pek çok uygulama İslam diniyle beraber ortadan kaldırılmıştır. Adaleti sadece kız ve erkek çocuk arasındaki denge olarak algılamamak gerekir. Büyük ve küçük çocuklar arasında da adalet tesis edilmelidir. Nisâ Suresi’nde miras paylarıyla ilgili evlatların mirasta hak sahibi olduğu belirtilir.⁴⁶³ Anne ve babanın çocuklarına olan duygusal bağlarında adaleti sağlamaları mümkün olmayabilir. Ancak sevginin dışı yansıması olan ilgide adil olunması gerekir. Hz. Peygamberin mal, mülk paylaşımından çocukların öpülmesine kadar adaletsizlik yapan bireyleri uyardığı bilinen bir gerçektir.

Hediye ve bağışlar insanlar arasında sevgiyi, muhabbeti artırır; ancak yapılan bağışlar evlatlar arasında adaletsizliğe yol açarsa kardeşler arasında farklı duyguların uyanmasına neden olabilir. Adalet gibi bir değer çocuklarımızın hem zihinlerine hem de davranışlarına yerleşmesi için onlarla olan her türlü iletişimin adil olması zorunludur.

Kur’ân-ı Kerim’de adalete vurgu yapılmakta; sevgi, öfke gibi bazı duyguların kişileri adaletsizliğe sevk edebileceği ifade edilmektedir. Kur’ân’da anne babanın çocuklarına karşı davranışlarının çocuklar tarafından nasıl algılandığının önemli olduğu “ahsenü’l kasas”⁴⁶⁴ olarak isimlendirilen Yusuf Suresi’nden örneklerle desteklenebilir.⁴⁶⁵ Babaları Hz. Yakub’un, kardeşleri Hz. Yusuf’u kendilerinden daha fazla sevdiğine inanan Hz. Yakub’un evlatlarının kardeşlerine olan kıskançlığı onları büyük bir günaha sürüklemiştir.⁴⁶⁶ Bu nedenle çocukların davranışlarımızı nasıl algıladığı önemlidir.

Adaletin farklı gelir seviyesindeki insanlar için de önemli olduğu “*Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize*

⁴⁶² Müslim, “Hibat”, 13.

⁴⁶³ en-Nisâ 4/11.

⁴⁶⁴ el-Yûsuf 12/3.

⁴⁶⁵ Halit Çalış, “Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddi İlişkilerde Adalet /Eşit Muamele”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 2003, s. 124.

⁴⁶⁶ el-Yûsuf 12/7-10.

*uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*⁴⁶⁷ ayetinden çıkarılabilecek bir yargıdır. Fakir ve zenginlerin ayrı ayrı onurunu korumaya çalışan İslam dini her iki grup için de adaleti öngörmüş; hiçbir insan ve topluma sosyal üstünlük tanımayan prensipleriyle adaleti gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Fakirler için onurlu bir yaşam amaçlayan İslam, bireylerin mallarına değil, kalplerine bakıldığını dile getirmiştir.⁴⁶⁸ Bu nedenle insanlara muamele edilirken fakir ya da zengin olmalarına bakılmaz. Adalet terazisinin haklı ve doğru olandan yana olması önemlidir.

Adaletli davranılması gereken gruplardan biri de kadınlardır. Kur’ân-ı Kerim’de mümin erkeklere yönelik adalet emrinin yer aldığı bilinir.⁴⁶⁹ Birden fazla evlilikten bahseden ayetlerde erkeklerden eşlerine karşı adil olmaları emredilir. Bu noktada biri infak, diğeri sevgi bakımından adalet olmak üzere iki çeşit adaletten bahsedilebilir. İnsanoğlunun yapı olarak sevgide eşitliği sağlaması mümkün olmadığına göre infak yönünden adil olması gerekir.

Kadınların erkeklerle bir tutulduğu yerlerden biri de eğitim alanıdır. Erkeklerin eğitime önem verildiği gibi Allah Resulü’nün kadınları eğitmek, onların sorularını cevaplamak için ayrı bir zaman tahsis ettiği de bilinir. Eğitimde fırsat eşitliği olarak adlandırılabilir bu durum hem kadın-erkek hem de fakir-zenginler için geçerlidir. Bir tarağın dişlerine benzetilen insanların adalet değerini hayatlarında uygulamaları ve bunu sonraki nesillere aktarmaları insan şeref ve haysiyetini yücelten bir özelliğe sahiptir.

Toplum yaşamı için olmazsa olmaz değerlerden biri adalettir. Kur’ân farklı grupların hem kendi içlerinde hem de toplumdaki diğer bireylere karşı adaletli davranmalarını istemiştir. Anne babaların çocukları arasında ayırım yapmaları, toplumda kişiler değerlendirilirken ya da yargılanırken ekonomik durumlarına bakılması, çeşitli alanlarda cinsiyet ayrımcılığının yapılması adalet değerine olan güveni zedeler. Bu nedenle değerler eğitimiyle ilgilenen kişilerin Kur’ân’ın adalet değerine olan vurgusuna dikkat etmeleri gerekir. Bireysel olarak benimsetilmesi

⁴⁶⁷ en-Nisâ 4/135.

⁴⁶⁸ Müslim, “Birr”, 33-34; İbn Mâce, “Zühd”, 9.

⁴⁶⁹ en-Nisâ 4/3-129.

gereken adalet değeri sayesinde toplumda kişisel hak ve hürriyetler garanti altına alınmış ve Kur’ân’ın hedeflediği onurlu bireyler yetiştirilmiş olur.

3. 1. 2. Ahde Vefa

Ahd ve vefa kavramlarının sözlükteki anlamlarına ayrı ayrı bakarsak ahd; bir işi üstlenip, söz verme, antlaşma, sözleşme demektir.⁴⁷⁰ Vefa ise sevgiyi sürdürme, sevgi, dostluk bağlılığı⁴⁷¹ sözünü yerine getirme, sözünde durma, borcunu ödeme, sevgi, dostluk ve bağlılıkta sebat anlamlarına gelir.⁴⁷²

Vefa, doğruluk ve adaletin kardeşidir. Vefakârlığını yitiren doğruluğunu da yitirmiş olur.⁴⁷³ Kur’ân’da ahde vefanın, inanan insanların özelliği olduğu “*Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah’ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir*”⁴⁷⁴ ayeti ile ifade edilmiştir.

Ahde vefa ahlâki bir kanundur. Bir insana bir şey vaat edildiğinde mutlaka yerine getirilmesi gerekir. Bir Müslümanın dinin emirlerine aykırı olmamak şartıyla yaptığı anlaşma ve sözleşmelere sadık kalması vaciptir. Çünkü ahde vefa göstermemek insanlar arasında güvensizliğe neden olur ve söylenen sözün değerini sıfıra indirir.⁴⁷⁵ Bu nedenle de ahde vefasızlık bireyin ilahi rahmet ve mağfiretten uzaklaşmasına neden olur.⁴⁷⁶

Müminlerin en belirgin vasıflarından biri ahde vefa göstermeleridir. Ahde vefa gösteren müminler Kur’ân’da övülmektedir.⁴⁷⁷ Hz. Peygamber’in hayatında önemli yer tutan Hılfu’l-Fudûl teşkilatı ahde vefa gösterilmesi konusunda önemli örnekler içerir. Peygamberlik görevi ise başlı başına ahde vefa örneğidir. Peygamberlerin Allah’tan aldığı emir ve yasakları diğer insanlara ulaştırması, tebliğ görevini yerine getirmesi ahitlerine vefa gösterdiklerini kanıtlar.

Ahde vefa insan onurunu gerçekleştiren önemli değerlerden biridir. Ahdinin arkasında duran, söz verirken bunun bir sorumluluk olduğunun bilincinde olan bireylerin yetişmesi önemlidir. “Sözünün eri olmak” deyimini insanların ahlâklarını

⁴⁷⁰ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 23.

⁴⁷¹ TDK *Türkçe Sözlük*, s. 2476.

⁴⁷² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1114.

⁴⁷³ Isfahânî, *İslam’ın Ahlâki İlkeleri*, s. 273.

⁴⁷⁴ en-Nahl 16/91. Benzer ayetler için bkz. el-Bakara 2/177; el-Me’âric 70/ 32.

⁴⁷⁵ Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı*, Ankara: Nur Yayınları, 1971, ss. 328-329.

⁴⁷⁶ el-Enfâl 8/58.

⁴⁷⁷ el-Meâric 70/32-35; el-Mü’minûn 23/8.

ifade etmek için önemli bir kriterdir. Ahde vefa, insanın güvenilirliğini ortaya koymaktadır. Emanete riayet etmek, güvenilir olmak insanın adalet sıfatına da sahip olduğunu gösterir. Müslüman, insanların elinden ve dilinden emin oldukları kimsedir.⁴⁷⁸ Dilinden emin olunan insanın ağzından çıkan her şey diğer bireyler için bağlayıcı olmak zorundadır. Kur’ân’da verilen sözlerini tutmayan kişiler “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir*”⁴⁷⁹ ayeti ile eleştirilmiş ve azapla uyarılmıştır.

Ahde vefa konusunda örnek olunması gereken gruplardan biri çocuklardır. Çocukların eğitim ve öğretiminden sorumlu olan anne, baba ve öğretmenlerin verdikleri sözleri tutmaları çocuk eğitimi açısından önemlidir. Allah Resulü’nün çocuklara yalan söylenmemesi konusundaki uyarılarını da böyle algılamak gerekir.⁴⁸⁰ Ahde vefa göstermenin onurlu olmanın şartlarından olduğunu anlayan nesiller yetiştirilmelidir.

Erkek ve kadın arasındaki akitlerin çeşitli sonuçları olmaktadır. Nikâh akdi beraberinde birtakım sorumlulukları getirmektedir. Ailenin maddi yükünü çekmekle mesul olan erkeğin ahdine sadık kalması, sorumluluğunu bilmesi erdemdir. Nafaka, mehir ve mesken konusunda Kur’ân’da sorumlulukları çizilmiş olan erkeklerin nikâh akdine ve dolayısıyla ahitlerine bağlı kalmaları onurlu bir yaşamın gereğidir.

Gerek erkeklerin gerekse kadınların iş hayatındaki yazılı veya sözlü anlaşmalara da sadık kalmaları önemlidir. Ahde vefa ticaret hayatının altyapısı, ekonomik istikrarın da sebebidir. Ayrıca uluslararası anlaşmalara sadık kalınması, anlaşma şartları ne kadar ağır olsa da söz verildiğinde tutulması önemlidir. Tarafların güç dengesinin ne olduğuna bakılmadan verilen sözlerin tutulması gerekir. Nahl Suresi’nde üç tür anlaşmadan bahsedilmektedir. İlki Allah ile insanlar arasındaki ahittir.⁴⁸¹ İkincisi bir insanla diğerleri arasında yapılan Allah’ı şahit tutarak yapılan anlaşmalardır.⁴⁸² “*Yine onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler*”⁴⁸³ ayetinde ifade edilen özelliklere sahip Müslümanların verdikleri sözlerin öneminden

⁴⁷⁸ Müslim, “Kitabu’l İman”, 14.

⁴⁷⁹ es-Saff 61/2-3.

⁴⁸⁰ Ebu Dâvûd, “Edeb”, 88.

⁴⁸¹ en-Nahl 16/95.

⁴⁸² en-Nahl, 16/91.

⁴⁸³ el-Mü’minûn 23/8.

bahsedilir. Üçüncüsü ise Allah'ın adı anılmadan insanlar arasındaki ahitlerdir. Her üç ahdin de mutlaka yerine getirilmesi gerekir.⁴⁸⁴

Kadınların da nikâh akdiyle beraber ailesindeki sorumlulukları yerine getirme sözü verdiğini söyleyebiliriz. Çocuklarının terbiyesinden, ailesinin izzet ve şerefinden sorumlu olan kadının evlilikle beraber bu konularda da söz verdiği kabul edilir. İslam dininde yapılan her akit beraberinde sorumluluklar getirir. Akdi yapanın kadın ya da erkek olması fark etmez. Sonuç olarak herkes verilen söze, yapılan akde sadık olmalıdır. Onurlu insana yakışan da budur.

Hz. Peygamber'in Müslüman olan kadınlardan farklı nedenlerle biat aldığı bilinir. Mümtehhine Suresi'nde kadınların biatlarının kabul edilmesi gerektiği dile getirilir.⁴⁸⁵ Biat da bir nevi söz verme olarak adlandırılabilir. Biat eden insanın sözünü tutması, ahbine vefa göstermesi gerekir. İslam tarihinde kadınlar da erkekler gibi biate muhatap kabul edilmiş ve hem Allah'a karşı hem de Peygambere karşı verdikleri sözleri yerine getirmişlerdir.

Zenginlerin ahde vefa göstermesi gereken insanların başında yanında çalışan insanlar gelir. *"İşçinin ücretini alın teri kurumadan ödeyiniz"*⁴⁸⁶ hadisinde verilen sözün tutulması hatırlatılır. Çalışanların haklarının gasp edilmemesi, onlara verilen yazılı ya da sözlü ahitlerin arkasında durulması gerekir. Müslüman için ağızdan çıkan söz referanstır ve mutlaka yerine getirilmelidir.

Ahde vefayı Müslümanların karakteristik özelliklerinden kabul eden Kur'an, hem bireysel ilişkilerde hem de uluslararası anlaşmalarda verilen sözün önemine dikkat çeker. Ahit insanoğlu için vazgeçilmez ahlâki ilkelerden biridir.⁴⁸⁷ Günümüzde ahlâki erozyonun yaşandığı bazı durumlarda bu ilkenin göz ardı edildiği görülmektedir. İbadetler söz konusu olduğu zaman oldukça hassas davranan Müslümanların Kur'an'ın bu ilkesini unutmamaları gerekmektedir.⁴⁸⁸

Anne ve babanın verdikleri sözde durmamaları, erkek ve kadınların nikâh başta olmak üzere toplumsal işlerde verdikleri ahitleri yerine getirmemeleri, zengin işverenlerin çalıştırdıkları insanlara çalışmalarını karşısında vadettikleri ücretleri

⁴⁸⁴ en-Nahl 16/92.

⁴⁸⁵ el-Mümtehhine 60/10.

⁴⁸⁶ İbn Mâce, "Ruhûn", 4.

⁴⁸⁷ Zülfikar Durmuş, "Kur'an'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlaki İlke: Ahde Vefa", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/3, 2002, s. 95.

⁴⁸⁸ Adnan Koşum, "Hz. Peygamberin Ticari Hayatında Ahde Vefa İlkesi ve Uygulama Örnekleri", *İslami İlimler Dergisi*, 2007, s. 577.

ödememeleri Müslüman bir toplumdaki ahde vefa duygularını zedelemekte ve bu durum onurun korunması noktasında insanların ruh dünyalarına olumsuz yansımaktadır. İşte bu bağlamda Kur’ân, insan onurunu korumaya yönelik ayetlerde ahde vefa ilkesine vurgu yapmaktadır. Bu sebeple insanlara değerler kazandırmak için onuru koruma ve geliştirme noktasında ortaya konan değerlerden birisi olan ahde vefayı değerler eğitimi bünyesinde bir davranış olarak yerleştirmek gerekmektedir. Bu eğitim sadece örgün eğitim bünyesinde eğitilen çocuklar için değil erkek, kadın, zengin, fakir ve yaşlıların da yetişkin din eğitimi çerçevesinde ahde vefa değerini öğrenmeleri ve kalıcı davranış haline getirmeleri onurlarını koruma ve devam ettirme açısından son derece önemlidir.

3. 1. 3. İyilik

İyilik; sözlükte istenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, kazançlı, uğurlu, yeterli, sağlıklı, iyi olma hali, hoşluk, karşılık beklemeden yapılan yardım, lütuf, kerem gibi anlamlara gelir.⁴⁸⁹ Arapça iyiliğin karşılığı olan birr kelimesi hayırlı işleri genişçe yaymak demektir. Allah için kullanıldığında “iyilik eden” anlamına gelir.⁴⁹⁰ Doğruluk için de kullanılır. Çünkü doğruluk, iyiliğin geniş bir alanını kuşatır.⁴⁹¹ Kul açısından bakıldığında ise birr, manevi değerleri ve güzel ahlâkı kapsayan hayrı ve sâlih ameli ifade eder.⁴⁹²

Kur’ân’ın hedeflerinden biri de bireylerin birbirleriyle iyiliğe dayanan bir iletişim kurmalarıdır. İyilik değeri insanın doğasında olduğu için bireylerin iyiliğe uzun süre kayıtsız kalması mümkün değildir.⁴⁹³ Gerek birey olarak gerekse toplum olarak iyilik istenilen ve faydalı olandır. Hadislerde de insanoğlunun en hayırlısı “iyiliği beklenen, kötülük etmesinden korkulmayan”⁴⁹⁴ kişi şeklinde tanımlanır.

İslam dininin yaşam hakkını koruduğu kız çocuklarına çok büyük bir iyilik yaptığı aşîkârdır. Allah tarafından tüm insanlara doğuştan verilmiş olan hayat hakkı bazı insanlar tarafından ihlal edilmekteydi. Gerek ayetlerle⁴⁹⁵ gerekse Allah Resulü’nün uygulamalarıyla bu duruma dur denilmiştir. Yetimler çocuklar konusu

⁴⁸⁹ TDK Türkçe Sözlük, s. 1237; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 568.

⁴⁹⁰ et-Tûr 52/28.

⁴⁹¹ Isfahânî, *Müfredat*, I, s. 120.

⁴⁹² Mahmûd Şeltût “Bakara Suresi’nin Gerdanlığı “Birr” (İyilik) Ayetinin Tefsiri”, İdris Şengül (çev.), *Tasavvuf Dergisi*, 2001, s. 327.

⁴⁹³ Kasapoğlu, “İnsan İlişkilerinde Önemli Bir Kur’ân İlkesi: Kötülüğü İyilikle Savmak”, *Hikmet Yurdu*, 5, s. 95.

⁴⁹⁴ Tirmizî, “Fiten”, 76.

⁴⁹⁵ et-Tekvîr 81/8-9; el-En’âm 6/140.

içinde düşünölmelidir. Kur'ân'da yetimlerin velileri uyarılmış,⁴⁹⁶ onların çocuklara haksızlık yapmalarını önlemek için tedbirler alınmıştır.⁴⁹⁷

Yetimlere iyilik yapılması, onlara iyi davranılmasıyla ilgili pek çok hadis örnek verilebilir.⁴⁹⁸ Hz. Muhammed (s.a.v.) uygulamalarıyla yetimlere ayrı bir önem vermiş, kalbin yumuşatılması için yetimlerin başlarının okşanması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁹ Çocuklara iyilik yapılması gerektiği gibi onların iyiliği önemseyen bireyler olarak yetiştirilmesi de vicdani ve dini bir yükümlölüktür. Anne-baba ve eğitimcilerin değerler eğitimindeki rol modelliği hatırlanacak olursa birr kavramının pratik halini gören çocukların bunu içselleştirmesi beklenir.

İyilikle muamele edilmesi gereken grüplardan biri de engelli insanlardır. İster doğuştan isterse sonradan olsun engelli insanların zaman zaman yardıma ihtiyaç duydukları bir gerçektir. Bu sebeple onlara maddi ya da manevi olarak iyilik yapılması gerekir. Değerler eğitimi bağlamında diğér bireylere engelli insanlara iyilik yapmaları ve onlara iyilikle muamele etmeleri öğretilmelidir. Hz. Peygamber'in konuyla ilgili uygulamalarının engelli bireylerin haklarını korumaya yönelik olduğu görölür. Kendi ayakları üzerinde durabilen engellilere manevi yardım yapılması gerektiği söylenebilir.

Allah tarafından rızıkları yoluyla sınanan, yeterli gelire sahip olmayan bireyler de fakirlerdir. İslam dinindeki mali ibadetlerin fakirleri korumak ve onlara iyilik yapmak üzere kurulduğu bilinir. Sosyal hayatta mutlak eşitliği sağlamak mümkün olmadığına göre fakirlerin onurları korunarak onların yanında yer alınmalıdır. Almadan verebilme ruhunun toplumdaki insanlara kazandırılması gerekir. İnsan onuruna ters düşen dilencililiği yasaklayan⁵⁰⁰ İslam dini, zenginleri iyilik yapmaya teşvik etmiştir. Günümüzde küresel bir nitelik kazanan açlık probleminin çözümü bu konudaki duyarlılığa dayanır. *“Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı istemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır”*⁵⁰¹ ayeti mali kazancı yerinde olanlara karşı bir mesaj niteliğindedir. Bu mesajı iyi okuyan bireyler de gelirlerindeki fakirin hakkını vererek manevi olarak mallarını temizlemiş olurlar. İyi malın iyi insan için hayırlı olduğunu aktaran Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu

⁴⁹⁶ en-Nisâ 4/6.

⁴⁹⁷ en-Nisâ 4/10.

⁴⁹⁸ Buhârî, “Edeb”, 24; İbn Mâce, “Edeb”, 6.

⁴⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/263, 383.

⁵⁰⁰ Buhârî, “Zekât”, 50, 53, “Buyû”, 15.

⁵⁰¹ ez-Zâriyat 51/19.

ifadesiyle malın harcama şekline dikkat çektiğini söyleyebiliriz. “*Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim*”⁵⁰² buyuran Hz. Peygamber (s.a.v.) kadınlarla ilgili sınırları gayet net çizmiştir. Kadınlara yapılan negatif ayrımcılığın önüne geçildiği gibi onlarla iyi geçinilmesi istenmiş,⁵⁰³ ezilen kadınların hakları korunmuş,⁵⁰⁴ mehir, miras gibi haklar verilmiştir. En hayırlı kişi ailesine hayırlı olan kişi olarak tanımını bulmuştur.⁵⁰⁵ Hak ve hukuk alanında cinsiyet ayrımcılığı yapılmamış, eğitimle alâkalı olarak kadınların yanında yer alınmıştır. Kadının sosyal statüsünü değiştiren bir din olarak İslam dini bireylerin eğitilmesini sağlamış ve iyilik etmenin önemini yeni nesillere aktarmaya çalışmıştır.

Allah’ın kendisine kulluktan sonra emrettiği davranış anne ve babaya iyiliktir. Bu durum ayetlerde şöyle dile getirilir: “*Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik...*”⁵⁰⁶ “*İnsana da anne babasına iyi davranmasını emrettik...*”⁵⁰⁷ Anne ve babalar iyilik yapılması gereken kişilerin başında gelir. Kur’ân’da kullanılan ve iyilik anlamına da gelen ihsan başta kişinin anne ve babası olmak üzere sevgiye dayalı özveriyi içermektedir. Ayette Allah’a ibadetten sonra anne ve babaya iyiliğin emredilme nedeni olarak birkaç sebep akla gelebilir. Bunlardan ilki; anne ve babanın çocuğun gelişiminde önemli katkısının olması, çocuğun varlık alanına çıkmasında asıl sebebin Allah, zahiri sebebin ise anne ve baba olması, Allah’ın nimetlerini karşılıksız vermesi gibi ebeveynlerin de çocuklarından beklentilerinin olmamasıdır.⁵⁰⁸

Yaşlılara da iyilik yapılması gerekir. Zekâ parlaklığının azaldığı, çocuklar gibi etrafındaki diğer bireylere olan ihtiyaçlarının arttığı bir dönemde yaşlılara birr mantığıyla yaklaşılmalıdır. İlkel toplumlarda kurtulunması gereken bir varlık gözüyle bakılan ve bazen aile meclisinin kararıyla hayatına son verilen yaşlılara İslam diniyle beraber iyilik yapılması, korunup kollanması gereken bireyler gözüyle bakılmıştır. İyilik yapılabilecek kişiler de oldukça geniştir. Bazen iyiliğin yapılmasını emretmek bile başlı başına bir iyilik olarak kabul edilir. Bireyin eliyle, diliyle ya da malıyla

⁵⁰² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 275.

⁵⁰³ en-Nisâ 4/19.

⁵⁰⁴ İbn Mâce, “Edeb”, 6.

⁵⁰⁵ Müslim, “Radâ”, 62; Tirmizî, “Radâ”, 11.

⁵⁰⁶ el-Ahkâf 46/15.

⁵⁰⁷ el-Lokmân 31/14.

⁵⁰⁸ Cihan Özel, “Kur’an-ı Kerim’de Cömertlik Kavramı”, (*Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 120.

iyilik yapması mümkündür. Yapılacak iyiliğin sınırları çizilmemiş, en ufak bir iyiliğin mutlaka karşılığının görüleceği vurgulanmıştır.⁵⁰⁹

Sonuçta her bireyin iyiliğin boşa gitmeyen yatırımlardan olduğunu unutmaması gerekir. İyilik yapan insanın iyilik yapması yetmez, bu iyiliği yerine getirirken hem kendi onurunu hem de iyilik yaptığı insanların onurunu düşünmesi gerekir. Toplumsal ahlâkın oluşmasında iyilikle yoğrulan bireylerin katkısı göz ardı edilmemeli, bu değerın insan şeref ve haysiyetini yükselttiği unutulmamalıdır. Ayrıca tüm değerlerde olduğu gibi iyilik de doğru bir eğitimle gelecek nesillere aktarılması gereken bir özelliğe sahiptir.

İyilik; Kur’ân’ın ifadesiyle “birr” kavramı pek çok değeri içinde barındırmaktadır. Kur’ân’da bireylerden yapılması istenen tüm davranışların iyilik kapsamında olduğu görülür. İffetli olmak, merhamet, sevgi, doğruluk, cömertlik gibi tüm değerler “birr” sınırları dâhilindedir. Çocuklara, engellilere, yaşlılara, yetimlere kısacası etrafındaki tüm bireylere iyilik yapması gerektiğini bilen bireyler bu değerın aktarılmasında önemli bir rol edinmiş olurlar. Kur’ân eğitiminden geçen bireylerin iyilik sahibi, onurlu bireyler olması beklenir.

3. 1. 4. Cömertlik

Farsça cevân-merd sözcüğünün Türkçeleşmiş hali olan cömert; para ve malını esirgmeden veren, eli açık, selek, semih, ahi, bonkör, elinde olanı harcayan, başkalarına yardımdan kaçınmayan anlamlarına gelir. Cömertlik ise cömert olma durumu, eli açıklık, ahilik, semahat, eli açıklık, verimlilik demektir.⁵¹⁰

Cömertliğin İslam literatüründeki karşılığı sehâ, sehâvet ve cûd kavramlarıdır. Sehâ yardıma ihtiyacı olanlar istemeden, muhtaç olanlara bol bol yardım etmektir. Allah’ın bu dünyada verdiği nimetlerden hepsini bireyin kendisi için harcamayıp başka insanlar için harcamasına cömertlik denir. Kur’ân’da “ekonomik ahlâk” olarak isimlendirilebilecek dengeli harcama prensibi söz konusudur.⁵¹¹ Kavram olarak ise bireyin elindeki imkânları meşru ölçüler içinde, karşılık beklemeden başkalarına sunmasıdır.⁵¹² Her davranışta olduğu gibi burada da

⁵⁰⁹ el-Zilzâl 99/7.

⁵¹⁰ TDK Türkçe Sözlük, s. 471; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlüğü*, s. 197.

⁵¹¹ Özel, “Kur’ân-ı Kerim’de cömertlik kavramı”, s. 1.

⁵¹² Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005, s. 105.

ifrat ve tefrit noktalarından uzak durmak gerekir.⁵¹³ Cömertliği kendi içinde derecelere ayırmak mümkündür. Bireyin malının çoğunu kendine ayırıp azını hayır yolunda kullanması sehâvet, azını ayırıp, çoğunu harcaması cûd, gerektiğinde kendini mahrum bırakmasına ise îsâr denir.⁵¹⁴

İnsanlık tarihi boyunca bireyler gelirleri ve bunları harcama şekilleriyle ilgili olarak cömert, cimri gibi gruplara ayrılmışlardır.⁵¹⁵ Cömertlik insanların nazarında olduğu kadar Allah'ın nazarında da övgüye layıktır.

Cömertliğin Kur'ân'da övülen özelliklerden biri olduğunu görebiliriz. Genelde iman edenlerle beraber cömertlik kavramı anılmaktadır.⁵¹⁶ Hz. Peygamber kendisi cömert olduğu gibi, ashabını da cömertliğe teşvik ederdi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cömertliği teşvik eden, cimriliği yeren hadisleri vardır. "*Hangi hastalık cimrilikten daha büyüktür?*"⁵¹⁷ hadisi cömertliğin zıddı olan cimriliğin zararlarını anlatmaktadır. Başka bir hadiste ise "*Üç kişiyi Allah sevmez, onlara buğzeder. Bunlar zina eden ihtiyar, kibirli fakir ve zalim zengindir.*"⁵¹⁸ Zengin olduğu halde malından infak etmeyen birey zalim olarak isimlendirilmiştir. Cömertliğin en önemli göstergelerinden biri infak etmektir. İnfak, malın elden çıkarılması, sarf edilmesidir. Malın elden çıkarılması ise zekât, sadaka, armağanlar, yardımlar gibi tüm mali ibadetleri kapsamaktadır.⁵¹⁹

İnsanoğlunun mal edinme ve biriktirme hırsı olduğu bir gerçektir. Fıtri temayülleri yok etmek mümkün değildir. Maddeyi putlaştırmayan, cömert insanlar yetiştirmek önemli bir amaç olmalıdır. Bencil bireylerin paylaşımında bulunması mümkün değildir. Cömertlik ise "veren elin alan elden üstün olduğunu"⁵²⁰ hatırlamakla gerçekleşebilir. Zenginlerin Allah katında değer kazanması mallarını infak etmeleriyle sağlanabilir. Kur'ân'da şeytanın insanı fakirlikle korkuttuğu hatırlatılarak bu konuda uyanık olunması istenir.⁵²¹ Cömertliğin karşısındaki en büyük engel fakir kalma endişesidir.

⁵¹³ Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı*, Ankara: Nur Yayınları, 1971, s. 225.

⁵¹⁴ Özel, "Kur'an-ı Kerim'de Cömertlik Kavramı", s. 16.

⁵¹⁵ İsmail Demir, "Cahiliyet ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömertler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 2002, s. 209.

⁵¹⁶ el-Bakara 2/3-5; et-Teğâbün 64/16.

⁵¹⁷ Buhârî, "Meğazi", 18, "Cihad 80", "Edeb", 103.

⁵¹⁸ Nesâî, "Zekât", 75.

⁵¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 176.

⁵²⁰ Buhârî, "Zekât", 18-50.

⁵²¹ el-Bakara 2/268.

Aynı safta yan yana duran iki kişinin muhabbet ve kardeşlik bağının oluşmasında yardımların önemi inkâr edilemez. Fakir ve miskinlerin zenginler tarafından korunup gözetilmesi, hem cimrilik hastalığından kurtulmaya vesile olacak hem de Müslümanlar arasında olması gereken sevgi bağını kuracaktır. Allah yolunda harcaması gereken malı harcamayan zenginlerin cömertlik gibi bir değerden uzak kaldığı açıktır. Zenginlerin cimrilik yapması toplumsal huzur anlamında da sıkıntılıdır. Yardıma muhtaç insanların başkalarının mallarına göz dikmelerine neden olur. Toplumsal kaynaşma ve bütünleşmeye önem veren İslam dini toplumun cömertlikle bütünleşeceğini anlatır. Bir vücudun azaları gibi olan Müslümanların birbirlerinin sıkıntılarına duyarsız kalmaları mümkün değildir. Kur’ân’da *“Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz”*⁵²² ayetinde bahsedilen zengin müminlerdir. Ayette yoksul, yetim ve esirler sayılmaktadır. Yetimlere kazanılan ganimetlerden, fethedilen yerlerden pay verilmesi, nafaka verilecekler arasında zikredilmesi; onlara maddi desteğin sağlanarak yetimlerin kimseye muhtaç edilmemesi prensibine dayanır. Yetimlere karşı cömert davranılması da önemlidir. Sevilen mallardan infak edilmesi de önemli bir ayrıntıdır. Çünkü cömertlik değerinin ruhlara yerleşmesi sevilen malların paylaşılmasıyla gerçekleşir.

İnsanlar mallarını harcamaya en yakınlarından başlamalıdır. Anne ve babaya karşı cömert olmak bu bağlamda anlaşılmalıdır.⁵²³ Anne babaya iyiliğin emredildiği ayetleri ⁵²⁴ cömertlik açısından da ele alabiliriz. Cömertliğe en layık olan insanlar ebeveynlerdir. Yaptıkları bunca özverinin karşılığı onlara yaşlandıklarında cömert davranmakla sağlanabilir.

Cömertlik Allah’ın verdiği nimetlere karşı bir şükürdür. Zengin veya fakir herkesin kendi bütçesine göre paylaşımda bulunması mümkündür. Cimrilik hastalığından kurtulmanın yolu paylaşımdan geçer. Çocuklara, yaşlılara, ihtiyaç sahiplerine karşı cömert davranılması onurlu insanların yapabileceği türden bir davranıştır.

⁵²² el-İnsân 76/8-9.

⁵²³ el-Bakara 2/215.

⁵²⁴ el-Ahkâf 46/15; el-Lokmân 31/14; el-İsrâ 17/23-24.

Mümin erkeklerin ailelerine karşı olan sorumluluklarından bir kısmı da maddi yükümlülüklerdir. Nafaka, mesken ihtiyacı ve mehir bunlardandır. Bir kısmı evlenirken, bir kısmı da sonrasında yerine getirilmesi gereken bu sorumluluklarda cömert olunması önemli bir ayrıntıdır. Eşinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü erkek cimrilik hastalığından uzak durmalıdır. Eşlere verilen mehrin geri alınmasının yasaklanması⁵²⁵ aynı mantıkla okunmalıdır. Cömert olan aile reisi, çocuklarına da bu konuda model oluşturabilir.

İslam dini cömertliği fazilet olarak kabul etmiş, insanların bireysel gelişiminin bu yolla gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Zenginlerin, aile reisi olarak erkeklerin, gelir sahibi olan kadınların bu değeri gerçekleştirmeleri toplumsal düzen için de bireysel itibar için de önemlidir. İnsanoğlunun fitraten sahip olduğu mal biriktirme temayülü ancak eğitimle aşılabılır. Kur’ân insanları bencillikten uzaklaştırıp, veren el olmanın hazzına ulaştırmak ister. Bunu başarabilen kişilerin onurlu olma mücadelelerine önemli bir katkı da bulunacakları bir gerçektir. Cömertlik değerinin bireylerin gönüllerine ve davranışlarına yerleşebilmesi değerler eğitiminin başarısıyla ilgilidir. Kur’ân’daki ayetleri ve Hz. Peygamber’in uygulamalarını örnek olarak kullanan bir değerler sistemi de mutlaka başarıya ulaşacaktır.

3. 1. 5. Sevgi

Sözlükte sevgi; insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu, sevmeye hissi, aşk, muhabbet,⁵²⁶ hoş giden eğilim, tutkuya varabilen bir ruh durumu demektir.⁵²⁷ Ayrıca sevgi, bir varlığa, bir konuya yahut evrensel bir değere yönelten kalp hareketidir. Dinlerde bu durum kendini insan sevgisi olarak göstermiştir.⁵²⁸ Sevginin Arapça karşılığı olan “hubb” kelimesi sevgide aşırı derecede olanlar için kullanılır. Muhabbet istemekten daha etkilidir. Her muhabbet bir istemedir; ama her isteme muhabbet içermez.⁵²⁹

İnsanın gelişim sürecinde sevgi, temel besindir. Bireyin özgüveninin oluşmasında, bağımsız bir kişilik geliştirmesinde sevmenin ve sevilmenin rolü çok

⁵²⁵ en-Nisâ 4/20.

⁵²⁶ TDK Türkçe Sözlük, s. 2081, Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, s. 975.

⁵²⁷ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 154.

⁵²⁸ Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 310.

⁵²⁹ Isfahânî, *Müfredât*, s. 279.

büyüktür. Sevgi ihtiyacı karşılanmayan birinin ruhunda oluşan yaraların kapanması mümkün değildir.

Sevgi insanları birbirine yaklaştıran ruhsal bir eğilimdir. Kişinin bireyselliğini yitirmeden diğer varlıklarla birleşmesidir. Sevgi sayesinde diğer insanlarla eşit iletişime girilir. Sevgi toplumda hoşgörü, yardımseverlik, fedakârlık gibi değerlerin gelişmesine kaynaklık eder. Ayrıca sevgi beraberinde iyilik erdemini de getirir. Sevginin kalıcı bir değer haline gelmesi onun davranışlarımıza yansımısıyla gerçekleşebilir.⁵³⁰

Arapçada ve İslam'da farklı kelimeler sevgiyi ifade etmek için kullanılır. Sevgiyi anlatmak için en fazla “hubb” kelimesi zikredilir. “Vüdd” de sevgiyi ifade eder. “Hallü” ise Allah’ın Hz. İbrahim’e olan sevgi ve dostluğunu;⁵³¹ şağaf, azizin karısının murat alma isteğiyle ilgili olan sevgisini⁵³² ifade eder.⁵³³ Kur’ân’da Allah ve inananlar arasındaki sevgiden bahsederken de “hubb” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.⁵³⁴

İslam’da insanların onurunu korumaya yönelik emirlerde bir değer olarak sevgi açısından insanların eğitilmesi amaçlanmıştır. Allah Kur’ân’da insana doğuştan çocuklarını sevmeye özelliğinin verildiğini belirtir.⁵³⁵ İnsanoğlunun bu sevgiye karşı koyması, onu inkâr etmesi imkânsızdır. Sevgiyle büyütülen bebeklerle anne sevgisinden mahrum kalan bebeklerin birbirinden farklı olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur.⁵³⁶ Sevgi her yaş grubundaki insan için önemlidir. Ancak çocuklar için elzem bir değer ifade ettiği kesindir. Sevginin duygusal yönü olduğu gibi somut bir yönünün de olduğunu unutmamak gerekir. Bu noktada Hz. Peygamber’in gerek torunlarına gerekse diğer çocuklara karşı gösterdiği sevgi örneklik teşkil eder. Torunu Üsâme sırtındayken namaz kılması,⁵³⁷ namazı uzun tutmak istediğinde ağlayan bir çocuktan dolayı namazı kısaltması konuya misal teşkil eder.⁵³⁸ Çocuk sevgisiyle ilgili olarak üzerinde durulması gereken noktalardan biride

⁵³⁰ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, ss. 83-85.

⁵³¹ en-Nisâ 4/125.

⁵³² el-Yûsuf, 12/30.

⁵³³ Mustafa Ekici, “Hristiyanlıkta ve İslam’da Sevgi”, (*Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), ss. 14-15.

⁵³⁴ el-Mâide 5/54.

⁵³⁵ Âli İmrân, 3/14.

⁵³⁶ Beyza Bilgin, “Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dini Kavramlar”, *Din Öğretimi Dergisi*, 8, 1986, s. 21.

⁵³⁷ Buhârî, “Salat”, 106; Müslim, “Mesâcid”, 41.

⁵³⁸ Buhârî, “Ezan”, 65; Müslim, “Salat”, 189.

evlatlar arasında ayırım yapılmamasıdır. Cahiliye döneminde kız çocuklarının değersiz görülmesi ve onlara yapılan negatif ayrımcılık sevginin tezahürü olamaz. Hz. Peygamber kız çocukları için pozitif ayrımcılık yapılmasını istemiştir. “*Kimin iki kızı olur da bunları öldürmez, alçaltmaz, oğlan çocuklarını bunlara tercih etmezse Allah onu cennete koyar*”⁵³⁹ hadisi şerifi buna örnektir. Yetim, yoksul ve öksüz çocuklara da şefkat gösterilmesi gerektiği Kur’ân’da vurgulanır.⁵⁴⁰

Anne ve baba, çocuklarına karşılıksız sevgi gösteren kişilerdir. Onlar yaşlandığında aynı sevgiyi hak etmektedirler. Onlara “öf” bile denilmesinin yasaklanması,⁵⁴¹ Hz. Peygamber’in insanlar içinde en fazla ikrama layık olanın anne baba olduğunu ifade etmesi⁵⁴² ve önceki bölümlerde verilen pek çok örnek sevgi değerinin anne ve babadan esirgenmemesi gerektiğini, bireylere bu değerın aktarılmasının önemini anlatır. Mevdûdî, İsrâ Suresi’ndeki ayetin anne babaya itaatin Allah’a itaatten sonra ikinci sırada yer aldığını ve toplumdaki kollektif ahlâkın anne ve babaya saygıyı zorunlu kıldığını aktarır.⁵⁴³ Anne babaya duyulan saygının yanında onlara hoş, güzel sözler söylenmeli, onlara sevgi gösterilmelidir. Görüldüğü üzere anne babaya olan sevgi sadece lafta kalmamalı, davranışlarla da desteklenmelidir.

Eşlerin birbirlerine olan sevgisi de toplumun huzur ve refahını sağlaması açısından önem teşkil eder. Allah Kur’ân’da insanların tek bir nefisten yaratıldığına işaret etmiş, sevgi ve muhabbet için deliller ortaya koymuştur: “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır*”⁵⁴⁴ ayeti buna örnektir. Fizyolojik yapı itibarıyla kadına karşı erkeğin göstereceği sevgi ve şefkat, kadınında erkeğe karşı göstereceği rıza ve sevgi vurgulanmaktadır. Evlenip yuva kurmak sünnettir. Evlendikten sonrada sevgi ve hoşgörüyeye dayanan yuva güzellikle devam ettirilmelidir.

Sevgi toplumun huzuru için oldukça önemli bir değerdir. Merhamette olduğu gibi sevginin de davranışlara yansması bireyler arasında yardımlaşma ve dayanışmayı getirecektir. Sevginin değer olarak benimsetilmesinde Hz.

⁵³⁹ Ebû Dâvud, “Edeb”, 130.

⁵⁴⁰ el-Bakara 2/83-177; el-Beled 90/15; ed-Duhâ 93/9.

⁵⁴¹ el-İsrâ 17/23-24.

⁵⁴² Buhârî, “Edeb”, 2; Müslim, “Birr”, 1.

⁵⁴³ Ebu’l-Al’â el-Mevdûdî, *Tefhîmu’lKur’ân*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, I, s. 103.

⁵⁴⁴ er-Rûm 30/21.

Muhammed'in (s.a.v.) özellikle çocuklarla olan diyalogları hikâyeleştirilerek görselliğe dökülebilir. Her yaştan bireyin sevgiyi içselleştirmesi, bu duygusunu davranışlarıyla da diğerlerine hissettirmesi ruhsal olarak daha sağlıklı toplumların oluşmasını sağlayacaktır.

3. 1. 6. Merhamet

Merhamet bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma olarak tanımlanır.⁵⁴⁵ Merhamet Arapça r-h-m kökünden gelir. “Bir şeye acımak, bağışlamak cezasını affetmek, çok şefkatli olmak” gibi anlamlara gelir.⁵⁴⁶ Kur’ân’da hem Allah için hem de diğer insanlar için kullanılan bir ifade⁵⁴⁷ olan merhamet ayrıca, başkalarının durumu karşısında duyulan şefkat hissi, acıma, gönül yufkalığı manasını da ifade eder.⁵⁴⁸ Bu acıma sadece insanlara değil, tüm canlılara yöneliktir.⁵⁴⁹

Merhamet insanı iyilik yapmaya, adaletli olmaya sevk eden bir duygudur. Adaleti de içine alacak genişliktedir. Birine layık olduğunu vermek adalet kabul edilirken, daha fazlasını vermek merhamettir. Merhametin ilahi kaynaklı olduğunu Hz. Muhammed (s.a.v) “*Cenab-ı Hak, rahmetini yüz parçaya ayırdı. 99 parçasını kendi yanında tuttu; bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle yaratıklar birbirine merhamet ederler. Hatta yavrulu hayvan, bir tarafını incitir endişesiyle ayağını yavrusundan sakınır*”⁵⁵⁰ şeklinde ifade etmiştir. Merhamet duygusunun asaleti ilahi olmasından kaynaklanır. Cahiliye dönemi merhametten ziyade merhametsizlikten beslenmekteydi. Zayıfı güçlüye, mazlumu zalime ezdiren anlayış İslam sayesinde değişmiş ve merhamet pek çok grup için kurtuluş yolu olmuştur.⁵⁵¹

Kur’ân-ı Kerim merhamet kelimesinin kaynağı olan rahmet kavramını farklı varlıklarla ilgili olarak da kullanır. Canlılığın başladığı yer olan ana rahmini,⁵⁵² toplumsal ilişkilerin temeli olan sıla-i rahimi,⁵⁵³ eşler arasındaki ülfet ve sevgiyi,⁵⁵⁴

⁵⁴⁵ TDK Türkçe Sözlük, s. 1657.

⁵⁴⁶ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995, s. 195.

⁵⁴⁷ İsfahânî, *Müfredat*, s. 483.

⁵⁴⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlüğü*, s. 759.

⁵⁴⁹ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 78.

⁵⁵⁰ Buhârî, “Edeb”, 19; Müslim, “Tevbe”, 17.

⁵⁵¹ Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlakı*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1986, ss. 160-161.

⁵⁵² el-Hacc 22/5.

⁵⁵³ el-Muhammed 47/22.

⁵⁵⁴ er-Rûm 30/21.

evladın ebeveyne karşı takınması gereken tavır,⁵⁵⁵ zengin-fakir ilişkisini,⁵⁵⁶ cahil kişilere karşı takınılması gereken tavır⁵⁵⁷ rahmet kavramıyla beraber ele alır.⁵⁵⁸

İnsanın doğuştan getirdiği özelliklerinden biri de merhamettir. “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır*”⁵⁵⁹ ayeti Allah’ın insanlar arasında merhamet duygusunu yarattığını anlatır. Hz. Peygamber de “*Şüphesiz merhamet duygusu Rahman’dan bir cüzdür*”⁵⁶⁰ hadisiyle merhametin ilahi kaynaklı olduğuna işaret eder.

Kur’ân-ı Kerim’de Müslümanların en önemli özelliği olarak merhamet zikredilir. “*Muhammed, Allah’ın Resulüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler.*”⁵⁶¹ Merhamet bir Müslüman için önemli bir değerdir. Birey fitratından gelen bu özelliğini dini kuralların ışığında geliştirmek zorundadır. Ailesine, çocuklarına ve merhamet gösterilmesi gereken her canlıya bu duyguyla yaklaşmalıdır.

Kur’ân faklı guruplara karşı merhametli olmaya dikkat çekmiştir. Kendini koruması mümkün olmayan çocuklar Allah’ın kendi rahmetinden kullarına verdiği “şefkat ve merhamet” sayesinde korunur ve büyürler. Fiziki ve ruhi gelişmesi kendisine gösterilen merhamet sayesinde olgunlaşan çocuklar, büyüdüklerinde sağlıklı bir toplumun önemli mimarları olurlar.⁵⁶² Dünyaya geldiği ilk andan itibaren yetişkinlerin himayesinde olan çocuğun iyi bir karakter sahibi olması anne babanın merhamet ve sevgisine bağlıdır. Çocuklara bu değeri öğretecek olan da örnek olacak olan da yine anne ve babalar yani yetişkinlerdir. Her ne kadar merhamet değeri insanın fitratında olsa bile çocuklar ahlâki davranışları gözlemleriyle öğrenirler. Bu nedenle aileler değerler eğitiminin merkezinde yer alır.⁵⁶³

⁵⁵⁵ el-İsrâ 17/24.

⁵⁵⁶ en-Nûr 24/22.

⁵⁵⁷ el-Furkân 25/63.

⁵⁵⁸ Yusuf Batar, “Empatik Düşündürme Yoluyla Merhamet Eğitimi -Kur’an ve Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında”, *Diyanet İlmî Dergi*, 48/1, 2012, s. 45.

⁵⁵⁹ er-Rûm 30/21.

⁵⁶⁰ Buhârî, “Edeb”, 13.

⁵⁶¹ el-Fetih 48/29.

⁵⁶² Talat Sakallı, *Hadislerle İslam’da Hoşgörü ve Kolaylık*, İzmir: Çağlayan Yayınları, 1996, s. 18.

⁵⁶³ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 79.

Merhamet duygusu, insan gönlünün en değerli sermayesidir ve Hz. Peygamber'in bu asil duyguyu en fazla çocuklara gösterdiğine tarih şahitlik etmiştir. Kendisi yolda çocuklara rastladığında onları öper, onlara selam verirdi. Çocuklara bu şefkati gösterirken din ayrımı yapmadığı da bilinir.⁵⁶⁴ Çocuklara dokunarak, sarılarak, öperek onları sevmenin çocukların duygusal gelişimini etkilediği son dönemlerde kanıtlanmıştır.

Kur'ân'da çocuklarla ilgili kurallar konulurken merhametin üzerinde özellikle durulur. Kız çocuklarına cahiliye döneminde yapılan haksızlıklar anlatılırken şefkat, merhamet duyguları uyandırılmaya çalışılır. *“Küçüklerinize merhametli davranmayan, büyüklerimizin hakkını tanımayan, kıymetini bilmeyen kimse bizden değildir”*⁵⁶⁵ hadisi şerifi Müslümanları hem kendi çocuklarına karşı hem de diğer çocuklara karşı merhametli olmaya çağırmaktadır. Anne ve babaya verilmiş olan merhamet duygusu çocukların doğru yetiştirilmelerini sağlamaktadır. Hz. Peygamber'in çocuklara karşı gösterdiği merhamet örnek alınmalı, kendi durum ve şartlarımıza göre bu duyguyu yeni nesillere aktarmalıyız. Yetişkinlere değerler eğitiminin önemli bir parçası olan merhamet kazandırılmaya çalışılırken yetim çocuklar üzerinde ısrarla durulmuştur. Anne veya babası bazen de ikisi birden yanında olmayan çocukların şefkat ihtiyacının farklı insanlar tarafından karşılanması istenir. *“Öyleyse sakın yetimi ezme!”*⁵⁶⁶ *“Hayır, hayır! Yetime ikram etmiyorsunuz”*⁵⁶⁷ *“Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayan! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir”*⁵⁶⁸ ayetleri yetimler için gösterilmesi gereken merhamet değerini aşılamaaya çalışır.

Hz. Peygamber ezilen kadınların ve yetimlerin hem haklarının unutulmaması hem de merhamet duygusuyla onlara yaklaşılması gerektiğini *“Allah'ım! İki zayıf kimsenin, yetimle kadının hakkını zayi etmekten herkesi şiddetle sakındırıyorum”*⁵⁶⁹ hadisinde dile getirmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de kadın ve erkeğin sorumluluklar anlamında eşitliğine vurgu yapılır, ancak cahiliye döneminden itibaren ezilen kadınların zaman zaman merhamete ihtiyaç duydukları da bir gerçektir.

⁵⁶⁴ Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlakı*, s. 164.

⁵⁶⁵ Ebu Dâvûd, “Edeb”, 66, 58.

⁵⁶⁶ ed-Duhâ 93/9.

⁵⁶⁷ el-Fecr 89/17.

⁵⁶⁸ Mâûn 107/1-3.

⁵⁶⁹ İbn Mâce, “Edeb”, 6.

Yaşlılar merhamete gereksinim duyan grup içindedir. Bazı özellikler bakımından çocukluk dönemlerine dönen yaşlıların çoğu zaman merhamet ve şefkate ihtiyaçları olur. “...Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: *“Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı”*⁵⁷⁰ ayeti bunu ifade eder. Anne ve babalar çocuklarını büyütürken nasıl merhamet duygusuyla hareket etmişlerse çocuklar da aynı merhamet duygusuyla hareket edebilmelidir. Böylece yaşlanan ve çocuklaşan bireylerin daha iyi anlaşılması hedeflenir.⁵⁷¹ Hz. Peygamber yaşlıların rahatsız edilmesini istemez, onlara ilgi gösterirdi. Yaşlı bir kişi Allah Resulü’ne gelerek sabah namazları çok uzatıldığı için cemaate katılamadığını ifade eder. Hz. Peygamber *“İnsanlar! İçinizde Müslümanları dinden soğutanlar var! Hangi biriniz cemaate namaz kıldırırsa, haddinden fazla uzatmasın. Zira onların arasında yaşlısı var, zayıfı var, işi gücü olanlar var”*⁵⁷² diye buyurmuştur. İslam dininde sıla-i rahimin ne kadar önemli olduğu bilinir. Hz. Peygamber sıla-i rahimi kesenin cennete giremeyeceğini belirtir.⁵⁷³ Sıla-i rahimde yaşlıları ziyaretin oldukça önemli olduğunu söyleyebiliriz. Akrabalar arasında bizden yaşça büyükleri ziyaret etmeli, onların hayır duasını almalıyız. Sıla-i rahim onlara gösterilecek merhametin bir göstergesidir.

Merhamet duygusunun gösterilmesi gereken diğer bir grup da fakirlerdir. Fakirlere gösterilecek merhamet acıma duygusundan çok, şefkatin yoğun olduğu bir duygu olmalıdır. Çünkü fakirlerin yanında olunması isteği onların onurlarını korumak ve şefkat göstermek arasındaki dengeyi kurmakla alâkalıdır.⁵⁷⁴

Engelli insanlar da toplumdaki zayıf kişilerden kabul edilebilir. Hem kendileri hem de aileleri için zor bir hayatın olduğu bazı dönemler yaşanabilir. Engellilerin zaman zaman şefkate ihtiyaç duyduğu bir gerçekliktir. Hz. Peygamber’in kendi dönemindeki engellileri diğer bireylerden ayırt etmediği bilinir. Onlara sorumluluklar yüklediği de tarihen sabittir. Toplumdaki diğer zayıf sayılabilecek insanlar için geçerli olan şefkat ve merhametin engelli bireylerden de esirgenmediği bilinir.

⁵⁷⁰ el-İsrâ 17/24.

⁵⁷¹ Batar, “Empatik Düşündürme Yoluyla Merhamet Eğitimi -Kur’an ve Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında”, s. 45.

⁵⁷² Buhârî, “Ahkâm”, 13.

⁵⁷³ Müslim, “Birr”, 18-19.

⁵⁷⁴ M. Faruk Bayraktar, “Şiddeti Önlemede Bir Tedbir: Çocuklara Merhamet Eğitimi”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet I, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantı*, 21-22 Mayıs 2012, s. 128.

İnsanlar arasında duygu birliğinin ve toplumsal dayanışmanın sağlanması merhamet sayesinde gerçekleşir. Merhamet duygusunun bireyde oluşturulması, toplumdaki diğer değerlerin ortaya çıkmasına neden olur. Merhametli olan birey çevresindekilere yardım eden, iyilik yapan aynı zamanda cömert olan kişidir. Merhamet değerinin öğrenilebileceği ilk yer aile iken bu eğitimi destekleyecek diğer kurum da okul olacaktır. Değer bilincinin oluşturulması ve değerlerin içselleştirilmesi Kur'ân ve hadislerdeki örnekleri kullanabilen bir değerler eğitimiyle mümkün olabilir.

3. 1. 7. İffet

İffet kelimesi sözlükte namus, ahlâki temizlik, ırz, doğruluk,⁵⁷⁵ nefiste şehvetin galip gelmesini engelleyen bir halin meydana gelmesi manalarına gelmektedir.⁵⁷⁶ İffet, insanın bedeni ve maddi hazlara aşırı düşkünlükten korunmasını sağlayan erdem için kullanılır. “Haramdan uzak durmak, helal ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak” anlamında mastar olarak kullanılan iffet; ahlâk kitaplarında kendine çoğu zaman bir yer bulmuş ve önemli erdemlerden biri olarak altı çizilmiştir.⁵⁷⁷ Ahmet Hamdi Akseki ise iffeti; yemek, içmek ve benzeri hissolan şeylerden olan her nevi şehvât ve nefsanî arzulara kapılmaktan nefsi zapt etmek, her nevi lezzetlerde israf ve kısıntıdan sakınmak ve itidal üzere olmak diye tanımlar.⁵⁷⁸ İffet, nefsi hayvani güdü ve eğilimlerden alıkoymaktır. İfrat ve tefrit arasındaki noktadır.⁵⁷⁹

İffetin farklı erdemlerle yakın ilişkisi vardır. Kanaat, sabır, utanma, edep, onur, doğruluk, dürüstlük, nezaket bunlardan bazılarıdır.⁵⁸⁰ Akseki şeref ve haysiyeti iffet sahiplerine ait özellikler olarak görür. İffetli olunması için akıl ve mantığın kullanılması gerektiğini ısrarla vurgular.⁵⁸¹

İffet erdeminin temelinde utanma duygusu vardır. Utanma duygusu insanlığın çok eski özelliklerinden biridir. Kişinin dış çevreden gelen uyarıları ahlaki süzgeçten geçirmesi bu duygu sayesinde olur. Fıtratı bozulmamış her insanın maddi ihtiyaçlarından çok manevî ihtiyaçlarını düşünmesi gerekir. Pek çok birey manevî

⁵⁷⁵ TDK Türkçe Sözlük, s. 1153; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 522.

⁵⁷⁶ Isfahânî, *Müfredat*, II, s. 224.

⁵⁷⁷ Çağrı, “İffet”, *DİA*, XXI, 506.

⁵⁷⁸ Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı*, s. 223.

⁵⁷⁹ Isfahânî, *İslam'ın Ahlâki İlkeleri*, s. 298.

⁵⁸⁰ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 125.

⁵⁸¹ Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı*, s. 223.

ihtiyaçların daha saygın olduğunu kabul eder. İffet  zg rl ğ n en önemli kaynaklarındandır. Özgür olabilmek için bireyin kendi fiziksel tutkularından kurtulması gerekir.⁵⁸²

Kur’ân-ı Kerim’de iffet kelimesi ile aynı kökten gelen isim ve fiiller dört ayette kullanılmıştır.⁵⁸³ Rağıb el-İsfahani iffet kelimesiyle bağlantılı olan isti’f f kelimesini iffetli olmak için uğraşmak, çalışmak olarak tanımlar.⁵⁸⁴ Kur’ân’da “affe” kökünden gelen kelimelerin üç farklı anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz. Bunlar fakirler için kullanılan istemekten sakınma, yetimlerin hem zengin hem de fakir velileri için kullanılan yetim malından uzak durma ve namusu korumadır.

*“(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya g  yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne vererseniz, şüphesiz Allah onu bilir”*⁵⁸⁵ ayetinde fakir olmalarına rağmen iffetli olan insanların dilenmediklerine dikkat çekilmektedir. *“Allah yoksul olmasına rağmen iffetini korumaya çalışan mümin kulunu sever”*⁵⁸⁶ hadisi şerifi de bu ayeti desteklemektedir.

Nisâ Suresi 6. ayet yetimin malından uzak durulması gerektiğine dikkat çeker. Ayet, yetimlerin velilerini ikiye ayırarak zengin olan velilerin yetimin malına yaklaşmamasını; fakir velilerin de uygun bir şekilde maldan faydalanmasını emreder. Özellikle zengin velilerin yetimlerin malına tenezzül etmemesi belirtilerek zenginlerin bu şekilde iffetlerini korumaları istenir. Ayette yetimlerin canları, malları ve ırzlarının korunması gerektiği vurgulanır.⁵⁸⁷

İffet kelimesi N r Suresi 30-31. ayetlerinde ise “namusunu koruma, günahtan kaçınma” anlamında kullanılır.⁵⁸⁸ Evlenme imkânı bulamayanların iffetlerini korumaları emri açıkça ayette dile getirilir.⁵⁸⁹ özellikle geliri düşük olan bek r bireylere yönelik bir sınırlama söz konusudur. Evlenme maddi olarak insanlara külfet

⁵⁸² Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, ss. 126-129.

⁵⁸³ el-Bakara 2/273, en-Nisâ 4/6, en-N r 24/32-33, 60.

⁵⁸⁴ İsfahânî, *Müfredat*, II, s. 225.

⁵⁸⁵ el-Bakara 2/273.

⁵⁸⁶ İbn Mâce, “Zühd”, 5.

⁵⁸⁷ Yazır, *H k Dini Kur’an Dili*, II, s. 464.

⁵⁸⁸ en-N r 24/33-60.

⁵⁸⁹ en-N r 24/33.

getirir. Herkes bu sorumluluğu alacak güce sahip olmayabilir. Ayet bu durumdaki kişilerin iffetlerini korumaları gerektiğini vurgulamaktadır.

*“Onlar ki ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar”*⁵⁹⁰ ayeti ise iffetli olma açısından kadın-erkek herkesi kapsamaktadır. Onurunu ve toplumdaki saygınlığını korumak isteyen bireylerin iffetlerini korumaları dini bir emirdir. İslam ahlâkçıları insanın yeme içme ve cinsi arzularını disiplin altına alarak ruhlarını terbiye etmesi gerektiğini ifade eder.⁵⁹¹ Yukarıdaki ayetlerde bireylerin cinsi arzularını terbiye etmesi gerektiği vurgulanır. Nur suresinde mümin erkeklerin gözlerini haramdan koruyarak iffetlerini korumaları istenir. Ayette geçen “gazz basar” bakışı indirme anlamındadır. “Kısıtlanan bakış” sınırlaması erkeklerin kadınlara ya da müstehcen yerlere bakmalarının yasak olmasıyla ilgilidir.⁵⁹² Nûr 30 ve 31. ayetlere bakıldığında iffetin hem kadın hem de erkek onuru için önemli olduğu görülür. İffetin sadece kadınlara özgü bir özellik gibi algılanması doğru değildir. Hatta ayette ilk hitap erkeklere yönelik olduğundan, ayrıca iffet konusunda erkeklerin otokontrollerini sağlamaları daha zor olduğu için onların daha hassas olmaları gerektiği sonucuna varabiliriz.⁵⁹³ Hadislerde de erkeklerin iffetlerini korumaları istenerek evlenmeye gücü yetmeyenlerin oruç tutmaları tavsiye edilir.⁵⁹⁴

Ahzâb Suresi’nde inananların özellikleri sayılırken iffetlerini (ırzlarını) koruyan erkeklerden ve kadınlardan bahsedilir.⁵⁹⁵ Ayete göre bir Müslümanın Allah ile olan ahlâkîlik ilişkisinde iffetli davranmak anlamlı ve amaçlı bir eylemdir. Kadın ve erkekler için ayrı ayrı iffetli olma değer olarak zikredildiğine göre her iki cinsin de dikkati çekilmeye çalışılmıştır denebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi toplumların bu konudaki yanlış bakış açısı silinmeye çalışılmış, kadın için iffetsizlik sayılan her davranışın erkek için de iffetsizlik olacağı belirtilmiştir.⁵⁹⁶

İnsan onurunun önemli göstergelerinden biri olan iffet Kur’ân’da Hz. Meryem ve Hz. Yusuf’ta vücut bulmuştur.⁵⁹⁷ İffet sahibi oldukları vurgulanan iki

⁵⁹⁰ el-Mü’minûn 23/1-6.

⁵⁹¹ Çağrı, “İffet”, *DİA*, XXI, s. 507.

⁵⁹² el-Mevdûdî, *Tefhîmu’lKur’ân*, III, s. 518.

⁵⁹³ Hatice Avcı, “Kur’an’dan İffet Örnekleri: Hz. Meryem ve Hz. Yusuf”, (*Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 15.

⁵⁹⁴ Buhârî, “Savm”, 10.

⁵⁹⁵ el-Ahzâb 33/35.

⁵⁹⁶ Kasapoğlu, “Kur’an’ın İffet Anlayışı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3, 2003, s. 62.

⁵⁹⁷ el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12; el-Yûsuf 12/32-33.

bireyden özellikle Hz. Yusuf kendini korumaya çalışan, karşısındakinin iffetli olmayan isteklerine direnen bir bireydir. Tarihin her döneminde iffetin simgeleri haline gelen Hz. Meryem ve Hz. Yusuf farklı zamanlarda ve mekânlarda da olsa iffetsiz olmakla suçlanmışlardır;⁵⁹⁸ ancak her ikisinin de masumiyeti ilahi irade tarafından onaylanmıştır.⁵⁹⁹ Bu iki tarihi şahsiyet onurlu yaşam mücadelesinde iffet değerine sarılmak isteyenler için önemli iki örnektir.

Bireyde iffet duygusunun oluşabilmesi ve bu duygunun devamının sağlanabilmesi için Kur'ân bazı ilkeler ortaya koymuştur. Bakışlarına dahi dikkat etmesi gereken kişi, ırzını korumak zorundadır. İffetli duruşuyla toplumda yer alan Müslüman aynı zamanda onurunu da korumayı başarmış olur. İffet toplumların huzuru için elzem değerden biridir. Özellikle günümüz dünyasında iffet değerinin öneminin yeniden anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Kur'ân'ın dile getirdiği bu değer hem aile hem de okul yoluyla her yaştaki ve sınıftaki bireylere aktarılmak zorundadır.

3. 1. 8. Sabır

Sözlükte sabır; engellemek, hapsetmek, güçlü ve dirençli olma;⁶⁰⁰ acıya, üzüntüye ve sıkıntıya katlanma, zorluk, güçlük ve musibetlere dayanma, haksızlıklar karşısında nefsi tepkilerden alıkoyma, elde edilemeyen şeyler için kendini zapt etme, tahammül gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁰¹

Sabır, başımıza gelen musibetlere karşı dirençli olmayı, kabullenip isyan etmemeyi, ibadetlere karşıda istekli ve ısrarlı olmayı da içerir. Sabır sükûneti muhafaza etme, Allah'tan başkasına şikâyetle bulunmamadır. Müslüman birey Allah'tan sabır dilemeli, sabırlı oldukları gibi birbirlerine sabrı da tavsiye etmelidirler.⁶⁰²

Hamdi Yazır'a göre sabır acı ve sıkıntılara karşı sabır; lezzet ve arzulara karşı gösterilen sabır olmak üzere iki çeşittir. Ayrıca sabır aldatıcı ve tehlikeli şeylerden uzak durmaktır.⁶⁰³ Kur'ân'ın üzerinde ısrarla durduğu bir kavram olan sabır; hem bireysel hem de toplumsal öneme sahiptir. Kur'ân sabırlı olmayı önemli

⁵⁹⁸ el-Yûsuf 12/23-24-25; el-Meryem 19/27-28.

⁵⁹⁹ el-Yûsuf 12/32; et-Tahrîm 66/12.

⁶⁰⁰ Çağrı, "Sabır", *DİA*, XXXV, 337.

⁶⁰¹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 939.

⁶⁰² Çağrı, "Sabır", *DİA*, XXXV, 338.

⁶⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s. 109.

özelliklerden biri olarak görmekte⁶⁰⁴ ve sabretmeyi güzel bir vasıf olarak aktarmaktadır. Bu bağlamda peygamberlerin görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları zorluklar karşısında gösterdikleri sabır Kur’ân’da övülmüştür.⁶⁰⁵

Kur’ân sabırlı olunmasını istediği gibi, sabredenler için mükâfat verileceğini de müjdeler. Ancak övülen sabır aynı zamanda içinde mertliği, şecaati barındıran sabırdır. Yoksa zillete boyun eğmek, şerre rıza göstermek sabır olarak isimlendirilemez.⁶⁰⁶ Zaten kötülüğe boyun eğmek sabır olarak isimlendirilseydi önemli bir değer olamazdı. Hâlbuki sabırlı olmak bireylerin ahlâki yapılarında önemli bir değerdir.

Sabır nimetinin diğer ahlâki özelliklerle de bağlantısı vardır. Sabır sayesinde pek çok sıkıntı aşılabılır. Kişinin iffetini koruyabilmesi, başkalarının hatalarını affedebilmesi, zorluklar karşısında izzet ve onurunu kaybetmemesi sabır sayesinde gerçekleşir.

Çocukların onurunu korumaya alan İslam dini onların eğitiminde sabırlı olunmasını da istemiştir. Akıl ve ruh sağlığı korunmaya çalışılan çocukların kusurlarının yüzlerine vurulmaması, yaptıkları yanlışlara karşı ani tepki vermeyip sabredilmesi değerlerimizden olan sabrın çocuk eğitime yansıtılması anlamına gelir. Başarının yolu sabırlı olmaktan geçtiği için özellikle çocukların ilk eğitimcisi konumundaki anne-babanın ve diğer eğitimcilerin sabırlı olmayı bilmeleri önemlidir.⁶⁰⁷

Kur’ân’da engel sebepleriyle ilgili olarak ilahi irade ve imtihan olmak üzere iki faktörden bahsedilebilir. İmtihanın olduğu yerde sınama, imtihanı kazanabilmek için de sabır olmalıdır.⁶⁰⁸ “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele*”⁶⁰⁹ ayeti insanların sınıandığını anlatır. Sabırlı olmayı başaran, bu erdemi gösteren bireylerin ise sonunda mükâfat alacağı “müjdele” kelimesiyle ifade edilmiştir. Dua ve sabır musibet zamanlarında başvurulması istenen değerlerdendir.⁶¹⁰ Sabır denilince akla gelen en önemli kişi hiç kuşkusuz Hz. Eyüp’tür. Hz. Eyüp’ün Kur’ân’da dört yerde adı

⁶⁰⁴ el-Âli İmrân 3/186; en-Nahl 16/127.

⁶⁰⁵ el-Enbiyâ, 21/85; el-Ahkâf, 46/35.

⁶⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX, ss. 109-110.

⁶⁰⁷ Karagöz, “Kur’an ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1971, s. 8.

⁶⁰⁸ el-Hadîd 57/22; et-Teğâbün 64/11.

⁶⁰⁹ el-Bakara 2/155.

⁶¹⁰ Kasapoğlu, *Ayet ve Hadislerde Engelliler*, s. 166.

geçmektedir. Başına gelen pek çok felaketi sabırla göğüslemeyi bilmiş ve adı yüzlerce yıl sonra bile sabırla yan yana anılan biri olmuştur. Çok sabırlı bir peygamber olarak insanların başlarına gelebilecek sıkıntılara karşı örneklik teşkil etmiştir. Aslında sabır peygamberlerin özelliklerindendir. Konumuzla bağlantılı olarak da engelli bireylerin yaşadıkları sorunları önemli bir değer olan sabırla aşmalarının mümkün olduğunu belirtebiliriz.

Sabırlı olmanın mükâfatını görebilecek gruplardan biri de fakirlerdir. Maddi anlamda insanların hayatlarının bazı dönemlerinde hatta bazen de yaşamları boyunca sıkıntı çektikleri bilinen bir gerçekliktir. Fakirlerin denenmesi malın azaltılması yoluyla ki Bakara Suresi'ndeki ayet buna delalet eder.⁶¹¹ Ne kadar çalışılırsa da rızkı verenin Allah olduğu unutulmamalıdır. *“Şüphesiz Rabbin, dilediğine rızkı bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Çünkü O, gerçekten kullarından haberdardır ve onları görmektedir”*⁶¹² ayetinden anlaşıldığı gibi Allah, insanlardan bazılarını rızıkları yoluyla dener ki sabredenler için çeşitli mükâfatlar söz konusudur. Fakirlerin sabretmesi gereken durumlardan biri de başkalarının malına göz dikmemeleridir. Ne kadar zor olursa olsun, harama el uzatmayıp sabreden fakir insanlar Kur'ân'daki övgüleri hak edeceklerdir.

Sabır sadece sıkıntılı zamanlarda olmaz. Bolluk ve zenginlik dönemlerinde de sabırlı olunması gereken durumlar vardır. İnsanların musibetler karşısında sabretmesi gerektiği gibi; verilen nimetler karşısında da şımarmayıp nimetlere şükredip sabretmesi gerekir. Zengin olan kişilerin bolluk zamanında sabretmesi bazen daha zor olabilmektedir. İnsanoğlu yapı itibarıyla mal biriktirmeye karşı hırslı bir varlıktır. Zenginlerin cimrilikten uzak durup ellerindeki imkânları diğer insanlarla da paylaşmayı bilmeleri gerekir. Kazandıkları mallar noktasında kendilerini kontrol edebilmeyi bilen kişinin sabırlı olmaya ihtiyacı vardır. Zenginlik dönemindeki sabır kendine hâkim olma, zühd olarak da isimlendirilebilir.

Kişinin yaşamının en zor dönemlerinden biri olarak adlandırılabilir dönem yaşlılık dönemidir. Kur'ân, yaşlılık dönemini “erzeli'l-umur” (ömrün en zor/en güç çağı) olarak ifade eder.⁶¹³ Bu zor dönemin kendi içinde sabırlı olmayı gerektiren zorlukları da beraberinde getirdiğini söylemek gerekir. Yaşlılık; hastalıkların,

⁶¹¹ el-Bakara 2/155.

⁶¹² el-İsrâ 17/30.

⁶¹³ en-Nahl 16/70.

başkalarına olan muhtaçlığın olası olduğu bir dönemdir. Bu sebeple gençken sağlıklı ve güçlü olan bireylerin yaşlılık dönemlerinde sabırlı olmanın erdemli yönünü fark etmiş olmaları beklenir. Anne ve babasına bakmakla sorumlu olan bireyler içinde sabırlı olmak önemlidir. Duygusal ve fiziksel olarak çocukları aratmayan yaşlılarımıza saygı göstermeli, onların bizlere yaşatabilecekleri sıkıntılı durumları sabırla karşılamayı bilmeliyiz. Bir insanın gerek fiziksel gerekse duygusal açıdan yetiştirilmesinin ne kadar meşakkatli, zor bir görev olduğu malumdur. Bu sebeple bizleri yetiştiren anne ve babalarımızın bu görevi sevgiyle, büyük bir sabırla yerine getirdikleri unutulmamalıdır.

Genel olarak tüm insanlar için sabır yerine getirilmesi ve sonraki nesillere aktarılması gereken bir değerdir. Erkeklerin, kadınların, zenginlerin, fakirlerin, yaşlı ve engellilerin başlarına sabretmeleri gereken sıkıntılar gelebilir. Kur'ân sabırlı olan insanların azim sahibi olduklarını belirtmekte,⁶¹⁴ sabırlarının mükâfatlandırılacağını müjdelemekte⁶¹⁵ ve sıkıntılar sonunda sabredenleri cennetle ödüllendireceğini de vurgulamaktadır.⁶¹⁶ Aynı zamanda Kur'ân sabrı, iyilik olarak vasıflandırdığı değerler arasında kabul eder. İnsanın sahip olduğu güzel özelliklerde sebat etmesi, bu değerleri anlamlı kılacaktır.

⁶¹⁴ e-Şûrâ 42/43.

⁶¹⁵ el-Fussilet 41/35.

⁶¹⁶ er-Ra'd 23/24.

SONUÇ

Değerler insanı değerli kılan, sahip olduğu üstün nitelikler ve sahip olduğu donanımlardır. Değerlerin bireysel olduğu kadar toplumsal ilerlemede de önemi inkâr edilemez. Sahip olunan değerler bireyin kimliğini, bakış açısını, davranışlarını belirlemektedir. Bu nedenle hayat boyu özelde bireyi, genelde toplumu ilgilendiren bir özelliğe sahiptir. Değerler eğitimi ise bu kadar önemli olan değerlerin kazandırılma sürecinde devreye girer.

Onur ise hem Türkçe de hem de diğer diller de anlamının çok ötesinde bir anlam içerir ve kişinin kendine duyduğu özsaygıyı ayrıca başka bireylerden gördüğü saygıya dayanan gururu da ifade eder. İnsanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olan onur, ilahi dinlerin ve eğitimcilerin ilgi alanına girmiştir. Sahip olduğu değerleri erdeme dönüştüren birey aynı zamanda onurlu olmayı da başarmış olur. Değerlerin doğru aktarımını sağlayan değerler eğitiminin insanın onurlu olmasına katkısı burada ortaya çıkar.

Kur'ân'da insan onurunu korumaya yönelik ilke ve tavsiyeleri içeren ayetlerde çeşitli değerler ön plana çıkmaktadır. Bu değerlerin zikredilmesindeki maksat insanların eğitilerek zihinsel anlamdaki değerlerin davranış boyutu kazanabilmesidir. Değerlerin davranışlarla somut bir hal alması bireyin onurlu olmasını sağlayacaktır.

Değerler eğitimi ahlâkî oluşumun, insanın kendi olma sürecine katkı sağlayan en önemli unsurdur. Bu erdemlerin hem oluşması hem de aktarılması değerler eğitiminin ilgi alanıdır.

Bilgi ve teknoloji çağı olarak adlandırılan günümüzde bireylerin sürekli bilgi akışına maruz kaldıkları bir gerçektir. Bu süreçte Kur'ân'da aktarılan bazı değerlerin Müslümanlara kazandırılması gerçeği ortaya çıkmaktadır. Değerlerin aktarılmasında dinin kurallarının desteği önemlidir. Kur'ân'da ortaya konan değerler ile son yıllarda bireylere benimsetilmesi istenen değerler paralellik gösterir. Bu çalışmada değerlerin bireylere aktarımının başarılı olmasında Kur'ân'daki ayetlerden yararlanılabileceği üzerinde durulmuştur.

Kur'ân-ı Kerim insanlara gerek kıssalar yoluyla gerekse ayetlerle pek çok değeri kazandırmaya çalışır. İslami öğretiler temel insani değerleri yerleştirme

temeline dayanmaktadır. Yani İslam, değerler üzerine kurulu bir öğretiyi sahiptir. Değerler eğitimi de farklı yöntemlerle de olsa aynı amaca ulaşmak durumundadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi tez çalışmasının ele alacağı problem, Kur'ân-ı Kerim'de genel anlamıyla insanın; özel anlamıyla kadın, erkek, çocuk, yaşlı, genç, işçi, işveren, yöneten, yönetilen gibi grupların hak ve hukuklarının nasıl anlatıldığı, sınırlarının nasıl belirlendiğini aktarıp değerler eğitimiyle olan bağlantısını kurmaktır. Yapılan çalışma sonunda Kur'ân'da insan onurunu korumak için; doğruluk dürüstlük, iffet, ahde vefa, merhamet, büyüklere saygı, küçüklere sevgi gibi pek çok değerlerin çeşitli ayetlerle vurgulandığı görülmüştür. Tüm bunlar aynı zamanda değerler eğitiminin de kapsamına giren, planlı ya da plansız olarak bireylere kazandırılmak istenen değerlerdir. Çalışmalar sırasında Kur'ân ayetlerinin yanı sıra pek çok hadisler de taranmış ve zikredilmiştir. Bunun nedeni Kur'ân'ın hem açıklayıcısı hem de uygulayıcısı olan Hz. Muhammed'in adı geçen değerleri toplumda yerleştirmek için çaba sarf ettiğini göstermektir. Ayrıca Hz. Peygamber'in uyguladığı değerler eğitimi yöntemlerinin günümüzde de kullanılabileceği vurgulanmak istenmiştir.

Çalışma sonunda değerler eğitiminin son yıllarda iyice bencilleşen, bireyselleşen, küreselleşmeyle birlikte birbirinin üzerine basarak yükselmeyi düşünen insanlar yerine; değerlerin ışığında birbirlerine yol açabilen bireyler yetiştirebilmeyi amaçladığı görülmüştür. Aynı şekilde Kur'ân'ın da inananlara kazandırdığı değerlerle onların onurunu koruduğu sonucuna varılmıştır.

Değerlerin olmadığı bir toplumda davranışların değerlendirilebileceği ölçütler ortadan kalkar. Kur'ân'ın ortaya koyduğu değerler sistemi çeşitli davranış ölçütlerini de belirlemiştir. Onurları korunmaya çalışılan bireyler anne-baba, çocuk-yaşlı, fakir-zengin olarak hangi değerlere göre hareket etmeleri gerektiğini öğrenmelidirler. Değerlere uymayan bireylerin karşılaşılabileceği olumsuz sonuçlar hatırlatılarak hem oto kontrol hem de sosyal kontrol sistemi oluşturulmuş olur.

Kur'ân'da çeşitli değerler verilerek onurları korunmaya çalışılan bireylerin toplum içindeki iletişimlerinde de değerler eğitimi önemli bir fonksiyon icra eder. Bireylerin tutarlı davranışlar ortaya koyması, sağlıklı ilişkiler geliştirmesi “onur eğitimi” ile gerçekleşir. İster yaygın ister örgün eğitimde olsun bireylere verilebilecek bu eğitim daha sağlıklı toplumlar oluşturacaktır.

Yapılan araştırmalar Kur'ân'daki insan onurunu destekleyen değerlerin; değerler eğitiminde kaynak olarak kullanılabileceğini göstermiştir. Dini buyrukların bireylerin pek çoğunun hayatındaki önemi inkâr edilemez. Bu nedenle topluma yerleştirilmek istenen değerlerin naslarla desteklendiğinde sonucun daha başarılı olacağı düşünölmektedir.

Din eğitiminde değerler öğretilirken konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ayetlerden ve Hz. Muhammed'in hadîs-i şerîflerinden örnekler verilmesinin değerlerin benimsenmesinde ve davranışa dönüştürölmesinde daha etkili olacağı araştırmanın sonucunda ulaşılan noktalardan biridir. Değerler eğitiminin de Kur'ân'ın da insana onur kazandırmaya çalıştığı düşünölürse bu konuda söylenebilecek başka sözlerin olduğu da görölür. Özellikle teorik olarak bağlantısını kurduğumuz değerler eğitimi ve onur konusunda, olayın pratik yönünü vurgulayacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu da belirtmek isterim.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad; *Müttefekun Aleyh Hadisler*, Abdullah Feyzi Kocaer (çev.), Konya: Hüner Yayınları.
- Açıkgöz, Reşat; *Yoksullukla Mücadele ve Üçüncü Sektör*, Ankara: Argonot Yayınları, 2013.
- Akarsu, Bedia; *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
- Akdemir, Salih; “Tarih Boyunca ve Kur’ân’ı Kerim’de Kadın”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 5/4, (Ekim 1991), ss. 249-258.
- Akgündüz, Ahmet; *İslam’da İnsan Hakları Beyannamesi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- Akseki, Ahmed Hamdi; *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı*, Ankara: Nur Yayınları, 1971.
- Akyol, Aygün; “İslam Ahlâk Felsefesinde Değerler Eğitimi”, *Muhafazakâr Düşünce*, 36, 2013, ss. 1-66.
- Akyol, Şebnem; “İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Sevgi Temasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” (*Yüksek Lisans Tezi*, On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).
- Algül, Hüseyin; *İslâm Tarihi*, 4 cilt, İstanbul: Gonca Yayınları, 1986.
- Altan, Mustafa Zülküf; “Çoklu Zekâ Kuramı ve Değerler Eğitimi”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1/4, 2011, ss. 53-77.
- Altıntaş, Ramazan; “Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru”, *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, Ankara: DİB Yayınları, 2013, ss. 65-77.
- Arslan, Z. Şeyma ve Yaşar, Fatma T; “Yükselen Değer Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *DEM*, 1, 2003, ss. 1,2-66.
- Ateş, Süleyman; *Yüce Kur’ân’ı n Çağdaş Tefsiri*, 12 cilt, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Avcı, Hatice; “Kur’an’dan İffet Örnekleri: Hz. Meryem ve Hz. Yusuf”, (*Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).
- Aydın, Mehmet Akif; “Kadın”, *DİA*, XXIV, 2001, ss. 86-94.
- Aydın, Mehmet Zeki; “Okulda Çalışan Herkesin Görevi Olarak Değerler Eğitimi”, *Ceceli Eğitim Kurumları Değerler Eğitimi Buluşması*, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara, 10 Nisan 2010.
- Aydın, Mehmet Zeki, Gürler, Şebnem Akyol; *Okulda Değerler Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2012.
- Aydın, Muhammed Şevki; “Peygamber Efendimizin Örnekliğinde İnsan Onuruna Saygı Bilinci Kazan(dır)mak”, *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, ss. 55-65.
- Aydın, Mustafa; “Değerler, İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış*, 19, 2011, s. 43, ss. 39-45.
- Bacanlı, Hasan; “Değer Değer midir?”, *Eğitime Bakış*, 19, 2011, ss. 18-21.
- Bardakoğlu, Ali; “Günümüz İslam Topluluklarında İnsan Onurunun Zedelenmesi Sorununa İçeriden Bakış”, *Hz. Peygamber ve İnsanoglu*, ss. 11-18.

- Batar, Yusuf; “Empatik Düşündürme Yoluyla Merhamet Eğitimi -Kur’an ve Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında-”, *Diyanet İlmi Dergi*, 48/1, 2012, ss. 43-66.
- Bayraktar, M. Faruk; “Şiddeti Önlemede Bir Tedbir: Çocuklara Merhamet Eğitimi”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet I, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantı*, 21-22 Mayıs 2012.
- Bektaş, Halil; “Kur’ân’ı n Özürlülere Bakışı”, (*Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).
- Besiri, Arzu; “Kur’an’da Engelliler”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, ss. 91-102.
<http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerIV/149.pdf> (19.05.2014).
- Bilgin, Beyza; “Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dini Kavramlar”, *Din Öğretimi Dergisi*, 8, 1986, ss. 21-30.
- Bilgiz, Musa; *Kur’an’da İnsanlık Onuru*, Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Bolay, Süleyman Hayri; “Aşkın Değerler Buhranı”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: DEM Yayınları, 2007.
- *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil; *Sahîhu’l-Buhârî*, Muhammed Züheyr b. Nâsîru’n-Nâsîr (thk.), Dâru Tavgî’n-Necât.
- Canan, İbrahim; *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 18 cilt, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- “Kur’an’da Çocukla İlgili Meseleler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 1998, ss. 19-42.
- *Kur’an’da Çocuk*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2011.
- Cevizci, Ahmet; *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010.
- Cin, Halil; *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974.
- Cüceloğlu, Doğan; *Anlamli ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, İstanbul: Sistem Yayınları, 1999.
- Çağrıncı, Mustafa; “İffet”, *DİA*, XXI, 2000, ss. 506-507.
- “Sabır”, *DİA*, XXXIV, 2007, ss. 337-339.
- “Zulüm”, *DİA*, XLIV, 2013, ss. 507-509.
- Çalış, Halit; “Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddî İlişkilerde Adalet /Eşit Muamele”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 2003, ss. 123-153.
- Dalgın, Nihat; *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Dam, Hasan; “Yetişkinlerin Din Eğitimi”, (*Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

- Demir, İsmail; “Cahiliyet ve İslam’ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömertler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 2002, ss. 202-216.
- Doğan, Mehmet; İstanbul: *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, 1996.
- Durmuş, Zülfikar; “Kur’an’a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlaki İlke: Ahde Vefa”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/3, 2002, ss. 77-95.
- Ebû Dâvûd; *Sünen*, yy.: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009.
- Ekici, Mustafa; “Hristiyanlıkta ve İslam’da Sevgi”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).
- Erkal, Mehmet; “Zengin”, *DİA*, XLIV, 2014, ss. 275-276.
- Esed, Muhammed; *Kur’ân Mesajı*, Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk (çev.), 3 cilt, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Eser, Mithat; *Engelli Sahabiler*, İstanbul: Nesil Yayınevi, 2013.
- Eskicioğlu, Osman; “Fakir”, *DİA*, XII, 1995, ss. 129-131.
- Fichter, Joseph; *Sosyoloji Nedir?*, Nilgün Çelebi (çev.), Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Garaudy, Roger; *İslam ve İnsanlığın Geleceği* Cemal Aydın (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 1990.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin; “İslam Hukukunda Mehîr” *Mehir Dergisi*, Yaz 1998, ss. 23-25.
- Görmez, Mehmet;
<http://www.mehmetgormez.com/indextr/haberlerDetay.asp?ID=353>
(17.05.2014).
- Göz, Kemal; *İslam’da ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler*, İstanbul: Aysu Ofset, 2006.
- Gül, Emine; *Kur’an’da Engelliler*, İstanbul: Akis Kitabevi, 2005.
- Gül, Ramazan; “Bir Değer Eğitimi Olarak İlköğretim Döneminde Doğruluk Eğitimi” (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).
- Günay, Mustafa; “Hermeneutik Felsefe Açısından Bilgi- Değer İlişkisi”, *Bilgi ve Değer*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Hâkim, Ebû Abdullah en-Neysâbü’rî; *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, trs.
- Hamidullah, Muhammed; *İslam Peygamberi*, 2 cilt, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995.
- Harman, Ömer; “Kadın”, *DİA*, XXIV, 1996, ss. 82-86.
- Hökelekli, Hayati ve Gündüz, Turgay; “Üstün Yetenekli Çocukların Değer Yönelimleri ve Eğitimleri”, *Değerler ve Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul 2004.
- Hökelekli, Hayati; “Çocuk”, *DİA*, VIII, 1993, ss. 355-359.
- İslam Psikolojisi Yazıları*, İstanbul: DEM Yayınları, 2012.
- Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

- I. Özürlüler Şurası, Çağdaş Toplum Yaşam ve Özürlüler Ön Komisyon Raporları, 29 Kasım-02 Aralık 1999, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Ankara: Takav Yayıncılık, 1999.
- İsfahânî, Râgıb; *İslam'ın Ahlakî İlkeleri*, Abdi Keskinsoy (çev.), İstanbul: Beşikçi Yayınevi, 2003.
- *Kuran Istılahları Sözlüğü- Müfredat*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2007.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik; es- Siretün'Nebeviyye, Mustafa Sekka vd. (thk.), Kahire: Tûrâsü'l İslâm.
- İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, 16 cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.
- İbn Manzur; *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: DâruSadr, 1414.
- İbn Mâce; *Sünen*, Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî (thk.), yy. Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabiyyi, ty.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez- Zührî; *et-Tabakâtü'lKübrâ*, Ali Muhammed Umeyr (thk.), Kahire 2001.
- İmam Birgivi, “Şükreden Zengin ile Sabreden Fakirin Birbirine Olan Üstünlüğü”, Saffet Sancaklı (çev.), *Diyanet İlmi Dergi*, 44/4, (Ankara 2008), ss. 107-120.
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Madde 2,
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>
(17.05.2014).
- Kandemir, Yaşar; *Örneklerle İslam Ahlakı*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1986.
- Karagöz, İsmail; “Kur'an ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1971, ss. 5-22.
- *Ayet ve Hadisler Işığında Engelliler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- “Toplumda İlgiye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru”, *Hizmet Peygamber ve İnsan Onuru*, ss. 77-97.
- Karaman, Hayreddin; *İslam'da Kadın ve Aile*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.
- Karlı, İbrahim H: “Kadın Sosyal Hayat ve Cami”, *Cami Kadın ve Aile*, Ankara: DİB Yayınları, 2013, ss. 23-39.
- Kasapoğlu, Abdurrahman; “Kur'an'ın İffet Anlayışı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3/3, 2003, ss. 5-25.
- “Kur'an'a Göre Çocuklar Arasında Cinsiyet Ayrımcılığı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1, 2005, ss. 75-96.
- *Ayet ve Hadislerde Engelliler*, Malatya: Ekm Ofset, 2010.
- “İnsan İlişkilerinde Önemli Bir Kur'an İlkesi: Kötülüğü İyilikle Savmak”, *Hikmet Yurdu*, 5, ss. 81-102.
- Kaymakcan, Recep; “Değer Kavramı ve Gençlerin Dini Değerleri”, *Eğitim Bir Sen Dergisi*, 18, 2010, ss. 10-16.
- Kaymakcan, Recep ve Meydan, Hasan; “Ahlakî Karakter Eğitimi”, *II. Uluslararası Değerler ve Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul 2012.

- Keleş, Ekrem; “Şahitlik Ehliyetini Kaybetmemek”, *Hız. Peygamber ve İnsan Onuru*, ss. 37-45.
- Kırbaçoğlu, Hayri; “Kadın Konusunda İslam’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 5/4, (Ekim 1991), ss. 259-270.
- Kırgız, Mustafa; “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’an’da “Engellilik İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1, 2007, ss. 103-117.
- Koç, Mustafa; “Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Ruhsal Gelişim”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 2002, ss. 287-304.
- Koçinalı, Arif; “Sadaka Taşları, Tarihimiz ve Düşündürdükleri”, <http://www.sizinti.com.tr/konular/ayrinti/sadaka-taslari-tarihimiz-ve-dusundurdukleri-ekim-2010.html>, (13.02.2014).
- Koşum, Adnan; “Hz. Peygamberin Ticari Hayatında Ahde Vefa İlkesi ve Uygulama Örnekleri”, *İslami İlimler Dergisi*, 2007, ss. 571-577.
- Köse, Saffet; “İslam Hukukunda İnsan Onuruna Dayalı Bazı Hükümler”, *Hız. Peygamber ve İnsan Onuru*, ss. 117-139.
- Köylü, Mustafa; *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Samsun: Etüt Yayınları, 2000.
- *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2004.
- “Ailenin Fonksiyonu”, *Aile ve Eğitim Tartışmalı İlmi Toplantı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu, İstanbul 24-25 Nisan 2010.
- “Değerler Eğitimi: İnsan Onuru ve Sorumluluklar”, *Hız. Peygamber ve İnsan Onuru*, ss. 139-153.
- Kula, M. Naci; *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, İstanbul: Dem Yayınları, 2005.
- Küşük, Raşit; “Hz Peygamber’in Örneğinde İnsan Onuru”, *Hız. Peygamber ve İnsan Onuru*, ss. 21-29.
- Limbach, Jutta; “Yüksek Yargıda İnsan Onuru İlkesi – Almanya’daki Hukuki Durum”, *Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları*, İstanbul: Sena Ofset, 2008.
- Martı, Huriye; “Değer ve Hak Bağlamında Hz. Peygamberin Sünnetinde Kadın Eğitimi”, *Aile ve Eğitim Tartışmalı İlmi Toplantı*, İstanbul 2010.
- Mevdûdî, Ebu’l-Al’â; *Tefhîmu’lKur’ân*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Mutçalı, Serdar; *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Müslim b. el-Haccâc; *Sahîhu Müslim*, Muhammed Fuâd Abdu’l-Bâkî (thk.), Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâs, ty.
- Okumuş, Ejder; “Toplum ve Ahlak Eğitimi”, *Eğitime Bakış*, 2010, 18, 2010, ss. 20-28.
- Onay, Ahmet; “Dinin Değer Oluşturma Öğretisi”, *Değerler Eğitimi Konferans Bildirileri*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.

- Örnek, Turan; *Geriatrik Psikiyatri, Özgün Psikiyatrik Bozukluklar Dizisi*, İzmir: Saray Tıp Kitabevi, 1992.
- Özbek, Abdullah; “İnsanın Onurlu Varlık Oluşunun İslami Temeli”, *Konya İl Müftülüğü Kültür Yayınları*, 3, 2013, ss. 21-31.
- Özdenören, Rasim; *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Özel, Cihan; “Kur’an-ı Kerim’de Cömertlik Kavramı”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).
- Özelbaş, Selva; “İslam Dini ve İnsanlık Onuru”,
<http://www.sunumvaaz.com/?Syf=26&Syz=236349>. (07.03.2014).
- Özen, Yener; “İnsanın Değeri Onur”,
www.tojce.com/files/journals/1/articles/12/.../original/12-30-1-SM.doc,
(17.05.2014).
- Pekdemir, Şevket; “İslam Özürlüler Hukuku”, (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).
- Penrice, John; *Kur’an Sözlüğü*, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2010.
- Sakallı, Talat; *Hadislerle İslam’da Hoşgörü ve Kolaylık*, İzmir: Çağlayan Yayınları, 1996.
- Sancaklı, Saffet; “Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme”,
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/1, 2001, ss. 1-56.
- “Hadislerde Yaşlılık Olgusunun Değerlendirilişi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/10, 2006, ss. 49-71.
- “Hz. Peygamberin Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/2, 2006, ss. 37-72.
- *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Sönmez, Veysel; *Eğitim Felsefesi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.
- Şeltût, Mahmûd, “Bakara Suresi’nin Gerdanlığı “Birr” (İyilik) Ayetinin Tefsiri”,
İdris Şengül (çev.), *Tasavvuf Dergisi*, 7, 2001, ss. 321-336.
- Şen, Mustafa; “Kuran’da Zenginlik ve Fakirlik”, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Şimşek, Oğuz; “Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması”,
(Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).
- Tarhan, Nevzat; “Yaşlılar ve İnanç”, *Kur’an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, 6, (Nisan 1998), ss. 43-47.
- Tarhan, Nevzat; *Kadın Psikolojisi*, İstanbul: Nesil Yayınevi, 2010.
- TC Anayasası, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf, (10.04.2014).
- TDK Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Tezcan, Münür; “Kur’ân’ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar”, (Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ; *Sünen*, Komisyon (thk.), Mısır: Şirketü Mektebe, 1975.

- Topaloğlu, Bekir; *İslam'da Kadın*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1994.
- Tuğral, Süleyman; *Kur'an'da Değerler Sistemi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Ulutürk, Veli; “Kur’ân’ı Kerim’in Zulüm ve Zalim Dedikleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 1991, ss. 96-117.
- Yaman, Ertuğrul; *Değerler Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Yazıcı, Kubilay; “Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 19, 2006, ss. 499-522.
- Yazır, Elmalılı Hamdi; *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul: Çelik- Şura Yayınları, VIII, 1993.
- Yeşil, Mahmut; “Rivayetler Işığında Cami Kadın”, *Cami Kadın ve Aile*, ss. 73-85.
- Yuran, Mehmet; “Gelir Düzeyi İle İlgili Hadislerin Analizi”, (*Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

ÖZGEÇMİŞ

Meryem Karataş 15. 11. 1977 yılında Gaziantep ilinin İslahiye ilçesinde doğdu. 1999 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak göreve başlayan Karataş, halen Denizli ilinde öğretmen olarak görevine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk annesi olan Meryem Karataş, İngilizce ve Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

E mail: karatasmeryem5@gmail.com

0 543 403 54 87